

Netter kommer – dager går

Frank Meidell Falch

NETTER KOMMER

- DAGER GÅR

Frank Meidell Falch

Bergen, mai 1995

***Tilegnet mine barn,
min familie –
og mine venner***

I n n h o l d

Tankespinn til innledning	1
Rett i grøften	3
Häftlingnummer 553	10
En underlig verden	16
Ut på kommando	19
Stormen kommer	24
Skudd for baugen	29
Nye tider	36
Med livet i hendene	43
Vårt annet hjem	49
Tredemøllens lyse side	57
Kommando gårdsarbeid	65
Knall og fall	77
50 år senere	80

Tankespinn til innledning

Langsamt viker natten og gråner mot dag. Men den er ikke så gavmild at den frivillig gir slipp på sitt tak. Nei, den tviholder på det så lenge som mulig før de første bleke skjær av lys i øst jager den videre på dens evige vandring vestover, lik en gammel og krumrygget mann som bærer på en tung bør. Når den unge natten kommer listende, tar den oss ved hånden og fører oss inn i skumringens mykhet hvor det er godt å hvile ut etter dagens møye. Men på sin ferd videre inn i det tetnende mørket skifter den etter hvert form og skikkelse, og før den har fullendt sitt løp, kan den til tider ha strødd ut så meget av hjertets kval og sinnets innfløkte tankespinn at den som sliter med seg selv og de dunkle krefter i sitt indre, kan snuble og miste fotfestet under de første stavrende skritt på veien mot en ny morgen.

Det er ting man aldri blir helt ferdig med. Minner fra krigstiden er av dette slaget. De kan ligge som en gjærende masse i ens indre og presse på. Selv på lyse dagen og alt mens tankene kretser om skiftende gjøremål, kan plutselig bilder fra en indre verden trenge seg inn, mase seg vei, velte alt annet av sporet og fylle sinnet inntil ren voldtekt. Men nettene er den skjulte verdens store tumleplass. I mørket kan minnenes grumsete flod flyte gjennom sinnets furete landskap hvor tankene kastes hvileløst om, frem og tilbake, inntil de som elv i stryk søker sin vei inn i det ukjente land hvor en er overlatt helt til seg selv og må slåss for livet i mangen ulik kamp. Av og til undrer jeg meg rent over hvilket arsenal av skrekkeforestillinger vi mennesker kan slepe rundt på i vårt indre.

Jeg tenker egentlig ikke stort etter hva dagene måtte skylle av sådant drivgods innover i sinnets irranger. Jeg bryr meg ikke så meget om det, fordi slike avsporinger like fort blir trengt til side igjen. Men nettene... Herregud, disse nettene...når du ikke sover, når du kaster deg i fortvilelse på ditt leie og lever om igjen og om igjen med en styrke som kan margstjele deg. Verst av alt er de netter da drøm og mareritt fører deg inn i en uvirkelig virkelighet du ikke rår med, der hvor vage bilder tar form og vokser til uhyrer av død og djevel før du nedtrevlet og klam av svette våkner i en bakevje av maktesløshet. Da du ligger sønderslitt med hivende pust og kaver vilt for å komme unna. Å, disse nettene... hvor jeg hater dere. Av vold er dere avlet, og død følger alltid i deres spor.

Men går det an å snakke om en uvirkelig virkelighet? Selvfølgelig gjør det jo det, fordi den verden jeg engang lærte å kjenne, er en virkelighet det ikke er mulig å viske ut selv om den er aldri så uvirkelig. Den er der og dukker opp i mitt sinn på nytt og på nytt, og jeg kan ikke hindre det. Ingen som ikke selv har opplevd disse ting, vil noensinne helt ut kunne forstå. Gjennom skyggenes dal i min indre verden vil jeg vandre alene, for slik er det best for alle.

Men hvor fikk jeg da disse knugende forestillinger og flakkende bilder av vold og død? Var det fra interneringsleiren Ulven hvor jeg først ble sendt som fange etter at Gestapo slo til og knuste den illegale gruppen jeg var medlem av? Eller var det fra Grini før jeg ble drevet om bord i fangeskipet Gotenland med adresse Stettin og omlasting til Sachsenhausen? Eller var det fra Sachsenhausen? Det begynte nok i Bergen og på Ulven og fortsatte på Grini, men mest var det nok fra Sachsenhausen, fordi opplevelsene der tvang meg endelig ut av den verden jeg kjente og inn i en virkelighet jeg trodde ikke fantes.

Og likevel visste jeg jo alt sammen! Det er bare slik at det ofte er forskjell på det man oppfatter når man leser og det man opplever på egen kropp. Allerede mange år før krigen hadde jeg lest om myrsoldatene, fangene i de første konsentrasjonsleirene, som med sine spader trasket til arbeidet syngende *Wir sind Kameraden, wir trag'n das schwarze Kleid... wir kohlen und graben im öden Emserland!* Jovisst, og boken om Oranienburg, som senere ble kjent som Sachsenhausen, stod jo i bokhyllen min og var en av de bøker folkene fra Gestapo drog av gårde med sammen med annet som kunne være brukelig bevismaterial. Men

virkeligheten i Sachsenhausen i halvannet år formet også den verden jeg aldri senere har kunnet slippe unna. Så lenge jeg lever, vil jeg slepe med meg de opplevelser og inntrykk som har slipt meg til gjennom slit og sult og savn og gjort meg sterk av vilje, men svak av sinn.

Nå snur jeg bladene tilbake i min bok, til Bergen i de første krigsårene, til den gang jeg ble dradd inn i en tilværelse jeg hadde lest om, men aldri hadde forestilt meg skulle bli min gjennom tre lange år. Dengang da jeg ung og stolt, fylt av overbevisning og idealisme, mente jeg skulle gjøre en innsats for mitt land. Det gikk bare ikke slik jeg hadde tenkt og villet, og i ettertid er det jo lett å se hvor mye godtroenhet som knyttet seg til vår utfordring av verdens sterkeste politimakt.

Det tok tid før motstandsbevegelsen virkelig lærte av sine mange tap. 30. juni 1942 kl 17.30 slo det tyske sikkerhetspoliti til. Bittert måtte jeg erkjenne at spillet var over før det egentlig var begynt og at jeg selv gikk en uvisss skjebne i møte. Fra nå av talte jeg ikke med mer enn som et nummer, min tilværelse var ikke lenger knyttet til et navn, men til et Häftlingsnummer, 553 på Ulven, 12637 på Grini, 72799 i Sachsenhausen og 76561 i Neuengamme.

Jeg nevner disse korte trekk av nærpå tre år av mitt liv for å sette tingene i rett relieff. Hensikten er ikke å brette dem ut i sin helhet, men gjennom noen skisser fra dagliglivet å fortelle om den del av dem som knytter seg til arrestasjonen og fangenskapet på Ulven fra begynnelsen av juli 1942 til midten av august 1943 da jeg kom til Grini. Det vil igjen si fra den tid da Ulven hadde sitt høyeste fangetall inntil det gikk mot slutten for interneringsleiren, og de fanger som var tilbake, ble overført til Espeland.

Jeg kniper meg av og til i armen: Har dette virkelig hendt deg? Deg - av alle mennesker? Jeg synes selv at det er ufattelig. Men slik er det. Disse sidene beretter om netter og dager med mange merkelige og til dels uvirkelige opplevelser og situasjoner, noen sørgelige, noen spennende og noen som kaller på både smil og latter. Livet er i stadig veksling slik - heldigvis. Hvis natt bare hadde vært natt og dag bare dag, hadde det ikke vært til å holde ut.

Rett i grøften

En aften i mars 1942 inntraff noe som lyn fra klar himmel, og ting holdt på å gå forferdelig galt. Jeg var på vei gjennom byen sammen med en venn og skulle opp et sted på Sydneshaugen og spille bridge. Vi passerte Odd Fellow-bygningen på hjørnet av Håkonsgaten og Olav Kyrresgate, og på fortauet stod en tysk marineoffiser og snakket med en ung jente. I forbifarten kunne jeg ikke dy meg og sa til min venn at det er sørgelig å se disse jentene som gir seg av med tyskerne. Dette ble oppfattet av en Unteroffizier fra Wehrmacht, som skrek opp og kommanderte oppstilling i givakt foran Stjernesalen. Det var ikke særlig morsomt å stå der, for Unteroffizieren var illsint og skrek i fistel som tyskere har for vane når de kommer i affekt. Hvorfor han skulle kave seg slik opp, var litt merkelig, for den påstått fornærmede fra Marinen holdt munn og lot ikke til å interessere seg for hele opptrinnet. Han var åpenbart langt mer opptatt av å få et kvinnfolk på kroken.

Det samlet seg raskt en del tilskuere, også fra Wehrmacht, og to-tre stykker skrek opp sammen med Unteroffizieren og ble enige om at dette var en sak for Gestapo. Det var intet mindre enn en forhånelse av Tysklands ære, og jeg forstod det var så graverende at det måtte statueres et eksempel. Av gårde bar det, fremad marsj, to mann foran, jeg i midten, og to mann bak, og snaue 10 minutter senere var jeg avlevert i Gestapo-hovedkvarteret i Veiten.

Jeg skal være ærlig og tilstå at jeg ikke følte meg særlig høy i hatten. Ingen går med særlig glede inn i et løvebur, og jeg kunne jo risikere å få en god omgang juling for min påståtte frekkhet. Hadde vi ikke hørt nok av rykter om at Gestapo ikke pleide å ta med silkehansker på obstanasige nordmenn i slike situasjoner?

De var to mann om forhøret, en silkeglatt, slesk og hele tiden spotsk type ved navn Helmut Klötzer, etter hva jeg senere fikk vite, og en bøllet norsk-tysk tolk. - Sie sind also Student? Klötzer oste av forakt. - Merken Sie sich, dass der Unteroffizier versteht und spricht norwegisch perfekt... Dette tydet ikke helt bra. Jeg svarte at han likevel ikke hadde forstått hva jeg sa... det hadde vært langt fra meg å fornærme Wehrmacht... jeg hadde bare latt falle en bemerkning om at kvinnen hadde vært svært ung. Etter litt frem og tilbake om dette måtte jeg vrenge lommene, og da en rekke sigarettstumper i en tobakkspung kom for en dag, glimtet Klötzer til: - Disse har De vel plukket opp fra gaten etter tyske soldater? I den tonen drev de på en god stund. Så var det familieforhold, hvem min far var og hvor han bodde, men da jeg svarte at han nettopp var død, gav de seg uventet raskt. Da hadde de holdt på i over to timer. De syntes kanskje at dette var en overreaksjon fra en geskjeftig Unteroffizier og en ubetydelig fillesak som det var unødvendig å bry Gestapo med.

Når jeg tross alt kom så lett fra denne historien, tror jeg at jeg hadde hele min sørgelige fremtoning å takke for det. Klissvåt frakk fra det silende regnet, sørgebindet om armen for min far, slik skikken tilsa den gang, et noe stotrende tysk og en lavmælt opptreden gjorde at jeg slapp med en advarsel som Helmut Klötzer nok forestilte seg skulle skremme vannet av meg: - De skal slippe denne gangen, for De er jo bare en idiot. Men neste gang blir det Ulven! Det er stedet hvor vi sender slike "dumm-freche Leute"! Haben Sie verstanden? Wissen Sie was Ulven ist? Den bøllete tolken, som jo hørte systemet til og følte at han burde vise at også han var betydningsfull, oversatte det med ekstra fynd og klem før Klötzer lot meg gå, og jeg vandret ut i regnet og nattermørket.

En bør var seget av meg. Bare ti minutter før jeg ble hektet foran Odd Fellow-bygningen, hadde jeg i stor hemmelighet avlevert på Nygård et sted en serie fotografier av tyske marineenheter og en tegning av Bergen havn. Jeg kan ennå kaldsvette når jeg tenker på hva som kunne ha skjedd om jeg ikke hadde levert fotografier og den kompromitterende tegningen fra meg i tide og det under ransakingen var kommet for en dag hva jeg gikk rundt med. Jeg hadde mer enn hell med meg den kvelden, tross alt, for den kunne ha endt med ren forferdelse.

Tre måneder senere smalt det for alvor, og underlig nok var det selvsamme Helmut Klötzer i Referat IV E, Gestapos avdeling for spionasje, som hadde "Sache Erling Eek-Larsen, Militär- und Nachrichtenorganisation". Etter 8 dagers forhør i Veiten gikk det vanlig vei, transport til Ulven - min første stasjon på den tre år lange veien som fange.

Det var en liten usannhet at jeg ikke visste om Ulven, men det passet best i øyeblikket i Gestapo-huset å spille den uvitende. Ulven kjente nok de fleste til av navn, og om kanskje ikke så mange akkurat hadde vært på de kanter, var det begynt å gå dystre rykter om denne interneringsleiren, som man burde gjøre sitt beste for å styre klar. Hadde jeg visst da jeg første gang var innom dørene i Gestapo-huset at jeg før tre måneder var omme ville være der på nytt for langt alvorligere saker og virkelig havne på Ulven, hadde jeg prøvd å rømme fra landet. Jeg hadde flere sjanser, og allerede i 1941, ni måneder før jeg første gang havnet hos Gestapo, fikk jeg den beste av dem alle. Verden er virkelig underlig av og til. En silde nattetime i et selskap ble jeg nesten knegått av en av gjestene, en islending, om å si ja til å bli med til England med en skøyte fra Øygarden.

Det var mange grunner til at jeg svarte negativt. For det første snakket man ikke med hvem som helst om englands-fart, og glatte tilbud om å bli med skulle man iallfall holde langt fra livet. For det annet følte jeg på en måte at som den eldste av tre brødre var det min første plikt å bli her hjemme og ikke la mor bli sittende med problemene alene. Altså svarte jeg nei og spilte helt uinteressert. Men tenk om jeg hadde sagt ja! Jeg ville faktisk ha kommet til England, og så underlig det enn kan høres, med Gestapos vitende og billigelse. Men da hadde kanskje meget også vært annerledes. Jeg ville muligens ha sluppet tysk fangenskap, skjønt slikt vet man jo aldri. Men kanskje ville jeg ikke være kommet fra krigen med livet i behold - min virkelige drøm var å komme meg over til England engang og bli jagerflyger, og akkurat jagerflygere var ikke de som hadde den laveste tapsprosenten.

Kanskje var det best at det gikk som det gikk. Kanskje lå det i mine kort at slik var skjebnens underfundige spill, hva vet jeg som både er passelig jordnær og tilnærmet overtroisk. Det er av og til mer mellom himmel og jord enn vi helt ut fatter og begriper. Men hadde jeg som sagt visst hva som skulle skje, tror jeg faktisk at jeg alle gode forsetter til tross hadde stukket av. Hver gang tankene streifer inn på de første krigsårene, og det har de gjort noen ganger gjennom livet, kommer jeg til at det som skal skje, det skjer - det måtte gå som det gikk. Jeg hadde ikke annet å gjøre - jeg måtte gi englands-drømmen på båten.

Det var forresten en rent usannsynlig historie hele englands-tilbudet, en røverhistorie kort og godt, og det som fulgte i kjølvannet, har så mange komiske sider midt oppe i alt alvoret at jeg ikke vet om vi skal le eller gråte. Men den kaster lys over svært meget, et grelt og uhyggelig lys, som forklarer hvordan Gestapo kom under vær med den organisasjonen jeg var med i, og kunne kartlegge fra dag til dag gjennom et helt år hvordan vi arbeidet. Et helt år! Det lyder aldeles utrolig, men er sannsynligvis i grove trekk sant. Et underlig, lite intermeso - en digresjon jeg tar med selv om den foregriper begivenhetenes gang - taler for seg.

Under forhøret oppe i Veiten etter arrestasjonen kom der Kommissar i egen høye person engang inn i rommet. Han spurte Klötzer hvem jeg var, vendte seg så til meg og sa: - Vet De hva De er? En idiot!!! En ganske liten idiot!!! Ingenting annet!!! Dere innbilte dere å kunne hamle opp med Det tyske Sikkerhetspoliti? Latterlig!!! Vet De hvor lenge vi har visst om dere? Ein ganzes Jahr!!! Et helt år, sier jeg!!! Men vi hadde tid til å vente og lot dere drive på til vi hadde fått vite nok og kunne slå kloen i dere alle!!! Deretter pustet han seg fælt opp og fikk et veritabelt raserianfall, så den vesle og i og for seg uanselige skikkelsen hans bokstavelig talt rystet, og med knyttneven like opp i ansiktet mitt freste han: - Vet De at den seierrike tyske armeen nå står helt inne i Kaukasus??? Glauben Sie das??? Tror De det??? Jeg forstod iallfall så pass at det hverken var tid eller sted til å komme med innvendinger og fant det tilrådelig å nikke med hodet. En Gestapo-Kommissar er ikke hvem som helst. Hvorpå den fryktingytende hissigproppen ga sine folk ordre om å fortsette forhøret og tronet ut i all sin verdighet.

Jeg har holdt de tre årene i fangenskap for meg selv, og det er ikke uten en stor porsjon ulyst jeg nå skriver om dem. Men etter lang overveielse er jeg kommet til at tiden er inne til å løfte på sløret. Det er like godt å brette ut den historien og prøve å bli ferdig med den. Den har plaget meg lenge nok. Og slik gikk det for seg.

En lys og vakker aften på forsommeren 1941 var vi samlet en del mennesker hos lærer Gottfred Glambek i Herman Foss gate på Nygård, og husker jeg ikke meget feil, var det selveste St Hans aften. Nå var det slik at det var portforbud i Bergen fra 21.00 om kvelden til 5.00 om morgenen i disse dager, og vi var derfor tvunget til å bli der natten over. Å forsøke å snike seg hjem gjennom de folketomme gatene kunne være direkte farlig hvis en ble oppdaget av tyske patruljer. De herjet rundt og arresterte alle de kom over, og så strengt var dette portforbudet håndhevet at det til og med var forbudt å lene seg ut av vinduet. Hva i all verden var de egentlig redde for? Det gikk en mengde med rykter, sannsynligvis hadde det med krigen mot Sovjet å gjøre, men folk flest rystet bare på hodet og holdt seg i ro. Selv jeg som bodde i kvartalet bortenfor, holdt meg pent på matten hos Glambek natten over.

Nå husker jeg ikke alle som var der, og det samme kan det være. Det var en god del, og vi var vel håndplukket på en eller annen måte uten at jeg i grunnen vet av hvem og eventuelt hvorfor. Det var iallfall første gang jeg traff Gottfred Glambek. Et lystig selskap var det, praten gikk livlig, og stemningen stod høyt i taket. I dette besøket var det som sagt en islending - Oláfur Pjéttursson - og jeg går ut fra at han var like ukjent for de fleste som for meg. Bare det at han var til stede der den kvelden, tok vi vel som et klarsignal om at han var all right, for nazi-sympatier var ikke akkurat det som kjennetegnet gjestene.

Han kom jo dessuten fra et frendeland, så den saken skulle være grei. Nei, Oláfur Pjéttursson merket seg ikke stort ut, han var etter det inntrykk jeg har dannet meg av ham, en passelig beleven og innsmigrende type, litt slesk av vesen vil mange si, og han snakket vel rett fra leveren om både det ene og det annet, han så vel som vi andre. Men så var det denne englandsfarten han var så opptatt av, og han lot det mer enn skinne igjennom at han hadde forbindelser..... ”men Gud bevare min munn... dette er det livsfarlig å snakke om... tenk om Gestapo fikk vite om noe ”...

Jeg kan ennå se ham for meg, selv om jeg der og da traff ham for første og siste gang: En tynnvokst og uanselig, liten fyr, med mørkt, glattslikket hår. Men snakke kunne han, og hans norsk-nasjonale innstilling var det heller ingenting å utsette på, så langt jeg kan huske. Det var intet urovekkende i at han gled rundt mellom gjestene, det gjorde vi vel noen hver, dømt som vi var til å holde på til den lyse morgen. En stund utpå natten kom han altså til meg, og borte i en krok kom tilbudet om plass på en skute til England fra et eller annet sted ute i Øygarden. Hvor mange som fikk det samme tilbudet, vet jeg ikke. Men det er ingen grunn til å tro at jeg var den eneste den natten.

Oláfur Pjéttursson var agent for Abwehr og Gestapo, og det knytter seg svart forræderi til hans navn og virke i Bergen hvor han skulle studere til revisor. Hvordan er det mulig at denne ungdommen på godt og vel 20 kom i kontakt med disse fryktede spionasje-organisasjonene og ble en av deres mest virksomme agenter og ansvarlig for opprulling av en av de mer omfattende illegale organisasjoner på Vestlandet og dermed for et titalls menneskers død i tysk fangenskap, - det er uforståelig, helt uforståelig. Gjorde han det fordi han følte seg ubetydelig og fikk utløp for maktsyke? Tyskland kunne jo komme til å vinne denne krigen, og litt posisjon ville det være godt å vise til for den som ville frem. Jeg leker med mine tanker og har beveget meg ut i ren gjetning, men det er ikke vanskelig å forestille seg at han innerst inne kunne ha slike motiver.

Eller var det for simpel vinnings skyld? Heller ikke det spørsmålet har et enkelt svar, men vi kan uten videre gå ut fra at gratis arbeidet han ikke for Abwehr og Gestapo. Et hemmelig politi i et hvilket som helst land og til hvilken som helst tid har betalt rundelig til dem som arbeidet for dem. Var han kanskje kommet i deres klør på grunn av en eller annen forseelse som gjorde

at de hadde nakkegrep på ham og utnyttet dette? Selv små snev av finfølelse var mangelvare i de kretser.

Det finnes rettsreferater fra saken mot Oláfur Pjéttursson i Gulating Lagmannsrett i Bergen våren 1947, og for dem som måtte ha interesse av å studere dette sjofle aktstykket fra krigens dager, er det sikkert mulig å skaffe seg alle detaljer. Der er nok motivene klarlagt, så langt som det var mulig og nødvendig for å avsi en dom. Men hva han innerst inne følte og tenkte, for han må vel underveis ha tenkt over hva han hadde begitt seg ut på, det forblir en hemmelighet som det ikke er umaken verdt å spekulere over. Han er nå død - det er bare noen få år siden han gikk ut av tiden - og hva han tok med seg i graven av gåtene i sitt indre, kan for min del gjerne forbli ubesvart. Historiens nådeløse dom rammer ham med full tyngde, og den dekker intet til med glemselens slør.

Jeg hadde til å begynne med ikke tenkt at jeg skulle skrive så meget om Oláfur Pjéttursson, men jeg innså etter hvert at i en større sammenheng var det umulig å komme forbi ham. Jeg syntes og synes fremdeles at det knytter seg bare vanære til hans navn, og jeg har aldri sett det som min oppgave å søke etter forklarende momenter for en skjendig og forræderisk virksomhet som agent for fienden i et hårtatt og knuget frendeland.

Heller ikke har det vært min hensikt å skrive en lang og detaljert historie om denne mannen. Det er jo alltid et spørsmål om hvor meget man etter alle disse årene er i stand til å huske av detaljer. Men som jeg skrev litt tidligere, er det en røverhistorie med så mange nesten komiske sider midt oppe i alt alvoret at de som leser dette, skal få med en sammentrengt utgave av de merkelige hendelser som førte til en så ufattelig tragedie.

Oláfur Pjéttursson studerte til revisor i Bergen, og iallfall på den tid da dette hendte, bodde han en tid til leie hos familien Bonnevie i Professor Keyzers gate. Jeg har forstått det slik at han der levde et rolig og tilbaketrukket liv på sitt rom og holdt seg meget for seg selv, men etter hvert oppstod det et tillitsforhold mellom islendingen og sønnen i huset, den unge, litt fremfusende og fritt-talende Rolf Bonnevie - slik jeg lærte ham å kjenne. Han var ikke direkte min venn, det ville være å trekke vennskap for langt. Det viste seg gang på gang at vi var nokså forskjellig av lynne, og vi hadde mangen feiende diskusjon. Sta var vi nok begge, men Rolf kunne ha en ungdommelig flåset og noe demonstrativ måte å opptre på, som egget til motsigelser. Likevel kom vi til å stå hverandre nær og ha en viss omgang, ettersom det viste seg at vi begge drev med illegalt arbeid og var knyttet til den samme organisasjon.

Rolf hatet tyskerne, og det var kanskje ikke så underlig. Han mistet i de første ukene av krigen sin eldre bror Håkon, som falt i kamp på Østlandet, og det brakte en uendelig sorg inn i den lille familien som livet ut levde med et bittert savn som ingenting kunne lege. Familien hadde bare de to guttene, nå var Rolf alene. Fru Bonnevie hegnat om sønnen, og hun har kanskje antatt at han var opptatt med noe som kunne være farlig. Underlig var det vel ikke, for Rolf var ikke den som pleide å legge skjul på sine meninger.

En dag kom hun til meg og ba meg innstendig om ikke å lokke Rolf inn i noe: - Husk på hva vi har gjennomgått, vi har bare Rolf tilbake. Snakk med ham og få ham fra noe overilt. Jeg tok dette direkte til meg, skviset mellom barken og veden som jeg var, men jeg lovet henne på tro og ære at jeg skulle snakke med Rolf. Jeg minnes at jeg var ille til mote. Hun skulle bare ha visst hvordan det virkelig forholdt seg. Det var ikke jeg som på noen måte ledet ham ut i den illegale virksomheten, sannheten var nesten det motsatte. Og aldri med ett ord nevnte Rolf for meg at han hadde kontakt med islendingen Pjéttursson. Heller ikke visste jeg at denne faktisk var leieboer hos foreldrene.

Like etter tok jeg også Rolf for meg: - Rolf! Ikke rot deg opp i noe mer, tenk på dine foreldre. Skulle det skje deg noe, vil din mor ikke komme over det. Rolf tok igjen, og det endte med at vi gikk fra hverandre, om ikke i sinne, så etter en utblåsing som satte en tydelig grense fra hans side: - Pass dine egne saker, så skal jeg passe mine! Jeg gav opp.

Med leieboeren Pjéttursson oppstod det heller ikke noe direkte vennskap fra Rolfs side, men på et eller annet vis må han ha fått stor tillit til ham, selv om den virksomhet Rolf var blandet opp i, burde ha manet til absolutt forsiktighet. Pjéttursson viste seg å være svært forståelsesfull og

lydhør. Han var taus om sine egne bevegelser, men lot det skinne igjennom at han hadde visse forbindelser som han ikke ville røpe. Var det noe han kunne hjelpe Rolf med, fikk de snakke om det, så skulle han se om det var noe han kunne utrette. Dermed ble det i første omgang. Han hadde lagt ut sitt agn og ventet bare på å få napp. Han slapp å vente lenge.

En dag kom Rolf til ham og spurte om han kunne skaffe ham noe dynamitt. - Men farer du med svik, skyter jeg deg ned! Pjétursson må ha hatt gode evner som skuespiller. Han spilte den uforstående og var nærmest forferdet: - Du må ikke snakke slik. Selv du forstår vel at dette kan være direkte livsfarlig... tenk om Gestapo skulle få snusen i det! Rolf var beroliget. Kysten lot til å være klar. Pjétursson skulle se hva han kunne utrette.

Kjeltringen hadde ingen problemer med å snakke med sine forbindelser. Han la strake veien til Abwehr og fortalte hva han var blitt spurt om. Der la de nye brikker på plass og klødde seg litt i hodet. Hva skulle de gjøre? Dynamitt? Det var som pokker! Men de hadde fort sin strategi klar: Vi lar unge Bonnevie få et kilo dynamitt, for her er det større fisk ute og går, og vi har alt å vinne på å vente en stund.

Dagen etter kom Pjétursson listende med dynamitten. - Jeg klarte bare å få tak i et kilo. Men dette må du ikke røpe med ett ord... tenk om Gestapo fikk vite om hva jeg har gjort! Rolf tok alt for god fisk og fikk sin dynamitt. Hva han skulle med den, aner jeg ikke. Heller ikke har jeg den fjerneste anelse om han hadde noen oppdragsgiver, men jeg holder det for usannsynlig at han på egen hånd hadde planer om bruk av dynamitt. Skal jeg gjette på at den fant veien til et eller annet ledd i vår illegale organisasjon? Hvis dette holder stikk, var det ikke all verden en kunne få utrettet med et skarve kilo dynamitt.

En annen dag kom Rolf til Pjétursson på nytt, og det samme gjentok seg. - Jeg har bruk for et kart over Herdla... kan du hjelpe meg med å skaffe ett? Det er mulig at jeg nå husker feil, at det var Tittelsnes i Sunnhordland det var snakk om, men jeg holder en knapp på Herdla likevel. Det var på Herdla noen mil nord for Bergen at tyskerne anla store befestninger og til og med flyplass. Igjen viste Pjétursson ren forferdelse: - Jeg tror du er gal... et kart over Herdla??? Det er jo livsfarlig bare å snakke om slikt... hva tror du Gestapo ville gjøre om de fikk vite om det? Men enden på visen ble at han lovet å prøve hos sine forbindelser, og med denne forsikring skiltes de. Rolf var åpenbart lettet. Dette hadde gått like lett som fot i hose, men han minnet Pjétursson om at dersom denne røpet ham, ville han skyte ham ned som en hund. - Er du gal? svarte Pjétursson.- Hvordan kan du tenke deg at jeg ville røpe noe om dette?

Veien til Abwehr var heller ikke denne gangen rett lang, og nå klødde de seg virkelig i hodet. Et kilo dynamitt var ikke den helt store sak. Men et kart over Herdla av alle ting??? Nå hadde Abwehr og det tyske sikkerhetspolitiet sikkert gode strategier på lager for å takle slike situasjoner, og de var fort enige om å skaffe et kart som de kunne fortegne, og som derfor ikke kunne være så skadelig likevel. Altså drog Pjétursson derfra med et fortegnet kart over Herdla i lommen med pålegg om å holde øynene og ørene åpne. Det var ennå for tidlig å slå til.

Resten er en tro kopi av dynamitt-historien. Pjétursson kom snikende med Abwehrs juksekart til den godtroende Rolf og var nesten hviskende da han fortalte at det hadde vært forbundet med store vanskeligheter å få tak i det. Hvor det kom fra, ville han for alt i verden ikke si. - Men dette må du ikke nevne til en sjel... da sitter vi i saksen begge to... tenk om Gestapo...! Tenk på hva som da ville skje, du!

Atter engang kan jeg si at jeg ikke ante noe om kartet og hva Rolf skulle med det. Det var jo slik i illegalt arbeid at ikke alle visste om hverandre, for skulle det gå galt, ville det være altfor lett å rekke opp fra ledd til ledd. Man fikk jo lært etter hvert å bygge en organisasjon opp i celler, hvor den ene cellen ikke kjente til hva den andre drev med. Jeg hadde selv ikke noe samarbeid med Rolf og visste overhodet ikke hva hans illegale virksomhet gikk ut på. Men når det gjelder Herdla-kartet, har det jo gjennom årene streift meg at Rolf bare var en tilfeldig mellommann og at den virkelige oppdragsgiveren satt i England. Det kartet har de i så tilfelle hatt stor nytte av.

Hvor mye mer Rolf Bonnevie hadde med Pjétursson å gjøre utover våren, vet jeg egentlig ikke. Agenten var nå flyttet til en hybel på Møhlenpris, men det er nokså sannsynlig at kontakten

mellom dem fortsatte. Om jeg har fått greie på mer, husker jeg det iallfall ikke lenger. Det er jo lenge siden alt dette skjedde, og årene visker ut meget i en manns minne. Men disse to historiene har brent seg inn i minnet som noe av det mest nattsvarte jeg kjenner til av forræderi.

Ukene og månedene gikk sin gang, og vi nærmer oss raskt slutten på tragedien. Tiden var moden, det tyske sikkerhetspoliti visste nok og slo til. Natten til 26.juni 1942 gikk Gestapo til aksjon og arresterte en rekke av medlemmene i vår organisasjon, og Rolf Bonnevie stod høyt oppe på listen. Kvelden i forveien sier faren til sin sønn: - Du, jeg sover så dårlig om nettene. Kan ikke vi to skifte rom i natt? Det gikk Rolf med på, og de gikk til sengs, faren på Rolfs rom, og Rolf på farens. Da Gestapo trengte seg inn senere på natten, tok de Rolf på sengen, endevendte rommet, men fant ingenting og drog av gårde med sitt bytte. Faren fikk ryddet opp i en fart og fikk unna det som måtte vekk fra Rolfs rom. Da de dukket opp på nytt for å gjennomse huset, fant de følgelig lite om noe i det hele tatt.

Dermed er det også duket for finalen i Oláfur Pjétturssons skitne agentspill i denne forbindelse. Om han hadde flere oppdrag for Abwehr og Gestapo, hører det en annen historie til og ligger utenfor min interessesfære. Han ble iallfall i Bergen til november 1942 da han flyttet til Oslo og like etter til Danmark. Det er vel ikke så ulogisk å tenke seg at han fortrakk fra Vestlandet, eller ble pålagt å forsvinne, fordi hans omdømme trolig var blitt mer enn frynset etter den store arrestasjonsbølgen i juni. Utbrukte og kompromitterte agenter har oppdragsgiverne som regel ingen bruk for.

Oláfur Pjéttursson ble arrestert i København like etter freden i 1945 og ble ført til Bergen for å stå til rette for sine gjerninger som agent i tysk tjeneste. Rettssaken mot ham kom først opp våren 1947, og det ble av aktor nedlagt påstand om dødsstraff. Han hadde ingen rett på nåde, men fikk den likevel. Han ble dømt til 20 års tvangsarbeid, og dommen ble av aktoratet anket til Høyesterett. Etter intervensjon fra de islandske myndigheter ble han ved kongelig resolusjon i 1948 utvist fra Norge til sitt hjemland, syk av tuberkulose. Han fikk likevel et langt liv og døde for bare noen år siden, har jeg fått opplyst.

Fikk Oláfur Pjéttursson en rettferdig dom? Det er et spørsmål som jeg vet at mange stilte seg. Jeg er selv med årene blitt motstander av dødsstraff, jeg har vel vært vitne til for mange eksekusjoner i sin tid og vet at en henrettelse er en motbydelig og nedverdiggende opplevelse. Men etter krigen var vi alle innstilt på et raskt og rettferdig oppgjør der selv dødsstraff ble idømt for særlig graverende forbrytelser mot land og folk, og skulle dødsstraff noen gang komme til anvendelse, måtte det være i hans tilfelle. Jeg finner ingen unnskyldning for den sorg og lidelse han brakte over så mange mennesker og så mange hjem.

I ettertid kan jeg vel si at når dommen likevel lød på 20 års tvangsarbeid med påfølgende utvisning til Island, var det en avgjørelse vi fikk bøye oss for. Vi ble for alltid kvitt denne forræder på norsk jord. Men slik tenkte ikke alle. Jeg vet at en av oss overlevende i raseri over denne dommen, som i hans øyne var urettferdig og dypt krenkende, tok den deltakermedaljen han hadde fått for sin innsats, og hogget den i biter i en stansemaskin.

Oláfur Pjéttursson er en gåte. Hva kunne vel bevege denne mann til et så nedrig forræderi? Kanskje finnes det fullgodt svar også på det. Men jeg leter ikke etter noe svar. Jeg vil ikke lenger ha noe svar. Det vil ikke føre til noe likevel. Blodet på hans hender kan aldri vaskes bort, og de døde kommer ikke tilbake. De lever i våre minner, og i et hellig fellesskap er vi for alltid knyttet sammen.

Nå venter jeg kanskje et spørsmål fra mange som leser disse linjene om Oláfur Pjéttursson: Hvor har du disse opplysningene fra? Er det virkelighet, eller dikter du opp tanker og hendelser? Jeg kan svare for meg, og forklaringen er denne: Da jeg kom hjem igjen etter freden og var kommet meg så noenlunde til hektene igjen, ble jeg utpå sommeren 1945 ansatt som tolk i British Field Security i Bergen og fikk i den egenskap innblikk i mange saker. En dag kom min sjef, captain D. Argent, og viste meg en mappe han nettopp hadde fått: - Dette tror jeg vil interessere deg. Men det er hemmelig stoff, så du får bare ta en kik og holde det for deg selv inntil videre.

Jeg begynte å lese, og der ble jeg sittende til jeg hadde lest det hele. Øynene holdt på å ramle rett ut av hodet mitt, tro du meg. Jeg kjente overhodet ikke til Rolfs forhold til Oláfur Pjéttursson, visste ikke noe om ham i det hele tatt, bortsett fra at jeg hadde truffet ham den ene gangen da vi snakket englands-fart utpå natten hos Gottfred Glambe - og det hadde jeg langt på vei glemt. Nå fikk jeg vite at om jeg hadde slått til, var jeg sikret fritt leide over til England - med Abwehrs eller Gestapos fulle godkjennelse. Det låter som en veritabel røverhistorie, men det er faktisk sant. Tro det eller ikke. Lyver Pjéttursson, lyver jeg, så enkelt er det. Hele planen var antakelig klekket ut oppe i Veiten hos Gestapo for å styrke hans troverdighet og bygge ham opp for den oppgave han stod overfor som agent.

Om lynet hadde slått ned der jeg satt, kunne jeg ikke ha blitt mer forferdet. Her fikk jeg svart på hvitt den virkelige historien om Oláfur Pjéttursson, slik han selv fortalte den i de første forhørene som ble gjort med ham i København, og det gjorde et så dypt inntrykk på meg at jeg siden aldri har glemt hva jeg leste.

Ordvalget i denne beretningen og samtalene her og der er til dels slik jeg har tenkt meg at det skjedde - jeg var jo ikke til stede under samtalene mellom Rolf Bonnevie og Oláfur Pjéttursson, eller mellom denne storspionen og hans kontakter i Abwehr og Gestapo. Og ord for annet i hans opplysninger kan jeg som sagt etter så mange år ikke huske. Men strukturen i beretningen og i vesentlige trekk også enkeltsetninger bygger på hans egen tilståelse slik jeg leste den fra side til side hin underlige dag på mitt kontor i Field Security's hovedkvarter i Bergen.

De gamle romere avsluttet gjerne sine store taler med dixi - jeg har talt - og Skriften sier også noe om å lette sitt sinn: Dixi, et liberavi animam meam. Det er et sitat som i sin pregnante form passer perfekt i min situasjon, for på forståelig norsk betyr det litt fritt oversatt at nå har jeg snakket ut, og det har gjort meg godt.

Häftlingnummer 553

Det er sen kveld i Bergen Kretsfengsel, og rosignalet er gått. Vi skriver 30. juni 1942, dagen er snart slutt, og det går mot midnatt. Jeg ligger på briksen i den nakne cellen - nr 8 - og stirrer ut i mørket. Sove får jeg ikke. Hodet er et eneste virvar. Bare fem timer i forveien var jeg ute på HSD-kaien og så "Vøringen" av gårde til Rosendal med glade feriegjester, en time senere ble jeg tatt av Gestapo og etter innsjekking i hovedkvarteret i Veiten overført til fengslet med en beskjed som ikke var til å misforstå: Du blir hentet til forhør i morgen kl 8.00, du gjør klokt i å tenke over sakene.

Hvordan kunne dette gå til? Hva er det som har klikket? Hvor meget vet de siden du også er blitt tatt? Du har bare noen timer på deg før de henter deg til forhør, hva skal du si? Hvor meget kan de få ut av deg? Kan du legge opp noen taktikk? Taktikk??? Taktikk om noe du hverken vet begynnelse og slutt på? Spørsmålene raser gjennom hodet. Det eneste du vet, er at denne gang er det alvor. Prøv å sove, du får bruk for kreftene dine i morgen. Men det blir lite søvn, et kvarter her og en halvtime der gjennom en slitsom natt som langsomt gråner til ny dag.

Om igjen og om igjen kvernes det som hadde hendt de siste dagene, rundt i hjernen. Det var på Solstrand bomben sprang... en telefonsamtale fra Bergen, og i ett nu ble alt annerledes... to timer senere var jeg på flukt, bort fra Solstrand Fjordhotell hvor jeg var ansatt som portier for sommeren, på vei til Bergen for å gå i dekning.

Det var midt på dagen 25. juni denne telefonsamtalen kom. Kapellan i den katolske St Pauls kirke, Harald Taxt, slo på tråden:

- Hallo, Frank, det er Harald. Hvordan går det på Solstrand?

Jeg takket og svarte at det går fint - strålende sommer her oppe.

- Har du hørt noe fra Bergen i det siste? Og da jeg svarte nei, sa min venn Harald: - Jeg har godt av en sykkelstur i dette fine været, så jeg tar en tur oppover i ettermiddag.

Noen timer senere kom han inn i hallen på Solstrand etter å ha syklet de godt og vel tre mil fra byen. Vi gikk inn i en tom salong, og han gikk rett på sak. Det han sa, har meislet seg inn i meg. Jeg husker hvert ord som skulle det ha vært i går, gang på gang har jeg gjennomlevd denne scenen og den syknende følelsen av fare når grunnen raser vekk under en.

- Eek-Larsen og Rolf og mange flere er arrestert. Gestapo hentet dem i natt, og du må komme deg vekk med engang.

Det var ikke stort å si. Jeg gikk rett inn til hotelldirektør Sverre Schau-Larsen og fortalte ham hva som var skjedd og at jeg måtte stikke av fortrest. Han tok det roligere enn jeg hadde ventet. Det var ikke så helt enkelt å bli av med hotellets portier i starten av sommersesongen, men her var intet annet å gjøre. Jeg fikk utbetalt min lønn, og vi tok farvel. Så hentet jeg mine saker og sykkel, og av gårde bar det til Bergen sammen med Harald Taxt.

Vi hadde syklet godt og vel en kilometer og var kommet i bakkene ned mot Os da dekket på bakhjulet mitt eksploderte med et smell, og nå var gode råd dyre. Maken til uhell! Her var det bare å lappe ringen fortere enn svint, og vi arbeidet som besatt - begge så vi Gestapo dukke opp nede i svingen. Jeg hadde følelsen av at det tok en hel evighet før vi fikk hjulet på plass igjen, men det gikk faktisk ikke mange minutter før vi kunne slenge oss på sykkel igjen og trække videre. Vi kjørte på så godt vi kunne, og noe større snakk var det ikke underveis.

Hvor skulle vi hen? Det var det ordnet med, og Harald Taxt ledet an, gjennom sentrum, til og med like forbi Gestapo-huset og ut til Klosteret, hvor skuespillerinnen Norma Balean og hennes mann bodde i et fint gammelt hus på vestsiden. Norma Balean hadde jeg jo sett på Den Nationale Scene mange ganger, men hadde aldri hilst på henne, og hennes mann traff jeg for

første gang. Man spør ikke for meget i slike situasjoner, og jeg har faktisk ingen aning om hvordan det var avtalt at jeg skulle ligge i dekning i deres hus.

Jeg ble tatt vel imot og anvist oppholdssted mot bakgården med streng påminnelse om at jeg måtte være forsiktig med å bli observert fra stuen på forsiden ut mot Klosteret, og ut av huset måtte jeg overhodet ikke bevege meg. Det var grei skuring, her fikk en la være å ta noen sjanser, og jeg var sjeleglad jeg hadde et sted å ty til i det hele tatt. Men jeg husker hvor uvirkelig jeg syntes alt med ett var blitt, da jeg skulle gå til sengs om kvelden og fikk greie på at jeg skulle ligge på en briks inne i den massive kjøkkendisken. Midt oppe i all elendigheten måtte jeg nesten smile ved tanken på at i gode gamle dager - for dette huset må vel engang ha vært en staselig kjøpmannsbolig - var køyen i kjøkkenbenken antakelig sovested for husets tyende.

To døgn ble jeg der, og så kom det beskjed om at jeg skulle forflyttes til Johannes Bruns gate 6 på Nygård, hvor jeg ble innlosjert på et rom i 6. etasje. Ny venting og lange dager. Den femte dagen fikk jeg vite at intet var skjedd med de arresterte, som satt i Bergen Kretsfengsel, og at jeg derfor kunne være noenlunde trygg for at så langt iallfall var mitt navn ikke kjent. Organisasjonen hadde en kontaktmann i fengslet, og han holdt våre folk stadig orientert.

Vi var kommet frem til 30. juni, og utpå ettermiddagen våget jeg meg ut. Jeg snek meg omveier til HSD-kaien, som jeg alt har fortalt, for å ønske god sommer til slektninger som skulle på ferie. På tilbaketuren fant jeg ut at jeg ville ta sjansen på å legge veien innom Fosswinckels gate 24, hvor jeg bodde på hybel, for å hente noe. Det skulle være kvikt gjort. 10 minutter senere ringte det på entredøren, og min elskelige vert, ingeniør Severin Deinboll, banket på og fortalte at to menn ville snakke med meg. Før jeg fikk reagert, stod de selv inne på rommet mitt:

- Falch? De er arrestert av det tyske sikkerhetspoliti! Jeg følte vel noe akkurat i det øyeblikk, men husker det ikke, alt kom så fryktelig brått på. Spillet var over.

Det var en breivoksen tysker og en nordmann i Gestapos tjeneste som foretok arrestasjonen, og jeg fikk beskjed om å holde meg helt rolig. Nå gikk de i gang med å endevende skuffer og skrivebord, rappet med seg noe i en veske, men hva det var, er jeg ikke klar over. Kompromitterende saker kunne det iallfall ikke være, noe slikt hadde jeg aldri hatt på hybelen. De tok seg god tid, men så var det klart for avmarsj. - Gå foran, sa tyskeren. - Helt rolig, og ikke prøv på noen dumheter. Vi går tre skritt bak, jeg har revolver i lommen og kommer til å skyte i nyrene. Det gjør så ondt! Så begynner vi å gå, jeg skal gi beskjed etter hvert.

Jeg var nok klar over hvor veien gikk før han hadde sagt noe. Vi skulle til høyre når vi kom ut på gaten og siden fortsette strake veien til Gestapo-huset. Slik gikk det også. Hva tenkte jeg så på turen gjennom byen? Ja, jeg tenkte jo med både frykt og sinne på at alt var gått så galt som vel mulig, og at jeg hadde vært en idiot som hadde tatt sjansen på å gå innom Fosswinckels gate. Mitt navn skulle jo ikke være kjent, het det. Men det ingen av oss visste, var at den selvsamme morgen var både Erling Eek-Larsen og Rolf Bonnevie ført av Gestapo til Veiten og tatt i "scharfe Vernehmung", og vår kontaktmann i fengslet gikk antakelig forgjeves og ventet på at de skulle komme tilbake. Minst av alt hadde han vel meg i tankene, om han i det hele tatt kjente mitt navn. Hva vet jeg.

Det som skjedde, var at begge ble slått helseløse under forhør som strakte seg over hele dagen og inn i natten, og under de forhørene kom også mitt navn frem. Resten var enkelt for Gestapo. De holdt vel Fosswinckels gate 24 under oppsikt fra det øyeblikk de fikk vite om meg, og intetanende og godtroende som jeg var, gikk jeg rett i løvens gap.

Jeg spiste ikke stort om morgenen 1. juli, og det er vel ikke så underlig at matlysten var på null ved tanken på at jeg ville bli hentet til det første forhør hos Gestapo. Hvilken rolle skulle jeg prøve å spille? Og hvor mye visste de? Av alt jeg hadde hørt om Gestapos metoder, var jeg klar over at det kunne bli ganske tøft. Ville jeg ha styrke nok i prøvelsens stund? Rett nok husket jeg den søndags-formiddagen på vinteren da jeg gikk sammen med Erling Eek-Larsen oppover Kalfarbakken, og vi snakket om hvordan det kunne være mulig å engasjere seg mot

tyskerne. Vi var nådd til toppen av bakken da han med ett stanset opp, og der og da fortalte han meg at han var medlem av en etterretningsorganisasjon og spurte meg om jeg ville bli med. Uten å nøle svarte jeg ja, og han så meg rett inn i øynene:

- Du er klar over hva du risikerer om du blir tatt?

- Ja.

- Det blir døden det.

- Ja.

Nå da det plutselig var alvor, raste tankene rundt i mitt hode. Jeg var 21 år, hadde svart impulsivt og full av idealisme. Men klar til å dø? Hadde jeg latt meg rive med og lovet mer enn jeg kunne holde? Jeg skal ikke forsøke å leke helt, for situasjonen innbød ikke akkurat til det, og jeg kan godt tilstå at jeg følte meg temmelig liten der jeg satt og ventet på å bli hentet. Jeg hadde ikke annet valg enn å la Gestapo spille ut og ta det som kom. Men å gi meg uten videre hadde jeg ingen tanker om.

Forhørene hos Gestapo strakte seg over vel en uke, og 8. juli ble jeg overført til interneringsleiren Ulven. Jeg hadde ikke tenkt å vie stor plass til forhørene i Veiten. Det gikk i grunnen annerledes enn jeg hadde ventet og fryktet, og de slag jeg fikk over snuten for mine svar, var som rent småtterier å regne sammenlignet med hva andre måtte gjennomgå. Jeg slapp relativt lett, og til det er det to grunner. Det faktum at jeg ble arrestert fem dager etter de andre, hjalp meg langt på vei. Og den annen grunn? Den skal jeg kort berette om, for den la løpet for meg.

De var to om å forhøre meg, den breivoksne, som jeg ikke kjenner navnet på, og Helmut Klötzer, Kriminalsekretær der Sicherheitspolizei. Underlig nok kjente sistnevnte meg ikke igjen fra forrige gang vi møttes, han røpet iallfall ikke med en mine at han hadde sett meg tidligere.

- De har mye mer å fortelle, det vet både De og vi. Men vi skal prøve en annen metode. De skal få møte en mann De kjenner, og De forholder Dem helt rolig og sier ikke ett eneste ord. Ellers kommer De til å angre det stort, det kan jeg forsikre.

Jeg visste på forhånd hvem mannen var, for på bordet foran meg lå det en rosenkrans og en eske med små sigarer. Begge deler tilhørte Erling Eek-Larsen. Hvem var så Erling Eek-Larsen? Da jeg lærte ham å kjenne, var han en mann i sin beste alder, i slutten av 40-årene. Han var lektor på Sydneshaugen, kjent historiker, ivrig katolikk, idealist. Jeg hadde truffet ham fra tid til annen og satte stor pris på ham for hans intellektuelle redelighet og faste holdning. Jeg hadde ikke hatt noen aning om at han var innblandet i illegal virksomhet før vi hadde vår avgjørende samtale oppe i Kalfarbakken, og da vi skiltes, var jeg fremdeles uvitende om at han var en av lederne av vår organisasjon. Det forstod jeg først under forhørene i Veiten. Om noen minutter ville vi stå overfor hverandre, og hvordan i all verden ville den konfrontasjonen løpe av? Jeg kjente tørrheten i munnen som et klister.

Døren gikk opp, og inn kom Eek-Larsen, støttet av en eller to, jeg husker ikke riktig. Jeg kjente et sug av kvalme, og en følelse av nummenhet seg innover meg. Herregud... var det mulig? Det var et så forferdelig syn at det har fulgt meg alltid siden. Den staute mannen klarte knapt å stavre seg frem til bordet og måtte støttes for ikke å falle om. Ansiktet hans var likblekt og ikke til å kjenne igjen på grunn av mishandling, han hadde blod på skjorten, den ellers så faste stemmen hans var skjelvende og brutt, og han kunne snakke bare med stort besvær, nesten hviskende. Han så sløvt fremfor seg og svarte mekanisk da Klötzer sa:

- De kjenner denne mannen?

- Ja.

- Hva heter han?

- Falch.

- Har De gitt ham noen oppdrag?

- Ja.

- Hva gikk de ut på?

- Være kurer... til Haugesund... Sunnhordland... Hardanger.

Og henvendt til meg: - Stemmer det?

Det nyttet ikke å nekte mer. Jeg hadde ikke annet å gjøre enn å svare ja. Eek-Larsen så på meg med et tomt blikk: - Kan du tilgi meg? Jeg nikket, og Klötzer gav beskjed om å føre ham ut igjen. Men først et lite intermesso. Eek-Larsen hadde selv i denne fornedrelsens time, torturert og skamlått til ugjenkjennelighet som han var, klart å oppfatte hva som lå på bordet, og det var selvfølgelig også meningen å ydmyke ham enda mer.

- Bitte, kan jeg få min rosenkrans? Det lød som et hulk.

- Nei. De kunne finne på å henge Dem.

- Det ville aldri hende meg.

- Slikt har hendt før.

Det var ikke mange ord som var blitt sagt, og jeg har gjengitt dem ordrett. Jeg var rystet i mitt innerste. Et tegn, og Eek-Larsen ble ført ut. Seansen var over, og jeg var alene igjen med de to Gestapo-folkene. Hva nå? Problemet var hvor mye Eek-Larsen hadde sagt og hvor mye jeg måtte tilstå. Jeg var ikke synderlig høy i hatten, for jeg innså jo at jeg sannsynligvis hadde følt lite å gå på, og synet av Eek-Larsen fortalte med all tydelighet hva jeg selv kunne stå overfor i de neste timene.

Etterkrigsbilde fra Ulven. Piggtråden er borte, men her har vi t.h. Lenken med enecellene, i midten brakke 2 hvor jeg bodde, og brakke 3 som ble brukt som lager.

Jeg har uklare forestillinger om hvordan de løp av. Jeg fikk en kort røykepause, og så gikk de løs igjen. De drev på, grov og spurte, skrek og truet, og drev meg fra skanse til skanse etter hvert som de la navn på bordet.

Slik holdt de på de nærmeste dagene, med stadige innsmett av navn og kryss-sjekkinger, men av en eller annen grunn stoppet de omsider selv opp. Banke meg skikkelig opp gjorde de heller ikke, underlig nok. Kanskje trodde de at de hadde klart å slite hele sannheten ut av Eek-Larsen og at min rolle hadde vært så avgrenset til bestemte oppdrag at det ikke var nødvendig å kaste bort mer tid på å forsøke å hekte på meg andre sider av organisasjonens virksomhet. Det dukket først opp fire måneder senere da jeg ble hentet til Bergen igjen fra Ulven for nye forhør.

Nei, jeg hadde utrolig flaks med meg i denne første runden med Gestapo, men en påkjenning hadde det vært, og jeg følte meg temmelig sliten og nedfor hver gang jeg ble ført tilbake til fengslet. Samtidig føltes det som en ren lettelse å være på cellen igjen, for det kunne ha gått så uendelig mye verre hvis de hadde presset meg enda mer oppe i Veiten. Eek-Larsen hadde sagt så mye han måtte, men selv i sin forkomne tilstand hadde han klart å sette en grense. Dette gjettet jeg meg til og tok sjansen på at slik var det, og det holdt - i første omgang.

8. juli - det er for lengst dag i Bergen Kretsfengsel, morgenmat og stell av cellen er over. Det klikker i låsen, og døren går opp: Klarmachen und mitkommen. Jeg har forberedt meg og pakket mitt jordiske gods, for dagen i forveien har jeg fått vite at jeg ville bli overført til Ulven. Vår kontaktmann i fengslet, en av de få norske vaktene som ikke er satt på porten, har stukket innom og hviskende fortalt meg at jeg dagen etter står for tur til videre transport.

Nå marsjes jeg nedenunder og stilles opp med ansiktet mot veggen sammen med noen andre. Etter en stund føres vi ut, en for en, opp i en overbygget lastebil som er rygget inn i fengselsgården, og med væpnete vakter ytterst på lasteplanet bærer det sørover. Veien til Os kjenner jeg godt, avkjøringen ved Ulven stasjon likeså, og etter fem minutters kjøring svinger vi opp foran noen brakker omgitt av piggråd i nordenden av den gamle militærleiren, som Wehrmacht nå har overtatt. Vi kommanderes ut og stilles på linje, så bærer det inn i vaktbrakken hvor Zugwachtmeister og Lagerkommando holder til. Vi føres inn i papirene som nye Häftlinge, og deretter trasker vi opp i leiren hvor vi får utlevert effekter, støvler, fullt norsk soldatutstyr, jakke, bukse og lue, men uten noen distinksjoner og merker. Så fordeles vi på stuene, og Falch, Häftlingnummer 553, havner på bakke 2, stue 3. Så er det gjort.

Hvor lenge jeg skal bli her i leiren, aner jeg ikke, men ventelig blir det nok en tid før det skjer noe mer. Så meget har jeg forstått de siste dagene at "Sache Erling Eek-Larsen, Militär- und Nachrichtenorganisation", som omfatter også meg, har stort omfang og at Sicherheitsdienst har hendene fulle. Men om noen hadde fortalt meg at jeg skulle bli værende som fange på Ulven i over et år, hadde jeg nektet å tro det. Først i midten av august 1943 ble jeg etter noen dramatiske hendelser sendt på transport østover til Grini som mellomstasjon for endelig transport til Tyskland. Men det er en annen historie som ikke hører disse sider til.

Jeg har så mangen gang levd meg tilbake til omstendighetene omkring min arrestasjon og dette utrolige året på Ulven at jeg nå etter alle disse år føler en innvendig spenning, ja, nesten psykisk belastning som må finne sin utløsning og derfor langt på vei tvinger meg til å sette tankene på papiret og så å si skrive dem ut av mitt sinn. Kanskje burde jeg ha gjort det for lenge siden. For ikke er det skrevet altfor meget om den beryktede Gestapo-leiren vestpå, og jeg er faktisk en av de få gjenlevende som virkelig kjenner den fra innsiden og kan berette om hvordan dagliglivet artet seg. Det er en skildring av sorg og savn, men også av smil og små gleder og en god del spenning, en skildring av utrolig kameratskap og evne til å overleve, en skildring av skjebnetunge timer på denne mellomstasjon på ferden for de fleste og den siste stasjon for noen. Bare et fåtall med mindre forseelser på samvittigheten fikk oppleve lykken å vandre ut av porten etter endt soning.

Fremdeles kan jeg sette meg ned og la disse utrolige årene passere revy for mitt indre øye, og en kavalkade av mennesker vandrer over netthinnen i ubrutte rekker, levende vitner om et tidsavsnitt som for lenge siden er blitt historie og samler støv i fedrelandets annaler. Men la oss hente den frem igjen for en stund og få den til å fortelle oss om sine hemmeligheter før alt går i glemsel og ingen mer er tilbake som kan fortelle. Det blir ikke noen kronologisk sak som side opp og side ned beretter fra dag til dag, men en del skisser med gløtt inn i den underlige verden interneringsleiren Ulven var for alle som delte skjebne der som fanger i Gestapos vold. Den var jo ikke noen konsentrasjonsleir i virkelig forstand - slik vi senere fikk oppleve dem i selve Tyskland - og i sammenligning med dem var Ulven mer som en hyggelig liten speiderleir å regne. Men som interneringsleir hadde den likevel et dårlig rykte - og med rette.

En underlig verden var det likevel. Historie for visst, men nær i sinnet som kunne det ha skjedd i dag. Og som i en drøm kan jeg oppleve noen sannhetens ord av Sigrid Undset, som

jeg tidlig lærte å ta vare på og fra tid til annen henter frem: Ti sed og skikk forandres meget alt som tidene lider og menneskenes tro forandres og de tenker annerledes om mange ting. Men menneskenes hjerter forandres aldeles intet i alle dager....

Gestapo-huset i Veiten – eier er i dag Bergen Næringsråd

En underlig verden

Ulven ligger vakkert til, en stor og åpen slette, omkranset av skogkledde åser og fjell, og med Ulvenvannet som et glitrende teppe foran seg mot sør der landet vider seg ut mot fjorden, og blånende fjell med Folgefonn som en hvit stripe langt inne. Ulven var alltid slik en trivelig og fredelig plass og lot seg i sin uforstyrrelige ro aldeles ikke affisere av at den fra gammelt av var militær stamplass og øvingsområde. Det sier seg selv at Ulven nettopp av den grunn stod øverst på listen over Wehrmachts angrepsmål allerede den første krigsdagen. Her lå rekker av hus, brakker og militære innretninger og bød seg frem omtrent gratis, alt passet tyskerne som hånd til hanske. Og noe som var enda viktigere: Den strategiske beliggenheten som sikret atkomsten til fjorden og veien nordover mot Bergen.

Det tok ikke lang tid før Ulven var på tyske hender, men selv om det nå ble et viktig senter for tyske militære enheter, endret det ikke svært meget på det preg av landsens idyll som hvilte over stedet i all den tid det norske militæret hadde sine kvarterer der. Idyllen ble først brutt da Gestapo la sin klamme hånd over en del av militærleiren mot nord og gjerdet det inn med piggråd. De skulle jo ha et sted å anbringe sine fanger, og Ulven lå beleilig til.

Rett nok var det ikke store greiene, en brakke til kommandanten og vaktstyrken, tre boligbrakker, en brakke for kjøkken og vaskeri og et skikkelig, gammeldags tre-seters do med tilhørende pisserenne og kagge. Spartansk og enkelt og lite utfordrende i helheten om det ikke hadde vært for den uro og det særegne regime som alltid følger med fangeleirer, vakthold og tramping ut og inn og frem og tilbake hele dagen.

Jeg har ofte gjennom livet opplevd hvor stor tilpassingsevne det enkelte menneske har i seg, selv under de usleste kår, og det tar egentlig ikke så svært lang tid før man har forstått at her er det nok best å innrette seg under forholdene, like det eller ikke. Det var tyske politienheter som hadde ansvaret for vakthold og justis i leiren, ikke folk fra Gestapo. Stort sett var det rolige karer som det var lite bråk med, deres oppgave var å passe på fangene og gå sine vakter.

Sjefen den første tiden het Georg Bauhover, en undersetsig, firskåren, lyshåret kar som likesom struttet av germansk rase, og han hadde til tysker å være en uventet lavmælt tone, men visste likevel å holde effektiv kustus på sine undergivne, enten de nå hørte til vaktstyrken eller befant seg innenfor piggråden. Det stod virkelig respekt av Bauhover, og det sier ikke så rent lite.

Men kommandosystemet i de tyske konsentrasjonsleirene er ikke komplett uten en Lagerälteste, som på sett og vis er ledelsens forlengede arm med en ganske stor myndighet i leiren. Han har ansvaret for at alt funksjonerer problemfritt, og verdigheten hans er et tveegget sverd og ikke to sure sild verdt om det ikke så gjør. Oppstilling eller appeller - Antreten som det heter på den slags språk - skal være klar på minuttet for avtelling, fordeling av fangene i arbeidsgrupper er hans sak, å holde ro og orden og sørge for at hele apparatet er strømlinjeformet og virker som smurt, er hans ansvar. Han er bindeleddet mellom leirledelsen og fangene, gjennom ham kommer alle kommandoer og forordninger som skal settes i verk og etterleves til enhver tid. Han er med andre ord en viktig mann i det firkantede system som en konsentrasjonsleir er.

Lagerälteste - eller la oss kalle ham leirsjef på norsk - var på denne tid Finn Fluge Pedersen, gammel kommunist og arrestert som sådan, men det overså leirledelsen suverent. Hovedsaken var at han var en ledertype, ryddig og bestemt. Det var aldri noe tull med Finn Fluge Pedersen. Sa han ja, var det ja, og sa han nei, betydde det nei og ikke noe annet. Tyskerne var tilfredse med ham, og hans fangekamerater ikke mindre, han var alltid hederlig og fullt ut til å stole på. Han og Bauhover gikk godt i spann, de var på en måte samme type, fåmælte og uten dikkedarer og unødig snakk, ja, de kledte faktisk hverandre. Jeg tror de i virkeligheten nærte

tillit til hverandre, og når det var ro og lite kluss i leiren under Bauhovs regime, tror jeg det i ikke liten grad skyldtes Finn Fluge Pedersens autoritet og faste holdning.

Når det kom nye fanger til Ulven, foregikk innskriving og formaliteter i kommandantens kvarter. Men når det så bar videre opp i leiren, overtok leirsjefen, og da var det avgjørende for nykommerne hvordan han opptrådte og satte dem inn i leirreglement og grenseoppganger for tilværelsen bak piggråden. - Slik og slik er det, og det får du finne deg i når du først er havnet her. Og forsøk ikke å rømme....for det går utover oss alle.

Jeg har allerede en uhyggelig opplevelse bak meg. På veien inn i leiren passerer vi en gruppe fillete fanger på vei ut med spader på akselen. Nordmenn var de åpenbart ikke, men hva var de så, og hva skulle de gjøre? Jeg ser for meg denne vesle gruppen, omgitt av vakter, i haltende marsj over Ulven-sletten. Resten kan jeg ikke innestå for, men det ble sagt at det var serbere, russere kanskje, som grov sine egne graver før de ble skutt i skogbrynet på den andre siden. Det gjorde iallfall et illevarslende og kaldslig inntrykk.

Den neste konfrontasjonen med det rent umenneskelige i den nye situasjonen kom ikke lenge etter da jeg måtte ta en tur innom pissoaret og stilte meg opp som vi menn har for vane. Det står en mann foran rennen, min stråle har vanlig farge, men den andre pisser blod. Han har synlige smerter. Å si at jeg var forferdet, er ikke dekkende. Jeg bleknet helt og spurte om han var syk.

- Det kommer fra nyrene. De slo så hardt under forhøret oppe i Veiten.

Herregud... er det mulig? Jeg mumlet noe om at han måtte til doktor, men han rystet tomt på hodet.

- Doktor??? Nei, det gir seg vel. Jeg forstod hva han mente.

Vi har fått mat fra kjøkkenet, og mitt første måltid i leiren er over. Særlig spennende var det ikke, men som kveldsmat var det nok, og maten i en fangeleir var vel ikke akkurat det man kunne gjøre seg de største forhåpninger om. Fikk vi bare tilstrekkelig med mat, gjorde vi nok rettest i å skru kravene til raffinement noen hakk ned.

Det er mye man skal gjøre seg kjent med i leiren. Det er ikke bare slik at man er kommet til et nytt sted og skal akklimatisere seg. Her er et reglement som skal etterleves, leiren har sine lover, og hva man kan foreta seg, har sine grenser. Ikke skal en komme for nær piggråden, å forsøke på fraternisering med folk utenfor piggråden er ikke bare forbudt, men medfører straff. Rosignalet går kl 21.00 og reveljen kl 7.00. Orden skal holdes, rent skal det være, ellers går det til bloksberg hvis det blir inspeksjon. Husk forskriftsmessig hilsen, stram givakt, Achtung og Mützen ab hvis kommandanten dukker opp under arbeid eller inne på stuen, eller hvis det er oppstilling. Alt dette og mer til lærer man seg av fornuftsgrunner ganske fort. Det er et system man må avfinne seg med, og system vet vi at tyskere er innforlivet med.

Så skal en nykommer selvfølgelig gjøre seg kjent med leiren og hvordan den virker i alle sine små ledd. Og så skal man jo hilse på sine medfanger, og det er en mangslungen opplevelse. Noen kjenner man kanskje fra før, men mesteparten er nye kamerater. Her er folk fra alle kanter av Vestlandet, og det er ikke så underlig ettersom Internierungslager Ulven er Gestapos oppsamlingsplass for fanger etter aksjoner og arrestasjoner langs hele vestlandskysten. Rundt 80 på den tid dette omhandler. Storparten av oss bor på stuer, 20 på hver, men i kortenden av brakke 2 er det en stue på 5 hvor leirsjefen og 3-4 andre mer privilegerte med lengre fartstid holder til.

Første kveld på Ulven, og klokken går mot køying. Jeg driver ennå langsomt rundt de siste minuttene før jeg må inn og forsøker å rydde opp i hodet og tenke meg inn i min nye tilværelse. Det er ennå lyst, men solen er gått ned, og åsene rundt Ulven samler liksom opp litt av natten som senker seg som et fint flor over det frodige sommerlandskapet. Langt borte i øst ligger fjellene og Folgefonn, og mine øyne søker dit og fanger opp den intense violette fargen som solen kler dem i før den snart synker i vest. Jeg kjenner dette så sårt, for det er mine fjell... Melderskin, Malmangernuten... vern og feste for Rosendal, min hjembygd, hvor jeg er vokst

opp. Jeg tenker på mine kjære der inne, hvordan de har det, hvordan de har tatt nyheten om at jeg er arrestert og lite vet om hva som skal skje. Når skal jeg få se dem igjen? Når??? For allerede nå etter bare 14 dager bak lås og slå har jeg lært å forstå at her gjelder det å ikke gi seg over, men tro fullt og fast at det kommer en dag. Spørsmålet er bare *når*, aldri *om*. Godnatt, mine fjell, godnatt mitt hjem og mine kjære. Et siste blikk, - godnatt! Så går jeg inn. Siden ble dette et fast ritual hos meg, og det gav meg daglig glede og en innvendig styrke. Hver morgen så jeg mot Rosendal og hilste mine fjell i øst goddag, hver kveld sa jeg godnatt til dem før jeg gikk til ro. Så jeg dem ikke på grunn av skodde eller uvær, trøstet jeg meg med at de er der nok, trauste og urokkelige er de vakt og vern, år ut og år inn, sommer som vinter. Det er underlig hvordan slike tanker kan gripe en som en ren besettelse, og jeg hadde faktisk hellige stunder for meg selv, stunder som ikke engang Gestapo fikk ødelegge. De bygget meg opp, takk og pris!

Ut på kommando

Det er morgen, første morgen med et nytt ritual. Vakten har tatt runden og skreket ut sitt Aufstehen. Det betyr at nå får en komme seg på bena i en fart, få unnagjort vask og stell, morgenmat og dossing - Antreten om noen minutter. Pedersen kommanderer på linje, oppstilling i tre rekker, rett inn for fan, og vi står som lys idet Bauhover kommer anstigende for å telle av den underlig sammensatte styrken på rundt 80 mann. Tallet stemmer. Selvfølgelig stemmer det, men regelverk er nå engang regelverk, og ingen er så flinke til å praktisere regelverk og presisjon som tysk militær. Så er det inndeling i kommandoer, for systemet krever at fanger skal arbeide, og Pedersen greier ut og får folkene stilt opp i de kommandoer de er utpekt til, mens Bauhover inspiserer og overvåker at alt skjer forskriftsmessig. Så trekker han seg tilbake til sine kvarterer, og de som skal på utekommandoer, marsjerer av gårde med en vaktpost i hælene.

Det er ikke alle som skal ut på arbeid, og det er heller ikke alle som skal på Antreten. Brakke 1 like innenfor porten har sin særordning som ikke kommer inn under ritualet for leiren for øvrig, og det er strengt forbudt for vanlige fanger å komme i nærheten av den og ha noen som helst kontakt med dem som er innesperret der. På leirspråket kalles den bare for Lenken, og den inneholder en rekke eneceller for fanger som sitter spesielt hardt i det og skal være isolert fra omverdenen. Det forhindrer ikke at vi er temmelig godt orientert om hvem som sitter på celle, for en hvilken som helst fangeleir har sine mystiske og skjulte veier å holde kontakt på. Men utenfor døren kommer ingen fra Lenken. De lever sitt eget liv bak veggene i denne tause og dystre brakken, og vi ser aldri noen av dem.

En del av oss vanlige fanger er utpekt til å gjøre leirtjeneste, middag skal lages, forsyninger skal på plass, tøy og effekter skal vaskes. En annen leirtjeneste er arbeid i snekkeriet på enden av brakke 2, og det står høyt i kurs, men er bare for de få som kan kunsten å snekre. Alle andre skal ut og jobbe. Noen skal på skogen og sørge for ved til leiren, og det er Holzkommando. Andre skal på åkeren - leiren har to parseller med gulerøtter, kål og kålrabi - eller på særoppdrag der det er behov for arbeidsinnsats. De mest troverdige får komme på gårdsarbeid, og det står høyest i kurs og fortjener spesiell omtale av mange, mange grunner i et eget kapittel.

Jeg havner i Holzkommando, og det vil si en tropp på fem til seks mann med kjerre, en mann foran i skjækene for å styre doningen, mens de andre går på sidene og drar den etter lange tau. En riktig slaveinnretning med andre ord, men ellers en ålreit jobb. Det gjør godt å komme på skogen, felle trær og hogge ved. Der føler en iallfall en slags frihet, og var det ikke for vakten, eller posten, som det het på offisielt leirspråk, var det virkelig trivelig.

Men postene kunne være ganske lagelige når de kom bort fra leiren og rutine sine og pleide ikke å henge over oss med mindre det var en av de sure og vrang, og dem var det heldigvis få av. Vi kunne til og med ha det ganske lystig på en slik utekommando. For en stund kunne vi glemme at det var noe som het Gestapo, og postene var ikke de som stod tilbake for en friere tone. Men kom kommandanten eller andre på inspeksjon, var det straks andre boller til faren var over igjen. Da hang vi i, slepte og drog, saget og kløvde ved i et uhørt tempo inntil kysten var klar og vi atter kunne falle til ro i en passende bedagelig arbeidsrytme.

Jeg måtte i skjækene, lang og muskuløs som jeg var, og hadde ikke noe imot det. Senere hen i konsentrasjonsleirer i det tyske Vaterland lærte jeg meg til at jeg måtte regne med slike uriasposter - langer Norweger nach vorne, hørte jeg mer enn en gang. Og akkurat som trekkdyr i skjækene hadde jeg en av de mest grinaktige opplevelser på Ulven.

En av de første dagene på vei med kjerre til skogen skjedde det at jeg traff en gammel kjenning borte i svingen. Dette var bare snaut 14 dager etter at jeg hadde måttet forsvinne fra Solstrand. Jeg var som sagt ansatt som portier på fjordhotellet for sommeren 1942 og hadde i den

egenskap ganske stor myndighet. Eieren, Sverre Schau-Larsen var ikke så sterk av helse, og mye av driften var faktisk overlatt til portieren. Således var det en av mine plikter å ta meg av tyskere som kom anstigende i større eller mindre grupper.

Stående, men hemmelig ordre var at helst ingen av dem burde slippe inn, hotellet var fullt, og hensynet til gjestene krevde at de i størst mulig grad skulle slippe oppsynet på innpåsletne representanter for vernemakten. Men kom det offiserer, ble det straks et spørsmål om diskresjon og raske avgjørelser som det ble portierens sak å treffe. Menige av alle slag skulle høflig, men bestemt henvises til Bierstube, en kafe på kortenden av hotellet, som var innrettet til dette bruk.

Det gikk som regel ganske kurant, men det hendte at det kunne være en vrien balansegang og gjenstand for en del parlamentering.

En dag holdt det på å gå riktig galt. En gjeng med marinegaster fra et fartøy som hadde lagt til nede ved hotellets brygge, toget inn i hallen og ville inn i spisesalen. Jeg var beleilig på plass og sa at dessverre, alt var opptatt, hva det ikke var, og dette konstaterte anføreren for gjengen ved selvsyn. Det ble et rettelig lurveleven. Han skrek opp i fistel, overhøvlet meg for åpen scene så det smalt i veggene, og det tyske språk er særdeles velegnet til skrålete oppgjør. Jaså... jeg hadde villet hive dem ut... herausschmeissen??? Det skulle jeg dyrt få angre. Han skulle melde denne overarrogante og snørrhovne drittsekk av en portier til Deutsche Polizei, så skulle jeg snart få merke hva tysk militær hadde rett på av høflighet fra nordmenns side. - Warten Sie bloss! Å snakke denne mann til rette stod ikke i min makt, og situasjonen var så pass ubehagelig at jeg et øyeblikk trodde de ville gyve løs på meg.

Da dukket som sendt fra himmelen "min venn" Leutnant Pfeiffer opp. Han hørte til forlegningen på Ulven og hadde for vane sammen med noen andre offisersvenner, i første rekke Oberleutnant Luig, å komme til Solstrand av og til for å spise middag, og det var en ordning som hotellets ledelse fant brukbar i den situasjon man nå engang befant seg. Det var en slags garanti for at balansegangen var satt i system på en måte som begge parter var tjent med.

Den rasende marinegasten oppdaget plutselig Leutnant Pfeiffer, smelte hælene sammen og avleverte militärisch sin beretning om den forsmeldelse som var tilføyd den tyske marine og ham personlig. Leutnant Pfeiffer var en bebrillet, stram liten herre i 40-årene, ulastelig antrukket i hærens uniform, av gestalt ikke så lite pompøs, beleven når det passet, og militær til fingerspissene. Gasten var kommet til feil mann, det noterte jeg raskt. Han var kommet i skade for å trenge seg inn på Leutnant Pfeiffers enemerker, han, en menig fusentast, en katt blant hermelinene. Løytnanten trakk langsomt sine hansker av, pustet opp brystkassen og svarte dirrende av verdighet: - Und was denn??? Og før den befippede gasten hadde rukket å trekke pusten, ble han og hele gjengen ledsaget av en militær salve av kraftig kaliber regelrett sopt på døren av den krenkede løytnanten.

Det var en stor stund, helt ubetalelig. Leutnant Pfeiffer trakk pusten, rettet på uniformsjakken og snudde seg mot meg med et megetsigende blick: - Jeg kan bare beklage at De er blitt utsatt for en slik oppførsel. Det er jo ganske utrolig hva enkelte tror de kan tillate seg! Seiren var total, og jeg kunne ha omfavnet ham på flekken. - Leutnant Pfeiffer, middag vil være servert ved Deres vanlige bord om et øyeblikk!

Og så tilbake til min gamle kjenning borte i svingen på Ulven der vi kom slepende på den digre vedkjerren med meg i skjækene. To tyske offiserer kommer ridende i langsomt trav, og jeg kjenner igjen Leutnant Pfeiffer på sin hvite ganger i samme øyeblikk som han oppdager meg. Våre blick møttes, jeg rettet meg opp og så ham rett inn i øynene mens vi slet oss forbi. Han bråstanset med et så hardt grep i tøylen at hesten steilet, og jeg hører ham si til sin sidemann: - Siehst du den? Han var synlig rystet. Så var det hele over. Vi drog videre på kjerren, og Leutnant Pfeiffer med følge slo over i trav i retning av militærleiren. Jeg så ham aldri mer.

Det var et underlig øyeblikk, og det hele kom så brått på meg at jeg ikke fikk tenkt meg om. Og hva tenkte han i det sekund han fikk øye på meg, i fangeklær og slitende på en kjerre, og

bråstanset slik at hesten nesten slengte ham av salen? Fjorten dager tidligere hadde jeg i blådress og hvit skjorte bukket ham på plass i spisesalen på Solstrand.

Tyskerne stelte godt med hestene sine. Noen dager senere fikk Holzkommando et avbrekk i sin vanlige virksomhet på skogen. Like bortenfor raste en ordentlig gamp av en hest med doning og det hele ned i et gjørmet dike og kom seg ikke opp igjen. Den kavet vilt, men seg stadig dypere ned i mudderet. Den tyske kjørekaren skrek om hjelp, og da vi kom til, var bare overdelen av hesten oven vanne. Den vrinsket fælt og slet fortvilet med ren dødsangst i øynene.

Her var gode råd dyre. Vi prøvde å bygge oppunder den med trær og busker, mens noen la på sprang mot leiren for å få tak i noe boks og annet materiell for å få trukket hesten opp igjen. En stund så det rent ille ut, og noen av soldatene som var kommet ilende til, overveide om det ikke var best å gi den en kule. Det ble litt av et basketak, men smått om senn fikk vi dradd den inn mot bakkeskrenten, og etter noen timer klarte vi å hale hesten opp igjen på trygg grunn. Dagens arbeid var over, og vi trasket tilbake til leiren - ledsaget av vernemaktens velsignelser.

Man skulle nesten tro at det var denne hestehistorien som gjorde at jeg like etter ble tatt ut til en ny kommando og attasjert smeden borte i stallene i militærleiren. Jeg tror vel at det var helt tilfeldig, men jeg fikk iallfall nok med hester å gjøre. De skulle skoos på løpende bånd, og det var en ufyselig jobb. Det vesle jeg hadde sett av slikt tidligere, var at hoven ble skåret til, og så ble nye sko avpasset og naglet på. De tyske smedene gjorde det på et langt enklere vis. De fant frem sko som passet i størrelse, glødet dem i essen og bokstavelig talt svidde dem på plass på hoven så røyken stod som en sky.

Min jobb var å løfte opp bena på de digre hestene og holde fast mens smeden svidde og naglet. Tunge var disse massive beistene, og når de la seg litt over under operasjonen, måtte en spenne både rygg og muskler for ikke å segne om under vekten av lår og skanker. Og så den sure røyken og stanken av svidde hover som la seg som en eim rundt oss der vi stod krokert og slet! Smeden - sikkert en traust tysk bondegutt - holdt på å le seg krokert av meg som hostet og hostet med rennende øyne. For ham var dette vanlig kost, og han kunne ikke fatte og begripe at en i Norge drev med slike omstendelige saker som å smi hoven til før en naglet, når det var langt bedre å svi hele greien på plass. Jeg avanserte unektelig i teknikken etter noen dager, men fant meg aldri helt til rette i smien. Heldigvis var jeg der bare en ukes tid, så skiftet jeg kommando igjen.

En vakker dag ble jeg tatt ut til å skrelle poteter på Soldatenheim midt inne i militærleiren. Det skulle være stor fest om kvelden, og det kom til å gå med massevis av poteter. Vi var to mann og en vaktpost som trasket de få hundre meterne opp til åstedet hvor vi ble anvist plass utenfor i solskinnet med hver vår sekk poteter. Det har aldri vært særlig oppløftende å skrelle poteter, spør dere meg, men det er en aldeles håpløs situasjon å sitte døs og duknakket i tjukk soldatmundur over en hel sekk og være nødt til å skrelle oss til bunns.

Nå var det en slik utrolig vakker sommerdag, solen bakte og steikte, og det var i grunnen en landsens ro og fordragelighet over hele scenen. Posten hørte til de bedre og lot oss skrelle og sludre med oss selv. Av og til stakk noen hodet ut fra kjøkkenet og spurte om hvordan det gikk. Takk, det gikk fint. Og så skrellet vi videre i solsteiken.

Dette var 11. august, og etter en stund klarte ikke min medfange å holde kjeften lenger. - Posten! Og pekende på meg: - Han har Geburtstag i dag! Og posten gratulerte, spurte hvor gammel jeg var, og sa at dette må vi feire. Hvorpå han forsvant inn på kjøkkenet og kom tilbake med en skive med syltetøy på. *En brødskeive med syltetøy!* Vi to delte den broderlig og syntes at den storslåtte gaven gjorde seg

perfekt ettersom det var en tid da det var heller spartansk i matveien i leiren.

Jeg har mange ganger sett for meg denne scenen på min 22-års dag hvor fødselsdagsselskapet bestod av to voksne karer, som gledet seg så stort over så lite. Jeg har aldri hatt de store

feiringer av mine fødselsdager, og sporløst er de fleste gått over i historien. Men denne dagen husker jeg, for aldri - hverken før eller senere - har det hendt at fødselsdagen er markert så enkelt og at den faktisk er blitt stående i erindringen som en av de mest minneverdige jeg har opplevd.

Jeg ble en dag tatt ut til en utekommando av et helt spesielt slag: Vi skulle bygge bunkers i utmarken øst for Ulvenskiftet, som antakelig var av stor forsvarsmessig interesse. Veien mellom Os og Bergen går ikke langt unna, og den måtte holdes åpen for enhver pris dersom engelskmennene skulle finne på å gå til invasjon. Jeg vet ikke om slikt arbeid for fanger strider mot en eller annen konvensjon - de norske studentene var oppe i en lignende situasjon og nektet med den begrunnelse at en stridsmakt ikke kunne nytte fanger til militært arbeid. Vi tenkte ikke over denne side av saken i det hele tatt, Gestapo ville nok ha gjort mer enn å rynke brynene om spørsmålet var blitt reist.

Derimot tenkte vi på noe ganske annet og mer jordnært: Hvordan skulle vi stille oss for å bygge bunkers som hadde de svakeste konstruksjonene? En rand med små bunkers skulle ligge i skogbrynet med fri sikt mot veien og bestå av betongkonstruksjoner dekket av busker. Vi skulle grave og støpe, og det var bare å gå i gang. Vernemakten var på plass med soldater, sand og sement ble kjørt frem. Gravingen er det ikke stort å si om, huller i jorden er ikke mer enn huller i jorden, det er bare spørsmål om størrelsen. Men støpingen er langt viktigere, og det var under blandingen av betongen vi kunne ha et ord med i laget.

Det var ingen som direkte passet på oss mens vi blandet, og det tok sin tid. Det fantes ikke noe slikt som betongblandere, og alt måtte foretas for hånd. Å vende en slik masse tilstrekkelig mange ganger er en omstendelig prosess, og vi drog tiden ut så godt vi kunne. Riktig blanding skulle være 1 : 3, en del sement til tre deler sand, så vidt jeg husker, men vi så vårt snitt til å blande den opp i ganske andre forhold. Jeg mener vi var så høyt oppe som 1 : 10 noen ganger, men vaktet oss vel for å bli knepet. Det var jo sabotasje så god som noen.

Jeg tror ikke denne bunkersbyggingen varte særlig lenge for vårt vedkommende, jeg var iallfall med bare denne ene dagen. Men jeg husker at vi kostet på oss et bredt flir da arbeidet var over og vi var tilbake i leiren. Det var bokstavelig talt hus som var bygget på sand. - Hele skitten kommer til å regne ned i løpet av vinteren, kommenterte en av kameratene, og det er mulig han fikk rett. Noen stor verdi for forsvaret av Bergen kunne de umulig ha.

Man skulle jo tro at dagene sneglet seg hen, men utrolig nok hadde vi følelsen av at de føk av gårde. De avløste hverandre i rask rekkefølge, noen dager med sol, og vi syntes straks livet var litt lettere å leve - andre dager da regnet øste ned, og skodde som hang lavt over åsene på Ulven. Da var det mer slitsomt, ikke minst for dem som skulle på utearbeid og måtte regne med å bli søkkvåte.

Så kom det stadig nye fanger, vi fikk høre nytt utenfra, og litt post som hadde passert sensuren i Veiten, kom også inn. Gestapo hadde det åpenbart travelt, og det så ut til at de hadde klart å rulle opp motstandsbevegelsen langs store deler av kysten. Telavåg og alt som fulgte i kjølvannet av denne tragedien, førte til rask økning av fangetallet på Ulven, og den organisasjon jeg tilhørte, fulgte godt opp. Nå hadde det vært nye omfattende rassiaer og arrestasjonsbølger sør og vest av Bergen, og de siste ukene hadde Gestapo saumfart kysten nordover med det resultat at det kom hele kontingenter av fanger fra Bulandet, Værlandet, Måløy og helt opp til Ålesund.

Midt oppe i den daglige tredemøllen opplever leiren plutselig og aldeles uforberedt en ren invasjon av nye fanger, og dagen er 3. august, Kong Haakons fødselsdag. Det er vel mulig at noen av oss hadde kongen i tankene, men jeg kan ikke huske at dagen var gjenstand for noen særlig oppmerksomhet blant oss fanger på Ulven. Vi hadde vel nok med å tenke på våre daglige gjøremål og rutiner.

Så skjer det. Utpå ettermiddagen kommer transport på transport fra Bergen med fanger som jages ut av lastebiler og busser av Gestapo-folk og inn i leiren, kanskje et hundretall i alt, og

før vi har rukket å registrere hva som egentlig foregår, blir hele hurven kjørt i stram straffeeksesis i bakken ovenfor kjøkkenbrakkene og på den åpne plassen borterst i leiren. Vi får beskjed om å holde oss unna og ikke engang med et blikk røpe hva vi er vitne til.

Men vi hadde jo orkesterplass til hele ståheien og visste ikke om vi skulle le eller gråte. Jeg skal hilse og si det var et sirkus med mye skrik og skrål fra Gestapo-folkene: Laufen, laufen... hinlegen... auf, auf...laufen, hinlegen, zum Teufel!... aber Tempo! Tempo!...Om igjen og om igjen. I flere timer holder de det gående. Det var jo i grunnen et lattervekkende syn om det ikke var for det at en del var eldre og hadde mer enn vanskelig for å følge med i dette manesjetravet. De unge hadde i og for seg ikke ondt av denne smakebiten på Gestapo-justis.

Men hvorfor? Hva var egentlig skjedd? Det får vi også greie på etter hvert. På kong Haakons fødselsdag har folk i Bergen by gått ut på gatene og demonstrert sin sympati for kongen, og frekt og åpent gratulert ham med dagen ved å bære som pynt og identifikasjon kongevennlige symboler, initialer, sløyfer og fremfor alt binders. Binders er enkle, men betydelige små effekter for å holde ting sammen. Og hva kunne være bedre enn å markere tilhørighet og fellesskap ved å bære binders på skjorte eller jakkeslag? Det er faktisk genialt i all sin enkelhet, og ikke til å misforstå, enten en er norsk eller tysk. Og særlig hvis en er fra Bergen, for bergensere er et lett antenkelig og sangvinsk folkeferd med utpregede egenskaper for festivitas og fargerike løyer.

Parolen om å markere kongens fødselsdag med noe så virkningsfullt som kontorrekvisita spredte seg som ild i tørt gress, og det ble for meget for vernemakten og Gestapo å se denne skare av bindersprydete og glade bergensere flanere på byen med små binders. Tyskere har aldri vist synderlig kløkt til å overse slike spontane utslag av begeistring. Med en til visshet grensende sannsynlighet måtte vi regne med at de ville oppfatte det som klare overtramp og direkte forhånelse av das Vaterland - altså måtte de slå til og vise hvem som hadde makten.

Man kan selvfølgelig stille spørsmål om klokskapen i å utfordre de tyske okkupantene så grenseløst, for det kunne bli en dyr pris å betale for den enkelte demonstrant. Men på den annen side er jeg ikke i tvil om at bindersaksjonen fikk akkurat den betydning som var tilsiktet. Den sveiset folk sammen og tjente som en ren vitamininnsprøytning i den daglige motstanden mot landets fiender. Den tyske reaksjonen var direkte tåpelig. Hadde de vært overlegne nok til å overse hele demonstrasjonen, kunne den like lett ha blitt et slag i luften, en ballong som luften gikk ut av uten at noen behøvde å lee på en finger.

Straffeeksesisen på Ulven fortsatte til det skumret, så ble demonstrantene jaget inn på brakke 3, og dagen etter var det hele over for de aller fleste. De ble løslatt og fikk ta seg tilbake til Bergen som best de kunne. Noen ble sittende enda et par dager før de slapp fri, og et fåtall fikk svi en god del mer. En av dem jeg husker best fra disse dagene, havnet til og med på Grini etter en tid og ble sittende der til noen dager før krigen sluttet i 1945. Han ble bare kalt for Blomster-Ole. Arrestasjonsgrunn ifølge saksdokumentene: Blomster på kongens fødselsdag. Kommunist sak.

Stormen kommer

En dag utpå høsten kommer det en beskjed som skaper mye uro. Bauhover skal vekk og erstattes av en offiser fra SS-Sicherheitsdienst. Dette låter virkelig ille. Nå hadde alle funnet frem til et system som virket tilfredsstillende, og Bauhover hadde strukket seg så langt som han kunne i sin posisjon som kommandant. Det ville være å gå for langt om en sa at han kunne virke omgjengelig når en kom ham nærmere inn på livet, for han var av vesen og legning en avmålt type, og ingen måtte trå hans ære for nær. Han hørte absolutt ikke til de snakkesalige, og respekt krevde han til punkt og prikke. Han var en ektefødt sønn av nazi-systemet, det er det liten tvil om. Men vi hadde følelsen av at han likevel viste en slags forståelse for årsaken til at vi var innesperret, og noe slikt som trakasserier av fangene lå faktisk under hans verdighet. Jeg kom etter hvert til å danne meg et bilde av Bauhover og kan selvfølgelig ta feil, men ikke meget, tror jeg. Rett nok hadde vi forbrutt oss mot de forordninger som var satt i verk og lover som gjaldt, og måtte ta vår straff for det. Men han så ikke utelukkende på oss som lovbrøyttere, men frihetskjemper som elsket sitt land og sloss for sin sak. Det har noe med respekt og verdighet å gjøre, og akkurat slike begreper tror jeg fant gjenklang i Bauhovers sinn. Nå stod han foran avløsning, og det kunne ikke bety annet enn at vi måtte være forberedt på en omlegning av tilværelsen - til det verre fryktet vi.

Vi slapp å leve lenge i uvisshet. En dag like etter troppet den nye sjefen, SS-Untersturmführer Otmar Holenia, opp i følge med Bauhover, og på Antreten mens vi står i strammeste givakt, overleverer Bauhover kommandoen til sin etterfølger. Jeg kan ikke for sikkert huske om Holenia, som omgående fikk tilnavnet Stormen etter sin militære rang, sa noe i den forbindelse, men jeg har en fornemmelse om at han nevnte at han krevde respekt og underdanighet. Så inspiserer han kort bestanden og lot Pedersen overta inndeling i kommandoer og utmarsj.

Jeg har presise inntrykk av Untersturmführer Holenia fra dette første møtet og tror at de ble delt av samtlige fanger. Han var for det første av utseende og vesen den rake motsetning til sin forgjenger. Mens Bauhover som sagt var som drømmen av en såkalt arier, lyshåret og velbygget, med kraftige ansiktstrekk og i en sum mest av alt minnet om de typene vi så avbildet på plakater av hirdens kjernetropper, var Holenia av middels vekst, sped av figur, svartsmusket, med en liten Hitler-bart og et arrogant og kaldslig blikk. Han hadde et eget, litt surt drag om munnen, og når han smilte - hva han for så vidt ikke hadde for vane - blottet han tennene til et slags grin som fikk en til å tenke på en sulten bikkje.

Bauhover var ren tysker, nordfra et eller annet sted, Holenia var fra Kärnten eller Steiermark i Østerrike. Han virket ikke direkte imponerende i sin grå SS-uniform med ridebukser og langstøvler, men dødninghodet i båtluen og SD-merket i svart på ermet skapte umiddelbart et gufs av uhygge, noe udefinerbart frastøtende og illevarslende, som vi alltid automatisk forbandt med alt som smakte av Gestapo. Vi følte med ett en umiskjennelig utrygghet og hørte instinktivt små klokke ringe i vårt indre at nå gjaldt det å være på vakt.

Det ble ikke den omveltning av forholdene i leiren som vi hadde fryktet at Holenia ville gå til, men litt endring her og litt innstramning der fikk vi nok merke. Først og fremst ble det striksere å få inn pakker, og maten ble knappere og mer ensformig. Vi hadde hatt fordel av private leveringer av mat til fangene, fisk og flere vareslag, frukt i kassevis. Dette skjedde med ledelsens samtykke, Bauhover var grei slik og overså at når det regnet på presten, dryppet det på klokkeren - noen små oppmerksomheter viste de glade givere også kommandanten og vaktstyrken. Å kalle dette smøring av Bauhover vil jeg med engang ta avstand fra, for Bauhover var etter min mening av den ubestikkelige typen.

Men likevel. Disse matleveringene til fangene på Ulven var etter hvert kommet i et slags fast system, så meget forstod vi nok og var storlig takknemlig for disse tilskuddene utenfra. Men vi

var ikke helt klar over det enorme velferdsapparat som hadde bygget seg opp i Bergen og distriktene, med Jon og Anna Søfteland som forvaltere og utrettelige distributører. Vi skal slippe taket i det foreløpig og komme tilbake til det i et senere kapittel hvor det fortjener spesiell omtale når vi skal høre om det som ble kalt Kommando Bauernhof, det vil si gårdsarbeid for fangene, og der stod Søftelands-heimen helt sentralt.

Velferd for fangene og mat utenfra falt raskt bort da Holenia tok over, og annet kunne vi ikke vente. Alt slikt er torner i øynene på Gestapo. Fanger, og særlig fordervelige samfunnsfiender som de på Ulven, fortjener ikke medynk, men hardt arbeid. At det etter en tid litt rykkvis kom i system igjen, kan vi takke den iherdige innsatsen utenfra for, i første rekke igjen fra familien Søfteland, og da det omsider lyktes, tror jeg grunnen ganske enkelt var den at Holenia i motsetning til Bauhover var bestikkelig og direkte korrupt.

Matleveransene tok seg opp igjen, og vi hadde ikke akkurat noen grunn til å klage over kostholdet når vi først hadde hatt det uhell å havne på Ulven. Men skulle vi ha levd lenge på leirrasjonene alene, hadde det sett usselt ut. Dagsrasjonen var et tredjedels brød, en klatt smør og litt pålegg, tynn kaffe og te, middagsmat i tilmålte porsjoner og av skiftende gehalt, og dermed er det meste sagt. Men jeg hørte få klager over maten vi fikk, jeg har hørt flere under langt rikere forhold i etterkrigstidens Norge. Vi delte broderlig og døyvet sulten, men jeg husker at det en gang kom til en krangel mellom noen på stuen fordi en av de mest sultne, en velvoksen kar, som fulgte fordelingen med argus-øyne, laget spetakkel fordi en annen hadde fått et stykke som kanskje var en tanke større. Det skal gå rettferdig for seg, sa han. Han var en godslig kar og en fin venn, men han var kort og godt trøtt og sulten, og nød bryter alle lover, vet vi.

Det ble langt mer kontroll under Holenia. Rett som det var kom han snikende, tydeligvis på jakt etter noe han kunne slå ned på og bruke til å statuere eksempler. Med ett stod han midt iblant oss, som skrevet står, men hadde lite hell med seg. Det tok oss ikke lang stund å bygge ut vårt interne alarmsystem, for fangers snedighet og oppfinnsomhet overstiger langt hva fangevoktere og nidkjære snushaner har fantasi nok til å forestille seg. Noen ganger måtte vi likevel bøte for vår uforsiktighet, simpelthen fordi det av og til skjer at uhellet er ute, eller fordi regimet nå engang sitter med makten og vet å bruke den.

Det siste fikk vi noen klassiske eksempler på utover høsten. Det kan ha vært i Bauhovers tid, men smaker atskillig mer av Holenias metoder: Når atmosfæren i en leir blir for avslappet og fanger har det for godt, er det tegn på synkende disiplin, og den må strammes opp med passende maktmidler. Sikkert kan jeg imidlertid ikke tidfeste disse tildragelsene, og i grunnen spiller det ikke den helt store rolle.

En kveld etter sengetid, og flere av oss er allerede i dyp slummer, slenges plutselig stuedørene opp, og inn stormer vaktposter under brøl og skrål. Vi ligger storøyde og stille som mus i køylene og er i grunnen litt forskremt over denne uvante behandling. Vanligvis pleide vaktpostene å være rolige karer som ikke laget bråk i utrengsmål. Men det fantes jo noen sleipe typer blant dem også, og det er vel sannsynlig at det først og fremst var disse som ledet an. Inspeksjon, hyles det, og så fyker de løs på skapene våre, haler ut og slenger rundt. Noen stryker hånden over flater og inn i kroker der det kan tenkes at det finnes støv, og lager megetsigende geberder og grimaser når de myser ned på sine små funn som øyeblikkelig maksimeres opp til at hele stuen er et verflucht skitthull. Men skikkelig vei i vellingen ble det først da det ble oppdaget et lite lager av tørrved under en seng, for ikke å snakke om at ovnen innvendig ikke var rengjort. Om det hadde vært fyrt aldri så mange ganger, skulle den tømmes for aske og feies så ren at den kunne slikkes. Her måtte det statueres et eksempel som virkelig kunne sette skrekk i denne hopen av lathanser og skittsubber.

Hele aksjonen var selvfølgelig nøye planlagt fra oven, og så bar det løs for alvor. 'Raus! Alles 'raus! ... aber schnell! Skrålet gjallet mellom veggene. Eimer! Eimer! Bøtter! Bøtter! Wasser... los, los! Og ut føk vi i bare skjorten med alt vi kunne oppdrive av bøtter, ned til springen på

hjørnet, fylte opp og tilbake til stuen i en eneste lang rekke, tømte bøttene med lange sving utover langbordet, tilbake til springen for å fylle opp igjen, tilbake til stuen for å slenge vannet utover bordet. Los, los!

Vi løp som gale, men hva skulle vi gjøre? 110 bøtter vann gikk med til denne avsyndige spyling av bordet, gulvet fløt av vann, og borte i den ene kroken hvor det var litt skjevt, stod det flere sentimeter høyt. Omsider trakk vaktpostene seg seierrikt tilbake med trussel om at de kom igjen et kvarter senere, og hvis ikke alt da var rent og tørt, vedlageret borte og ovnen slikkeferdig både innvendig og utvendig, skulle det bli en annen dans.

Her var gode råd dyre, og det var bare å gå i gang med rengjøring og tørking fortere enn svint. Jeg tror det var det innette raseriet over dette trakasseriet som fikk oss til å jobbe så raskt. Noen tørket opp på gulvet med koster og kluter, noen fikk ut veden og vasket ovnen innvendig, noen gikk i gang med dammen borte i kroken, og en eller annen fikk en lys ide: Vi borer hull i gulvet og skufler ganske enkelt vannet ned. Som sagt så gjort. På snekkerverkstedet hentet vi bor, og hokus-pokus var vannet forsvunnet, resten tørket vi fort opp. Et kvarter senere var alle til sengs og ventet på inspeksjonen.

Det hører systemet til at den aldri kom. Men systemet hadde seiret, og det var ikke nødvendig å bry seg med å sjekke om trusselen hadde virket. De regnet nok med at vi hadde fått oss en alvorlig støkk i livet med tilhørende fornedrelse. De må ha ledd seg skakk nede i vakten etter dette sirkuset på stuene. Vi hadde fått en lærepenge. Dette var nye takter, og vi regnet med at aksjonslysten ikke begrenset seg til denne ene gangen. Når kom det neste utspill?

Det kom ikke så lenge etter. Oppfinnsomheten var ikke særlig stor, men det var heller ikke hensikten å briljere med noen iderikdom. Trakasserier gjør seg like godt med enkle midler. Systemets forvaltere hadde stadig støv på hjernen, og en kveldstime like etter leggetid dukket de opp på nytt og gikk i gang med den samme åndsfattige saumfaring av skapene. Vi slapp vannet denne gangen, det gikk mer på latterliggjøring og ydmykelse av den enkelte, og jeg ble et av ofrene. To mann herset rundt i mitt skap, men så fikk den ene øye på et håndspeil oppe på hyllen - her kunne de ha det moro.

- Neh, guck mal was er hat! Jeg lå stiv i min køye og våget knapt å lee på et øyelokk. Han stakk speilet opp i neven på meg, og der lå jeg og stirret dumt på mitt eget fjes: - Was siehst du? Jeg forstod ikke hva jeg skulle svare, så han pustet seg ettertrykkelig opp og skralte ut på nytt. Fremdeles begrep jeg ikke hva han mente og rystet på hodet. - Du siehst einen Affen - du ser en ape, sa han silkebløtt og med trykk på ordene. Jeg nikket svakt, men det var åpenbart ikke nok. Så skrek han opp: - Wiederhole, gjenta - aber langsam: Ich sehe einen Affen! Jeg svelgjet en gang eller to, men gjentok så langsomt: - Ich sehe einen Affen - jeg ser en ape. De hylte av latter, noe så morsomt hadde ikke opplevd på lenge, antar jeg. Jeg kunne ha drept de to svinene, for følelsen av avmakt er som en brønn for vanvittige ønsker, men her var det nok best å jatte med - en visste jo aldri hva de kunne finne på. Jeg var redd de ville fortsette harselasen når de først var så godt i gang, men de gav seg etter å ha truet meg med død og djevel hvis de fant speilet neste gang de kom på inspeksjon. Jeg innså at de hadde bukten og begge endene, og forstod at å la speilet bli liggende oppe på hyllen, var å utfordre Tysklands ære. Det kunne være fa'li det, som Ludvig hos Aukrust pleier å si. Jeg bet sinnet i meg, og speilet forsvant.

Noe annet Holenia også slo ned på raskt, var vår vesle boksamling. Først oppdaget han en Bibel eller to, og de ble omgående inndradd. Så vandret han rundt på stuene og konfiskerte flere eksemplarer alt mens han akket seg høylytt og uttrykte sin bekymring over at det var så mange blant fangene som holdt seg med Bibel og søkte sin trøst i den. Bibler behøvde ingen, det vaset de inneholdt, var bare for sveklinger som stod uforstående overfor den nye tid og heller burde lese førerens Mein Kampf. Den eneste gang jeg opplevde at han fravek forbudet mot å ha en Bibel, var da gamle Gustav Merkesdal våren 1943 ble internert på Ulven som gissel for sin sønn. Han fikk beholde Bibelen han hadde med. - Han er så gammel at han snart skal dø likevel, var Stormens storsinnede kommentar. Enda mer oppkavet ble han da han

oppdaget en bok av Vicki Baum, dette verdammte jødekvinnfolket. Den ble sporenstreks inndradd, og enda et par til slo følge før resten ble godkjent som tillatt.

Appeller og leirrutiner fikk en oppstrigling, det ble strammet inn på kommandoer på gårdsarbeid, for der tilsa hans innebygde mistenksomhet ham at det var mulighet for ukontrollert virksomhet og kontakt ut. Men ellers gikk dagene stort sett som før. Vi hadde lært oss varsomhet som aldri før og hadde et øye på hver finger. Så effektivt virket leirånd og samhold blant fangene at det ikke lyktes ham å komme under vær med noe av betydning.

En dag kom Pedersen til meg og sa at Holenia hadde forlangt en oppasser og at jeg var uttatt til denne jobben. Det hadde den fordel at jeg dermed var fritatt for arbeid på utekommandoer, og gårdsarbeid hadde jeg på forhånd forbud mot. Antakelig var "Sache Erling Eek-Larsen" for betydningsfull til at noen medlemmer av organisasjonen fikk slippe ut på noe så fordektig som gårdsarbeid, men jeg hadde iallfall unngått å havne i Lenken, for der satt nå både Rolf Bonnevie og Eek-Larsen, etter det jeg visste.

På den annen side grudde jeg meg for jobben som oppasser hos Holenia. En visste jo hva en hadde, og dette kunne bli vanskelige saker. Men jeg hadde i grunnen ikke noe valg og troppet opp nede på Kanzlei i hans avdeling av vaktbrakken, hvor han hadde kontor og privatrom. Jeg strammet meg fælt opp da jeg banket på, trådte inn og smelte hælene sammen i stram givakt med luen av. Han var mutt og sur og gav meg beskjed om å gå i gang med å pusse langstøvlene hans... aber sauber! Das kann ich Ihnen garantieren!

Her var det bare å pusse i vei. Jeg klinte på skosverte og gnidde og gnikket med de to børstene jeg hadde fått utlevert. Jeg så jo at han holdt øye med meg, men han sa ikke et kløyva ord, og jeg tror jeg holdt på en liten halvtime før jeg presenterte resultatet. Da skrek han opp: - Was ist das??? Og dette kaller De blankt??? Dreck er det...skitt! Los, Mensch... weitermachen! Og jeg i gang på nytt, klinte og smurte, gnikket og gnukket, og til slutt mente jeg at blankere var det ikke mulig å få de fordømte skaftestøvlene, en kunne nesten speile seg i dem. Han hadde selvfølgelig vært fornøyd første gang også, men det hørte liksom systemet til å lage litt bråk, så mye forstod jeg nok. Nå gryntet han noe om at jeg var ferdig med dagens arbeid og kunne gå opp i leiren igjen - med ordre om å melde meg hos ham i privaten dagen etter.

Dette ble innledningen til et daglig samarbeid med Stormen, og i all den tiden som gikk før det hele sprakk i begynnelsen av august i 1943 og jeg ble sendt på transport til Grini, kom jeg ham vel nærmere inn på livet enn noen annen i leiren. Jeg fikk etterhånden en ganske stor grad av frihet og kan godt si at jeg nøt hans fortrolighet på mange måter. Jeg hadde ingen personlige fordeler av det, men gjorde hele tiden min jobb til leirens beste og slik jeg mente mine fangekamerater ville være tjent med det.

Jeg legger ikke skjul på at jeg til å begynne med var sterkt i villrede, for det slo meg at han med sin etter hvert mer og mer intime holdning kunne ha noe så enkelt som et homoseksuelt motiv, og hva i all verden skulle jeg gjøre om han begynte med tilnærmelser? Ikke likte jeg denne situasjonen, og Stormen falt så absolutt ikke i min smak, for å si det slik. Heldigvis slapp jeg videre funderinger om dette, og jeg kunne blåse av. Aldri i den tid jeg hadde med Stormen å gjøre, oppdaget jeg noe som kunne tolkes i den retning, og aldri var jeg utsatt for noen tilnærmelser fra hans side. Jeg tror faktisk at hans eneste motiv var at han savnet selskap. Dagen etter var pensum utvidet. Først var det støvlepuss og etterpå stell av tøyet hans, og det ble faste rutiner for meg, men nå gikk det uten de trakasserier jeg hadde opplevd den første dagen. Jeg gjorde meg flid, og han hadde ingen grunn til å klage. Tysk snakket jeg også ganske brukbart og viste vel en høflig opptreden som han var tilfreds med. Etter hvert lot han meg ordne med enklere kontorarbeid som Kartei, register over fangene og småtterier ellers, og dette utviklet seg til større innsikt i saksdokumenter som overføring fra Veiten og registrering av innlevering på Ulven. Han gjorde det ganske klart for meg at det jeg arbeidet med, hadde jeg absolutt taushetsplikt om. Selv det minste snakk oppe i leiren ville komme til å stå meg dyrt. Det ble ikke noe snakk om dette på brakkene. Ingen spurte og grov, og jeg satt da heller ikke

på noen hemmeligheter. Slikt fikk jeg forståelig nok ikke kjennskap til, og for den saks skyld hadde det vært unødvendig å snakke om taushetsplikt i det hele tatt.

Skudd for baugen

Søndag 4. november ble jeg kalt ned til Stormen. Han var dypt alvorlig og sa at jeg under forhørene i Veiten ikke hadde fortalt hele sannheten. Samme ettermiddag ville to mann fra Sikkerhetspolitiet komme til Ulven for å forhøre meg om bestemte forhold, og jeg gjorde rett i å legge alle kortene på bordet. Jeg svarte at jeg mente å ha fortalt alt, men jeg kan gjerne medgi at jeg ikke følte meg helt høy i hatten. Med ett slag var alt forandret, jeg hadde uventet fått et illevarslende skarpt skudd for baugen, og det så ikke synderlig lyst ut for meg og min avslappede tilværelse på Ulven.

Jeg gikk rastløs omkring i leiren da jeg kom opp igjen, og kl 17.00 kom det ordre om at jeg skulle innfinne meg hos Stormen. Der satt to mann fra Gestapo, det var hverken Klötzer eller den breivoksne fra juli, men to helt ukjente typer. Jeg fikk beskjed om å sette meg, og nå var det ikke mye utenomstakk.

- Hvilket nummer hadde De i organisasjonen?

Jeg svarte at jeg ikke kjente til noe nummer. Dermed var forhøret nærmest over, og de ordknappe gestapistene bestemte at jeg skulle overføres til Bergen for videre forhør. Jeg ble sendt opp i leiren med vakt for å hente mine klær og toalettsaker, sa hastig farvel til mine kamerater og ble avlevert igjen hos Stormen. Fem minutter senere var vi underveis til Bergen, den ene gestapisten kjørte, den andre satt ved siden av meg i baksetet. Det ble ikke vekslet et eneste ord på turen. En snau time senere var jeg innlevert i Bergen Kretsfengsel - på enecelle.

Det er ikke så helt enkelt å sitte slik på celle, alene med alle de tanker som raser rundt i hodet. Hva hadde Gestapo funnet ut? Og hvordan skulle jeg opptre under nye forhør som sikkert var like rundt hjørnet? Det ble en urolig natt. Jeg veide for og imot. Det var altså et nummer de var interessert i, mitt nummer, og jeg var ikke klar over at jeg hadde noe nummer, men der kunne jeg jo ta feil. Jeg hadde iallfall aldri brukt noe nummer, jo, forresten en gang sent en kveld nede i Haugesund da jeg skulle overbringe en pakke til en ukjent mann på et avtalt sted. Jeg skulle da hilse fra nummer 3, det og intet annet, og forlate stedet straks. Visste de dette? Det var en av de tingene jeg hadde klart å holde tett med under forhørene i juli.

Eller prøvde de nå å kople meg sammen med noe annet som de var i ferd med å rekke opp? Jeg forsøkte vilt å rydde opp i tankegangen og la en plan, men om den holdt, ville først de neste timene avgjøre. Jeg fikk litt søvn, og da morgenen kom, var jeg litt roligere. Nå gjaldt det å holde nervene på plass. Det var like godt å få vite hva som ville skje, alt var bedre enn å sitte ørkesløs og vente. Noen timer senere ble jeg hentet og kjørt til Veiten.

Min plan var kort og godt følgende som jeg på forhånd hadde krotet ned på et stykke brunt toalettpapir, klart til å legges frem under forhøret om det ble en sjanse til det. Det kunne jo muligens gjøre et tilforlatelig inntrykk. Jeg fikk tilstå at jeg hadde nevnt et nummer i Haugesund, men at jeg ikke husket det riktig. Det eneste jeg kunne si, var at det hadde noe med 3 å gjøre, kanskje 13, eller 23, men så høyt som 33 var det neppe. Det var den eneste gangen jeg overhodet hadde vært i nærheten av et nummer, så mye kunne jeg si.

Merkelig nok gav de meg sjansen uten å gå hardhendt til verks. Jeg nevnte at jeg hadde tenkt hele natten og skrevet ned mine inntrykk, og jeg frem med den krøllete papirlappen. Jeg ser dem for meg, de snudde og vendte på den, spurte og grov: 3 ist drei... 13 ist dreizehn... 23 ist dreiundzwanzig. Jeg forklarte og oversatte, og de smattet på tallene, flere ganger. Og under over alle under, de lot det være med det. Jeg måtte knipe meg i armen for riktig å forstå at de gav seg uten å gå videre med hardere metoder. Antakelig har det bare vært slik at de innså at kopling til andre nummer og andre forhold var fånyttet. Så langt hadde jeg hatt et eventyrlig hell med meg.

Nå hadde det ikke vært Gestapo om de ikke hadde prøvd seg med noen fule knep. Jeg fikk beskjed om å gå inn i et annet værelse og vente en stund. Like etter kom det inn en mann på min egen alder og satte seg ned, og der satt vi to og glodde på hverandre. Jeg var sikker på at vi ble overvåket på en eller annen måte, og hensikten var åpenbart at vi skulle røpe at vi kjente hverandre og tok sjansen på å tiske-hviske når vi satt slik ubevoktet og helt for oss selv. Jeg hadde aldri sett mannen for mine øyne, og dette var for gjennomskuelig.

Heldigvis var vi begge så pass våkne at vi forstod tegningen, så vi ble sittende og stirre rett ut i været uten å si et ord, uten engang å blunke til hverandre. Kort etter kom gestapistene inn igjen, og seansen var over. Da jeg kom på cellen igjen noen timer senere, slo det meg at det hadde kunnet gå riktig galt under denne tåpelige konfrontasjonen. Tenk om vi hadde kjent noe til hverandre? Og prøvd å snakke sammen? Da hadde det sikkert vært duket for nye forhør og ganske andre hardhendte metoder.

Men jeg hadde nok forregnet meg om jeg trodde jeg skulle slippe så lett. Dagen etter troppet de to gestapistene opp i fengslet og førte meg ned i korridoren i 1. etasje. Jeg ble stilt to skritt fra en celledør og fikk beskjed om på signal å gå frem, åpne dekslet for kikehullet, stirre inn og tre tilbake - og uten å si et eneste ord. - Verstanden? Kein Wort! Jeg tenkte lynkjapt, hva du enn ser og hvem du enn oppdager der inne, må du for alt i verden ikke røpe noe. Hold tungen rett i munnen, dette kan være en felle.

Gestapistene stiller seg opp, en på hver side av døren, jeg vinkes frem, og med de to kloss opp i ansiktet mitt for å notere reaksjon og minespill åpner jeg dekslet og kiker inn. To meter fremfor meg, i fullt flomlys, sitter en eldre mann på en stol, ansiktet er vendt mot døren, han er blek og virker anspent. Gestapistene saumfarer meg på en halv meters hold, så trekker de meg raskt tilbake. - Kjenner De denne mannen? Jeg ryster på hodet. - Jeg har ikke sett ham før.

De to var opplagt skuffet. De hadde vel satset på at de endelig skulle få gjennombrudd i jakten på nummer og flere kontakter, og dette var regelrett fiasko. Ikke en mine i mitt ansikt hadde røpet noe de kunne tråkle sammen, og nok engang under over alle under, de gav opp, og jeg ble ført tilbake på cellen. Men hvem var mannen jeg hadde sett? Kunne det være den jeg hadde overlevert pakken til med hilsen fra nummer 3 en mørk vinterkveld i Haugesund? Til min dødsdag blir dette et mysterium, og jeg har grublet mye på det. Det var ikke spill fra min side, jeg kjente faktisk ikke mannen på stolen.

Noen dager etter fikk jeg besøk på cellen av den ene gestapisten. Han ville bare forhøre seg om jeg hadde besinnet meg og var rede til å bekjenne mer, men jeg stod på mitt. Det var tydelig at de hadde kjørt seg fast og ikke klarte å finne forbindelse mellom meg og andre i organisasjonen. Alle hadde holdt tett, og dermed stoppet det opp. Jeg forstår i grunnen ikke hvorfor de ikke banket meg opp, for hadde de gjort det, kan jeg ikke svare for at de ikke hadde oppnådd å tyne mer ut av meg. Det er lett å føle seg ovenpå i ettertid og bedyre at jeg hadde klart også den omgangen og holdt kjeft - alle kan spille helt i en god lenestol 50 år senere. Jeg er glad for at de lot meg være i fred. Forhørene hos Gestapo var over.

Jeg ble sittende på enecelle i to måneder før transport til Ulven igjen. To ganger fikk jeg en kamerat på cellen for noen dager, og det var en stor avveksling fra den daglige tredemøllen i ensomhet. Den ene var en kjent motstandsmann som ble sittende i fangenskap i Tyskland til krigen var over, men han overlevde og fikk et langt liv. Han døde for ikke lenge siden. Den andre var en tater som hørte hjemme i en av bygdene her vestpå. Hans forbrytelse var at han hadde sett sitt snitt til å trille av gårde med et ølfat fra et tysk lager, men var uheldig og ble grepet i det som på rettsspråket heter in flagranti. Det hjalp ikke at han bedyret at fatet liksom kom rullende av seg selv og at han bare hadde sett det som sin plikt å ta vare på det.

Denne tateren var i det hele tatt en stor opplevelse. Litt trasig var det riktignok å høre på all jamringen om at han sikkert kom til å bli skutt, men jeg tror det var ham til stor trøst da jeg forsikret at de ikke skjød folk for så lite som noen liter med øl. Han var dessuten enormt røykesugen, men også denne sutringen stilnet av da det for alvor gikk opp for ham etter noen dagers vansmekting at etablissementet ikke hadde røyk på menyen.

Men synge kunne han, og etter som livslysten steg, diktet og sang han med stor innlevelse om den sorg han følte over å sitte inne. Han hadde en egen måte å synge på, noen takter drog han ut, og andre fikk ben å gå på, slik taterfolket pleide å gjøre det når de skulle sette sine følelser om i sang, fortalte han. Språket var en forunderlig blanding av norsk og svensk i en slags glidende fraserings, og melodien var enkel, men ganske malerisk bygd opp. En av disse sangene syntes jeg var så artig at jeg skrev den ned, og så dypt har den leiret seg av i mitt sinn at jeg fremdeles kan foredra den etter originaloppskriften. Det måtte være ensomheten og lengselen etter selskap som gjorde meg så reseptiv:

Stor sorj det er å sitta,
for den som har friheten kjærj.
Den maten som vi får her,
vi lever knaft derav.
Men min fru og barn der hemma,
som jag inte kan förglemma,
Mine tanker står stadig vekk på dem.

Noen dager senere gikk han på transport, men jeg traff ham igjen på Ulven da jeg kom tilbake dit, og han opplevde å bli satt fri etter en måneds tid. Gestapo hadde gjerne større bekymringer enn tjuverier av en skarve øldunk.

Det er en påkjønning å sitte slik på enecelle uten stort å ta seg til. Det blir mye til at tankene går i ring og vandrer i de samme spor. Cellen er ikke stort større enn et brukbart bøttekott, fire og et halvt skritt i lengden, og dette tallet er spikret fast i hodet mitt etter alle de hundrevis av ganger jeg har skrittet den opp. Jeg forsøkte å regne ut hvor mange centimeter dette ville utgjøre, og uten metermål som jeg var, kom jeg daglig frem til nye resultater hvor små avvik ble den rene underholdning. Men det holdt meg jo i ånde og skaffet meg sysselsetting lange stunder om gangen.

Inventaret på en celle er ikke rare greiene. Det er en enkel briks som om dagen er slått opp mot veggen for å sette bom for den luksus det er å slenge seg nedpå og ta en hvil. Briksen er til bruk for natten, punktum! Videre er det en slags gammeldags skolepult, bord og sete i ett, og i hjørnet står potten til den slags forretninger. Det er en massiv liten jernsak med klor i bunnen, og det gjør jo at det stinker kjemikalier hele tiden. Slik var forholdene i fengslene tidligere, og noe godt svineri var det, spør du meg. Ille var det å være alene om potten, men når det var to på cellen, ble det en deling av intimitetene som en måtte lære seg å stå ut med. Likevel foretrakk jeg den tiden vi var to på cellen, for det å være alene hele tiden er temmelig slitsomt i lengden, en blir så forferdelig rastløs. Det vet jeg av bitter erfaring.

Etter en tid fant jeg ut at jeg skulle snakke med meg selv i mangel av annet selskap. Jeg kunne holde lange foredrag om et eller annet emne, og når jeg av og til stod fast og ikke fant ord, ble det en hel lek å kunne finne frem til dekkende uttrykk med skiftende bruk av adjektiver, substantiver og verb. Det kunne ta lang tid og skaffet meg faktisk en god del å tenke på. Men etterhånden utviklet det seg til at jeg snakket høyt med meg selv hele tiden, slik folk ofte har for vane når de går alene og stuller, eller er kommet så høyt opp i årene at alderen krever sitt.

Et fengsel er en merkelig innretning, og følelsen av ensomhet er noe den innsatte kjenner som det tyngste når friheten er noe en bare kan drømme om. Jeg var meget opptatt av dette en tid, og grunnen var ikke bare min egen situasjon, men det faktum at en av gangguttene som svinset rundt i korridorene, vasket gulv, tømte dopotter, brakte mat omkring i etasjene og utførte andre ærender, også kom til min celle med middag en og annen gang. I fengslet satt det ikke bare fanger for Gestapo, men også andre som sante sine straffer, gjerne langtidsfanger.

Denne spesielle gangguttene var en mann mellom 40 og 50, tenker jeg meg, en liten, bebrillet og tufset utseende mann, og han satt inne på livstid og hadde mange år foran seg bak lås og slå. Hvordan jeg fikk vite om hans synderegister, husker jeg i dag ikke, men han var dømt for en av

de styggeste drapssakene vi hadde i 30-årene, Mary-saken fra Oslo. Det var historien om den lille jenta som forsvant og ble funnet igjen i en sekk under et bekkelokk flere uker senere. Det bestialske drapet gjorde et sterkt inntrykk overalt, og da morderen ble arrestert etter en enorm innsats fra politiet og dømt til fengsel på livstid, var det store scener.

Nå skulle jeg selv treffe denne drapsmannen, se ham tusle rundt på gangen i Bergen Kretsfengsel som en slags betrodd fange og til og med gå vaktene til hånd med utdelingen av middagsmaten. Det var en ganske selsom opplevelse. Jeg studerte denne mildt utseende mannen og spurte meg selv gang på gang hva som kunne bo i ham, hvordan han hadde kunnet begå en slik forferdelig forbrytelse. Hva følte han nå etter å ha sittet inne i mange år og fremdeles måtte regne med å ha år foran seg i fengsel? Tenkte han om fengsel og straff på samme måte som oss Gestapo-fanger? Tenkte han noen gang tilbake på den vesle jenta han øvde vold mot og drepte? Angret han sin forbrytelse og hadde forsont seg med at han hadde fått en rettferdig straff? Han følte nok ensomheten han også, og hvordan hadde han det i sine stille stunder når han satt for seg selv på cellen? Selv en morder er ikke bare brutal og avstumpet. Den mest forherdede forbryter har også et sjeloliv.

Jeg kjenner jo ikke svarene på disse spørsmålene, men de opptok meg lenge på en nesten sykkelig måte. Det var den første gangen jeg stod overfor en drapsmann, og hans tragiske skjebne opptok meg som et psykologisk fenomen som jeg brukte lang tid på å forsøke å trenge inn i.

Dagene sneglet seg hen, den eneste store avvekslingen var de daglige halvtimes turene i ensom majestet og under oppsikt ute i luftegården. Den er bygget i vifteform og inndelt i smale trekanten slik at vakten oppe på broen kan ha oppsyn med samtlige på samme tid. Fire meter høye murvegger skiller disse tarmlignende båsene, og dermed er all mulighet for kommunikasjon utenkelig. Det var sannelig ikke mange kvadratmetre vi hadde å bevege oss på, men likevel var det ren sælebot å slippe ut av cellen og få litt frisk luft i lungene.

Rytmen er ensformig bak sprinklene, og regimet strengt. Det fikk jeg erfare en morgenstund da det var oppstilling langsetter korridoren for å hente vaskevann. Jeg vandret rundt til den motsatte siden av min egen celle og får øye på en jeg kjenner. Et forsiktig lite blunk var alt, men det var nok. Plutselig kommer det et illsint brøl oppe fra 3. etasje, og den digre fengselsnøkkelen klasker med full kraft i veggen like ved hodet mitt. Jeg blekner og kiker opp, og der ser jeg den fryktede sjefen, Lubbe, komme vraltende ned trappen så fort som de stabbete bena og hans omfangsrike korpus makter det. Lubbe var en brutal djevel som en helst burde holde langt fra livet.

Det var nok jeg som var målet. Han plukker opp den massive nøkkelen og kjører den med full kraft inn i brystet på meg. - Jeg skal lære deg, skriker han, og det pløsete ansiktet er helt fortrukket av raseri. - Hva i helvete tror du at du kan tillate deg? Jeg holder på å svime av, så ondt gjør det, og enda en gang kjører han nøkkelen inn. - Din forbannede...! Prøv det engang til, så skal du få oppleve ganske andre ting! Så siger han videre, triumferende, han har vist hvem som har makten der i huset, og jeg er raskt og effektivt brakt til taushet.

Jeg klarte å kroke meg tilbake til cellen med vannmuggen og kunne ha grått da jeg seg ned på krakken i min ensomhet igjen. Det var ikke annet å gjøre enn å bite forsmædelsen i seg. Hva kunne en stille opp mot en satan som den mannslingen Lubbe? Jeg ønsket ham fandenivold - måtte han få en vond død! Jeg vil nok for min samvittighets skyld tilføye at det lite fromme ønsket var en momentan reaksjon, jeg verket i brystet og trodde at han minst hadde knekket et par ribben. Senere er jeg kommet til at det selvfølgelig er stygt å ønske livet av folk, og jeg modererer mine uttrykk. Lubbe må nå være død, men hvordan han endte sine dager, synes jeg at jeg ikke behøver å fundere stort over. Jeg har nok med å sitte tilbake med inntrykkene fra fengslet.

Derimot har jeg meget godt å si om hans nestkommanderende, Kurt Trampler, som jeg opplevde en gang i fengslet og senere som nestsjef under Zugwachtmeister Vogel på Ulven. Han var Lubbes rake motsetning, rettferdig, omgjengelig og ikke minst forståelsesfull. Han ble

sommeren 1943 sjef for vaktholdet på både Ulven og Espeland og satt i denne stillingen til freden. For sin redelige fremferd og gode behandling av fangene til enhver tid fikk han tilbud om å få bli i Norge etter freden, men han takket nei og drog hjem igjen til Tyskland. Han etterlot seg en stor venneflokk her i Norge som han gjennom årene hadde god kontakt med.

Jeg opplevde selv Kurt Trampler engang i fengslet. En dag like før jul i 1942 oppsøkte mor fengslet i håp om å få hilse på meg. Hun hadde følge av en tyskfødt tante, og Kurt Trampler var på vakt da de kom. Hvor langt han strakk sin myndighet den dagen, vet jeg ikke, men jeg ble iallfall hentet ned til en besøkcelle i 1. etasje, og der var mor, tanten og Trampler. Hvor Lubbe oppholdt seg, vet jeg ikke. Døren ble holdt åpen ut til gangen, og mens Trampler administrerte besøket, med stadige gløtt ut av døren, førte han og tanten en lang samtale. Hun presset på for å få levert noen saker til meg, under små og ettergivende protester fra Trampplers side, og mor og jeg fikk vekslet noen ord. Besøket varte i 10 minutter, og da følte vel Trampler at det fikk klare seg. Han fulgte dem selv til porten, og jeg ble geleidet tilbake til cellen.

Julen ble den største opplevelsen i disse to månedene i fengslet. Mor ble værende i byen for å feire helgen hos slektninger og hadde flere dager gått frem og tilbake langs fengslet i håp om å få et blick av sin sønn, og det lyktes også. Selveste juleaften oppdaget jeg henne plutselig da jeg engang utpå dagen en stund hang oppe i sprinklene. Rope kunne vi ikke, veggene kunne ha ører, men vi vinket, og kontakten var skapt. Selv om vi hadde fått hilse på hverandre bare noen dager før, ble dette høytidelige øyeblikk som vi begge levde lenge på.

Så var det musikk og sang om kvelden av kor og musikere som fikk slippe inn og skape jul for oss, og fra et eller annet hold var det kommet sild som bidrag til julefeiringen. Det låter ikke som en særlig spennende julemeny, men silden ble fortært som den delikatesse det var for den som var sulten på noe mer enn den vanlige fangekosten. Litt annet ekstragodt vanket det også, julebakst minnes jeg. En glad giver sendte meg en juledekorasjon som prydet mitt ringe bord på cellen, og den skapte en stemning jeg var dypt takknemlig for. Jeg var nok ensom den kvelden, men ikke glemt, og jeg hadde på en måte fred med meg selv da rosignalet klang og jeg gikk til køys.

Når jeg tenker på min situasjon akkurat på denne tid, forhørene, transporten tilbake til Ulven halvannen måned senere og avgjørelsen om overføring til enecelle i Lenken, er jeg ikke i tvil om at Trampler tok en stor risiko da han innvilget dette besøket. Det var neppe i Gestapos ånd, og jeg kan ikke tenke meg annet enn at jeg hadde totalt forbud mot besøk. Jeg har siden alltid tenkt med stor takknemlighet på Kurt Trampler, han var et medmenneske og en modig mann som for fangenes skyld mangan gang satte sitt eget liv i fare.

Ellers la jeg kabal. Jeg hadde fått tak i en kortstokk og la kabal på kabal, hele rekken av dem, dag ut og dag inn, og fikk jeg dem til å gå opp, drømte jeg meg tilbake til Ulven. Man har jo lov til å ønske seg noe når kabaler går opp, og det hendte noen ganger, uten at ønsket så ut til å gå i oppfyllelse. En gang fikk jeg også inn en bok fra gangvakten, det var en av den danske globetrotteren Hakon Mielche, husker jeg, en reisebeskrivelse fra Sør-Amerika og øde strøk gjennom Ildlandet nedover mot Kapp Horn, og jeg slukte den, leste den om igjen og om igjen, drømte meg vekk og ble aldri ferdig med den. Den var som veldige pust fra friheten og fremmede egner og fylte min hverdag på en måte som gjorde at selv der inne i den nakne fengselscellen syntes tilværelsen av og til rent meningsfull.

Mange år senere måtte jeg engang smile da jeg tenkte tilbake på hva denne boken gav meg av verdier - og kunnskaper. Den var ikke på noe sett et dyptpløyende verk hverken i form eller innhold. Tvertimot var den lett snekret i hop og tok neppe sikte på mer enn underholdende lesning og raskt tempo. Men kunnskaper gav den meg, som sagt, og da jeg i 1948 skulle ta bifagseksamen i historie og ble eksaminert av lektor Håkon Wigander om de store oppdagelser og Magellans reiser, hvor jeg hadde store hull i min viten, var det faktisk talt det jeg hadde lest meg til i fengslet av Hakon Mielches raske sveip nedover det sør-amerikanske kontinent, som reddet lauden. Så underlig det enn kan høres. Det er trolig den eneste gang at en

reisebeskrivelse av Hakon Mielche har erstattet pensum og gitt grunnlag for realkunnskaper til historisk embetseksamen ved Universitetet.

Det var åpenbart ikke den epoken i historien som var min sterkeste side, og det var sikkert berettiget da professor Worm Müller etter at den muntlige eksamen var over, med et smil konstaterte at "De kunne jo Deres saker for meg" - han eksaminerte meg i norsk historie om den første norske arbeiderbevegelsen og Marcus Thrane - "men det der med de store oppdagelser var jo det mørke fastland for Dem."

Det er også en annen grunn til at jeg siden alltid har tenkt med glede på Hakon Mielche. I 1959 fikk jeg et tilbud fra forlagssjef Ole Tschudi Irgens i John Griegs Forlag om å oversette Mielches bok om Canada, og det førte til at jeg ble fast oversetter av hans bøker, et titall i alt. Jeg traff riktignok aldri Hakon Mielche, men det ville ha frydet meg å hilse på ham og fortelle historien fra Bergen Kretsfengsel, som bidrog til å innkassere en laud til embetseksamen i historie.

Etter disse digresjonene får vi vende tilbake til fengslet igjen. Den store daglige avvekslingen var i morgentimene når sivilingeniør Stoltz, også kalt Skjeggen Stoltz, vandret forbi på vei til sitt kontor. Det var ikke til å ta feil av når han var i anmarsj. Han dunket med stokken for hvert skritt så det gjallet, og når han var på høyde med fengslet, hevet han stokken til hilsen og marsjerte hele bygningen langs og forbi som en grenader med løftet sabel. Det var aldeles ubetalelig, og vi opplevde det faktisk som en god start på dagen når Stoltz paraderte forbi og hilste den tause flokken som hang oppe i gluggen og kiket ut mellom sprinklene for å få med seg denne hyldest og duft av frihet.

Hvor var Lubbe, den djevelen? Det undret oss såre at han ikke var klar over denne daglige utfordringen av alt som tysk var og slo til. Stoltz kunne umulig vite hva han risikerte, han var faktisk bare noen meter fra fengsel og Lubbe. For ikke å snakke om hva vi fanger selv risikerte. Jeg tror ikke vi helt tenkte igjennom risikoen for å bli oppdaget, for hvis Lubbe dukket opp, hadde vi ikke rukket å nå ned igjen. Og hva han hadde foretatt seg hvis han hadde grepet oss på fersk gjerning, har jeg ikke forestillingsevne nok til å utmale meg. Det hadde blitt et helvetes hus, for på si det på forståelig norsk, og det vil si en god del verre enn det allerede var.

Januar gikk mot slutten, og jeg hadde ingenting hørt fra Gestapo. Det gjorde meg etter hvert litt urolig, og overlatt som jeg var til mange tanker, syntes jeg at det virket illevarslende. Hvorfor ble jeg ikke sendt tilbake til Ulven? Arbeidet de videre med min sak og holdt meg i varetekt i byen i forventning om å kunne nøste opp mer?

Vi var kommet til 2. februar. Morgenstellet var over, og jeg satt på cellen og glodde i veggen. Så går døren opp, og en av de tyske vaktene stiger inn: Klarmachen, Transport, Alles mitnehmen! Jeg samler i hop mitt jordiske gods og følger med ned til utgangen. Der stilles jeg opp med ansiktet mot veggen. En stund etter kommer tre eller fire andre fanger ned og stilles opp på samme måte, men i god avstand fra meg. Jeg hører snakk bak meg og oppfatter at Gestapo er på plass. Jeg blir marsjet ut og kommandert opp i en overbygd lastebil, som er rygget inn mot trappen, og får beskjed om å sette meg innerst med ryggen mot styrehuset. To gestapister med maskinpistoler entrer lastebilen og setter seg vendt mot meg, så blir de andre fangene kommandert ut, og to gestapister med våpen tar plass ytterst. Motoren startes opp, og langsomt dreier lastebilen til høyre, ut på gaten, så bærer det sørover.

Ingen har sagt hvor vi skal, ingen sier noe underveis, og jeg liker meg slett ikke. Dette er mer enn mystisk. Er jeg virkelig en så betydningsfull fange at jeg må ha eget vakthold? Skal vi til Ulven, eller til et annet sted? Plutselig gripes jeg av en lammende følelse: Veien til Gravdal, Kvarven eller hvor det nå er folk blir skutt, går også sørover før den dreier av vestover på Krohnstadtorvet, som nå heter Danmarks Plass. Kjører vi rett frem, skal vi til Ulven. Dreier vi av til høyre, har jeg kanskje bare 15 minutter igjen å leve. Herregud... er det slik det skal ende?

Jeg forsøker å holde masken, men føler at jeg er i helspenn. Nå kjører vi inn på Krohnstadtorvet...så dreier vi til høyre... retning vestover. Jeg har noen ganger i mitt liv måttet se døden i øynene, og jeg følte det slik i de sekundene det tok å svinge av. Raske glimt av livet jaget gjennom hodet, men jeg er ikke i stand til å huske hva. Kaotiske bilder sannsynligvis, for tankene er rimelig nok et eneste virvar i et slikt øyeblikk. Det eneste jeg hadde mer enn en tåket forestilling om, var at dette ubønnhørlig var slutten.

Noen hundre meter kjører vi slik, så dreier vi til venstre og kjører opp forbi Ny Krohnborg skole. Nå forstår jeg ingenting, hva i all verden skal vi på disse kanter? Ikke er det veien vestover, og heller ikke sørover. Bilen sliter seg opp bakkene til Løbergsveien og kjører videre sørover, og etter noen minutter stanser den av alle ting ved et Feldpoststelle som tyskerne har der oppe i høyden. Jeg kjenner meg med ett uhyre trett og likeglad. Påkjeningen har vært for sterk. Vi får med noen sekker post til vernemakten på Ulven og kjører videre. Det går ned mot Fjøsanger, og kort etter er vi på hovednettet, retning rett sør. En snau time senere er vi fremme på Ulven.

Nye tider

Så underlig det enn kan høres, var det som et forfriskende bad å komme tilbake til leiren. Jeg slang rundt resten av dagen og nøt i fulle drag å puste inn lukten av skog og frisk natur. Så vidt jeg husker, var det litt surt i været denne kyndelsmessedagen, men hva gjorde det når jeg tenkte på det som lå bak meg siden morgentimene. Hyggelig var det å se kameratene igjen, noen nye var kommet til, ikke mange hadde sloppet fri. Finn Fluge Pedersen var borte, og leirsjefen het nå Håkon Kvamme og vandret rundt med to hvite striper på venstre arm. Det var et av Holenias påfunn i en slags opprustning av systemet på Ulven, og helt i tråd med ordning og praksis i de virkelige konsentrasjonsleirene i Tyskland. Det smakte jo på en måte av fugl. Holenia hadde også vist seg fra sin bedre side da jeg steg ned fra lasteplanet, og jeg tror faktisk at han var tilfreds med at jeg var tilbake i leiren. Dagen etter var jeg på plass i Kanzlei igjen, og han fortalte meg da at jeg egentlig skulle ha vært overført til Lenken, men at han personlig hadde grepet inn.

Det gikk mot vår. Dagene ble lysere, og det gjorde straks at livet ble atskillig lettere å leve, selv om vi følte det som en tung stund da Telavågs-folket og hele Bulands-gjengen gikk på transport til Grini i midten av februar. Det ble så inderlig tomt etter dem, og på stue 3 var det bare halvt belegg. Men livet krever sin rett, til og med i en fangeleir, og etter noen dager fikk vi annet å tenke på. Gestapos appetitt hadde ikke fortatt seg, og nye fanger kom stadig til. Igjen måtte jeg undre meg over hvor stor tilpasningsevne vi mennesker har, og dette var noe jeg opplevde gang på gang i de årene jeg satt inne. Det samme hvor stor elendigheten er, så klarer vi på et vis å innrette oss etter forholdene. Fremdeles tenker jeg på hvor merkelig dette i grunnen er. Og det skjedde jo ikke på den måten at tanken på familie og hjem kom i bakgrunnen. Nei, alt stod like levende for oss, men vi vennet oss etter hvert til denne tilværelsen, den ble en del av oss selv, nettene kom og dagene gikk. Friheten var så langt borte, fangenskapet var den realitet hver enkelt måtte leve med og gjøre det beste ut av.

En dag i mars ble det igjen skifte av leirsjef - uten at jeg husker akkurat når det skjedde, men det spiller heller ingen stor rolle. Jeg vet ikke hvorfor Holenia fikk det på seg at han ville ha ny leirsjef, men Kvamme ble sparket, og jeg måtte overta. Jeg likte det lite, men det hadde ikke nyttet å si nei, så det ble slik Holenia ville.

Igjen spurte jeg meg selv om han hadde noen dypere hensikt med dette, men det skjedde ikke mer enn at jeg overtok plikter jeg langt på vei hadde hatt som nestsjef. Han var aldri i nærheten engang av å antyde noe om at han hadde sine planer, og jeg slo meg snart til ro. Livet måtte gå videre, og jeg var innstilt på å gjøre mitt beste for leiren og kameratene. Det ble ikke mye oppstuss av skiftet, Kvamme måtte gi fra seg de to hvite stripene på ermet, men jeg overtok dem aldri. Jeg fortsatte med min ene som nestsjef, og det klarte seg lenge. Heller ikke flyttet jeg inn på fem-mannsstuen hvor leirsjefen pleide å holde til. Jeg ble værende på stue 3, hvor jeg også var stuesjef.

Det er helt forkjært å si at jeg etter hvert ble Stormens fortrolige. Man kan snakke om et tillitsforhold, men fortrolighet? Aldri. Det eksisterer kort og godt ikke noen fortrolighet mellom en SD-offiser og en fange, men jeg oppdaget nok at han hadde ganske stor tillit til meg og at jeg nøt en viss grad av bevegelsesfrihet som jeg var inderlig klar over at jeg ikke måtte misbruke. Hvis jeg av uforsiktighet eller dårskap skulle komme til å overstige grensene for hva jeg kunne tillate meg, er jeg sikker på at det ikke ville være langt mellom Kapitol og den tarpeiske klippe. Det var hele tiden en balansegang, og innimellom hadde jeg følelsen av å bevege meg på en knivsegg.

Jeg husker første gang han tok meg med utenfor leiren. Et stykke vei oppe i åsen vest av skytebanen på Ulven var det et lite skur, og en dag fant han ut at han ville opp dit og ta en titt. Da vi drog ut av leiren på sykkel, fikk jeg beskjed om å sykle noen meter foran ham og ikke forsøke å stikke av. For å gjøre det helt begripelig for meg hva han da ville gjøre, halte han frem sin pistol og viftet megetsigende med den. Jeg sa da at jeg ikke kom til å flykte, og uten at han akkurat avkrevde meg noe æresord, tror jeg han var forsikret om at jeg ville holde meg på matten.

Jeg har nok tenkt over hvorfor han ville ha meg med denne dagen. Han hadde planer om ganske andre utflukter, og dette var en slags prøvestein på hvor langt han kunne stole på meg. Hvorfor i all verden skulle han ellers ha meg med på denne vesle ettermiddagsturen opp i åsen? Jeg hadde heller ingen som helst tanker om å flykte, det ville bare ha ført til strenge represalier for hele leiren, for ikke å snakke om at mine brødre opplagt ville bli tatt som gisler for meg. Nei, flukt tenkte jeg ikke på. Dette forstod han nok og regnet nøkternt og kaldt med at slik var det. Der Falch war vernünftig.

Det førte til at han lot meg bevege meg friere når vi var ute på tur, og han hang ikke bak meg med pistolen klar. En annen gang var vi på sykkelstur til Hagavik, og da mener jeg å huske at vi et langt stykke syklet side om side, men ellers holdt jeg meg for det meste litt foran.

Det helt store opplevde jeg en dag han ville ut på Ulvenvannet og fiske. Hvordan han fikk tak i båt, har jeg ikke den fjerneste aning om. Den lå fortøyd like nedenfor veien i nordenden av vannet, og det skulle ikke forundre meg om han ganske enkelt kapret den som lå nærmest, jeg hørte iallfall aldri noe om at han hadde fått låne den. Og gudene må vite hvor fiskesakene kom fra, men det var skikkelige greier han halte opp av en ryggsekk. Vi rodde rundt og dorget for det meste, det vil si at jeg satt ved årene, og han fisket. Da var han i et overstadig humør, pratet om likt og ulikt og lo og bar seg. Slik drev vi på til langt på kveld, fisk ble det ikke av det, men han lot nå til å være fornøyd likevel.

Det samme skjedde en dag han ville på jakt oppe i åsen, og der Falch skulle være med. Om ikke for annet, så behøvde han en til å bære riflen innimellom....uladd selvfølgelig. Man utfordrer ikke skjebnen tross alt. Da var han også i et utrolig humør, spøkte og lo og holdt små foredrag for meg. Det var tydelig at han mente jeg behøvde en viss omskolering siden jeg var kommet så aldeles galt av sted. Noe vilt så vi ikke, det var vel over alle hauger, men det var muligens heller ikke om å gjøre å jakte for alvor. Han smelte av noen skudd og var som en opprømt guttunge over virkningen.

Jeg har nevnt det før, og jeg tror at mitt inntrykk var riktig. Til daglig var han tilknappt og kunne virke direkte mutt, men han var langt friere på disse turene enn det jeg trodde var mulig for en type som han. Det ville være en overdrivelse å si at han kunne være sjarmerende, men når han slapp seg løs og la bort sin SS-verdighet, var han en helt annen - det var en side ved ham som jeg tror jeg var nokså alene om å oppdage. I slike stunder minnet han meg mer om det jeg forestiller meg som en omgjengelig bondegutt fra landsbygda i det sydlige Østerrike enn som offiser i den fryktede tyske sikkerhetstjenesten, og innerst inne tror jeg han bar på en trang til selskap - det var her jeg kom inn i bildet, så underlig det enn kan høres.

Hva snakket vi om på disse utfluktene? Ja, det er et ganske interessant spørsmål, for det utviklet seg etter hvert fra monologer og foredrag fra hans side til en slags samtale. Han forhørte seg om min familie, min mor og mine brødre, og dette gav støtet til en lang omtale av hans egen familie, hans kone og barn. Han visste jeg var student, og han var lite tilfreds med at jeg ikke hadde tysk som fag. Tyskland var fremtiden, så mye måtte jeg da forstå. Nå skjedde samtalene mye på hans premisser, og jeg var klar over at jeg gjorde lurt i å lytte mer enn å føre ordet. Der strakte seg igjen en av disse utrukne grensene for hva jeg kunne tillate meg. Det gikk mye på korte setninger og enstavelsesord, Jawohl og Natürlich og Herr Untersturmführer, som han hadde forlangt å bli tiltalt. Og det var han som dikterte tonen og farten.

En gang tidlig på våren fikk jeg besøk av mor. Hun hadde ikke oppsøkt Gestapo i Veiten for å få tillatelse til å besøke meg og tok sjansen på å reise til Ulven og prøve der. Hun fikk slippe inn til Holenia og var så heldig som det går an å være. Han kunne være brutal når noen dukket uanmeldt opp, og det hendte at han regelrett hev folk på dør. Denne dagen var han i måtelig godlune, og da mor presenterte seg, ble han rent overstrømmende. Navnet gjorde utslaget, det er det nok ingen tvil om, men han ble enda mer forekommende da hun fremførte sitt ærend. Dessuten snakket mor utmerket tysk, og det hadde også sitt å si.

En vaktpost kom opp i leiren med beskjed fra Stormen om at jeg skulle innfinne meg i Kanzlei med engang... Ihre Mutter ist da...Det var et underlig møte. Jeg banket på, steg inn og ble stående i givakt til han gav signal - han var et stort smil og lot til å nyte situasjonen. Mor begynte på tysk, men han gav henne tillatelse til å snakke norsk med meg. Dette var ikke dagligdags kost, men så hadde hun også sørgelig nytt å fortelle.

Min yngste bror, Curt, som bodde på Jeløy hvor han gikk på skole, hadde sammen med noen venner vært på tur i marka en dag. Der var de kommet over en tidligere øvingsplass for det tyske luftvåpen og hadde funnet noen granathylser som de tok opp og fingret på, tennsatsen på den ene var intakt og eksploderte med et brak. Min bror fikk revet av seg høyre hånd og skadet det ene benet, men var likevel den som klarte å løpe av gårde for å hente hjelp på en gård et stykke borte. De to andre lå stygt skadet igjen, en med avrevet fot, den andre bevisstløs med skade i hodet. Nå lå bror Curt på sykehus og var i bedring, men det hadde sett ille ut. Hun hadde vært helt fortvilet, yngste sønn på det uvisse på sykehus og den eldste enda mer på det uvisse i fangenskap.

Stormen viste seg svært deltakende, jeg må late ham det, forhørte seg om hvordan alt var gått til og håpet det ville ende godt. Så snakket vi litt tysk og litt norsk om hverandre inntil vi forstod at besøket i grunnen hadde vart så lenge at vi måtte ta farvel. Vi beholdt masken begge to da vi omfavnet hverandre, ingen visste jo når vi fikk anledning til å hilse på hverandre igjen. Jeg smelte hælene sammen og forsvant, og mor ble ledsaget ut på trammen av Holenia. Han var synlig stolt over sin galante opptreden overfor mor, og dagen etter fortalte han at hun hadde gjort et meget godt inntrykk på ham. At ulykken med min bror måtte ha gått sterkt inn på henne, forstod han godt.

Ja, når ville jeg få se min mor igjen? Det vi ikke visste, var at det skulle gå bare en dag eller to. Hun holdt seg i kontakt med familien Søfteland, og da jeg ble tatt ut til å gå på gård - noe som var en gest fra Holenias side, for jeg hadde egentlig vedvarende forbud mot gårdsarbeid - fikk jeg treffe henne igjen der og snakket lenge og vel med henne. Det skulle Holenia ha visst! Jeg forstår ikke at han ikke kom under vær med hele virksomheten på Søfteland så oppslukt som han var av å finne ut hva som gikk for seg. At han ikke opptådte oftere på Søfteland enn han gjorde, var jo en ren gåte, for da hadde han simpelthen ikke kunnet unngå å oppdage litt av hvert. Det skal jeg fortelle mer om senere.

En dag oppdaget jeg enda et trekk ved ham som kastet lys over hans sammensatte natur: Han var en fantast. Hadde han visst om Peer Gynt, er jeg sikker på at han hadde funnet likhetstrekk. Vi var ute på tur over Ulvensletten da han stanset og begynte å legge ut. Antakelig var det den vidstrakte flaten som satte hans sinn i bevegelse. - Hier ist schön, aber Krim.... og så kom historien og drømmen. Jeg overdriver ikke når jeg sier at etter hvert som han brettet den ut og arbeidet seg opp i glødende lidenskap, fikk øynene hans en selsom glans som nesten var skremmende. Han var av landsens ætt, var stolt av det, og etter krigen kom han til å stige til høydene som godseier. - Wissen Sie...Der Führer har gitt tilsagn om at etter krigen skal fortjente offiserer i SS belønnes med jord i Russland, og jeg skal få mitt gods på Krim.... Der skal det være bugnende kornåkre så langt øyet kan se... og godset er så rikt og stort at når jeg om morgenen rider ut fra den ene enden, er jeg ved solnedgang ennå ikke kommet til den annen.

Kanskje en og annen vil si at nå har den gode Falch selv latt fantasien løpe løpsk, slik kan denne banditten tross alt ikke ha ordlagt seg. Jo, han gjorde nok det, og ordene er hans. Jeg har

bare snurpet en mye lengre historie sammen til korte setninger fordi jeg ikke husker ord for annet og detaljene i den etter alle disse år. Han var faktisk i en annen verden der fantasien hans ikke satte grenser, og jeg lyttet storøyd og fant det klokest å holde tann for tunge. Dette var jo ren galskap, men også den forteller svært mye om hva som rørte seg i hans indre.

For det første var det Førerens forjettelse om belønning til de reneste av de rene ariere, og til dem regnet Holenia seg, selv om han var spedbygd og hadde kullsvart hår - og dette løftet fra Hitler selv hadde hugtatt ham som en ren besettelse. Men det avslører samtidig hvor holdningsløs han i virkeligheten var. Ikke et øyeblikk følte han så meget som et snev av medynk med russerne, og enda mindre var det i hans tanker at drømmegodset var rent tjuveri som drev småkårsfolk og fattige slitere ut i nød og elendighet.

Russere var ikke bare som rase et mindreverdig folkeferd, de var lavtstående vesener som ikke hadde livets rett, og Tyskland hadde bare oppfylt sin historiske misjon ved å gå til krig mot Sovjet. Jeg minnes at han engang hadde vært på Os og sett på russerleiren der, og da han kom tilbake, holdt han et av sine foredrag for meg. - Har De sett en russerleir noen gang? Nein? Det er ikke til å tro. De lever i skitt og går rundt i bare filler. Jeg så da de skulle få mat... vaktene slengte noe sild inn til dem, og de kastet seg over den og slåss som ville dyr for å få tak i en bit.

Holenia var helt besatt av tanken om herrefolket og den ariske rases rett. Han forstod ikke, eller ville ikke forstå, at når de russiske fangene slet seg rundt i filler og skitt og sloss om en bit mat, var det fordi tyskerne tvang dem inn i denne usle og nedverdiggende tilværelsen og bevisst og planmessig sultet dem i hjel.

Aldri så jeg hvor hule overmenneskets tanker om sin egen fortreffelighet var, og hvilken løgn SS og Holenia levde på, som i de ukene da førstemann på snekkeriet, Ludvig Haugen fra Os, på Stormens ordre dreide 12 tallerkener av fint tre og ble satt til å skjære inn etter tegning en rundbord med hakekors, SS-tegn og innskriften "Meine Ehre heisst Treue" - Min ære er troskap. Det tok lang tid for vennen Ludvig å få dette arbeidet ferdig, men omsider stod de der, med tegn og valgspråk i sirlig utførelse. De var i grunnen litt av et syn. Stormen skinte som en sol, de skulle hjem til Østerrike og ble pakket sammen med hermetikk og boksemat og undertøy og forbruksartikler - noe hadde han snoket til seg utenfra, men storparten av den voluminøse sendingen var ting han hadde kvartet fra pakker til fangene.

Han trodde vel at ingen visste om det, men vi gjorde nok det likevel. Selv savnet jeg for eksempel undertøy og lommeørklær som jeg i brev hadde fått vite var sendt til meg, men jeg så aldri noe til disse sakene. Det gjorde imidlertid Anna Søfteland, som nedverdiget seg til å vaske klær for Stormen for lettere å få innpass på Ulven når de kom med mat til fangene. Hun måtte gjøre gode miner til slett spill, men hvasket meg engang i øret at hun hadde vasket tøy som var merket FF. Selv fra meg stjal han altså, og tjuvgods han selv ikke hadde bruk for, sendte han ned til hjemlandet til kone og barn med hilsen fra wunderbares Norwegen. "Meine Ehre heisst Treue" - jamen sa jeg smør!

Nå er dette i og for seg småtteri, men de fyller ut bildet av en mann som var temmelig holdningsløs og uten skrupler. Etter hvert opplevde vi ham fra så mange sider at vi visste at han var slu og uberegnelig, glatt det ene øyeblikket og lumsk det neste, en farlig mann, som vi hele tiden måtte være på vakt for. Slik følte jeg det som daglig balanserte på stram line, og slik tenkte alle i leiren. Anna Søfteland skriver akkurat om dette i sin bok "Som menneske til menneske". Hun møtte ham en rekke ganger og sier at han kunne være helt uberegnelig og så frastøtende at hun kunne føle ren redsel for ham. Jeg hadde også sett at når han mørknet til, var det uråd å si hvordan han kunne reagere. Jeg følte det også slik enkelte ganger at hevngjerrighet var et drag i hans natur, men det hadde aldri gitt seg utslag i direkte vold. Nå skulle jeg oppleve også det, og det i så rå form at jeg var mer enn forferdet. Da så jeg inn i et sinn som hadde dyp av ondskap i seg.

En gang på ettervinteren i 1943 hadde han vært ute en tur, og tar jeg ikke feil, hadde han vært innom Søfteland. Noe må ha gått ham imot, for da han kom tilbake til Ulven, slo han seg ned med en flaske, og drivende full kom han etter en stund opp i leiren og skrek på Falch, og der Falkj var på pletten i en engang. Jeg husker at han var i sivil, i brun dress, minnes jeg. Han var i et farlig humør og ville inn på stuen min, han ville vite hva fangene drev på med, og nå skulle han ha greie på alt. Han ravet rundt, rotet litt i et par skap og kastet foraktelig saker og ting på gulvet med snøvlende kommentarer. Vi nærmet oss mitt skap, og jeg tenkte kvikt at nå brenner det et rødt lys for deg. I skapet hadde jeg en skål jeg hadde skåret ut av en bjørkeskie - slikt var strengt forbudt - og mens han var opptatt med skapet ved siden av meg, fikk jeg listet ut skålen og tuklet den under ullteppet nede ved fotenden. Jeg hadde litt problemer med det, for han var så full at jeg hele tiden måtte holde ham rundt livet for at han ikke skulle falle.

Så var det min tur. Først plukket han frem fra hyllen over sengen mitt franske leksikon, Le Petit Larousse. Hva i all verden skulle jeg vel med det? Franskmennenes tid var forbi, og jeg ville ha langt mer bruk for å sette meg inn i Mein Kampf som rettesnor for det nye Europa. Men dette var bare innledningen. Med et fult glis halte han med ett frem skålen under ullteppet. - Så De trodde De skulle lure meg? Nå kunne alt skje, og her måtte jeg helst ha en forklaring som holdt. - Nein, Herr Untersturmführer, denne har jeg laget til min mor, og jeg hadde tenkt å spørre Dem om jeg kunne få lov til å sende den hjem til henne. Denne vrien hadde han ikke ventet, og han ble stående og snu på skålen mens han lette etter ordene. Så fikk han se at jeg på undersiden hadde malt Interneringsleiren Ulven og en dato jeg nå ikke husker. Synden var med andre ord fullkommen. Jeg så på ham at han i all sin fullskap tenkte frem og tilbake på hva han skulle svare, men han falt omsider ned på en storsinnethet som jeg snart skulle få vite grunnen til. - Ihre Mutter... In Ordnung... men det som står på undersiden skal vekk... vis meg skålen i morgen. Jeg pustet lettet ut.

Han skiftet tone og ble plutselig alvorlig. Med ett forstod jeg at hele runden på stuen bare var et påskudd, det var meg han ville snakke med og hadde åpenbart ganske andre ting på hjertet. Han ble lavmælt og silkeglatt, fortrolig i stemmen, og jeg været fare. Med sløret blikk stirret han meg inn i øynene: - Jeg vet det foregår ting i og utenfor leiren, som jeg bør vite om, men jeg har ikke fått tak i det ennå... dette kan De hjelpe meg med... De kan fortelle meg...

Så det var dette som var hans egentlige hensikt. Han ville ha meg til å være hans spion i leiren. Jeg hadde ikke lang tid å formulere et svar på, og forsøk på å hale tiden ut med å omgå det hele med snikksnakk var bare dumt. Det fikk bære eller briste. Jeg rettet meg opp: - Herr Untersturmführer... Ich bin Norweger. Så meget sa jeg og ikke mer. Det var et forferdelig øyeblikk - og det jaget gjennom hodet mitt: Nå slår han deg rett ned... nå skyter han deg som en hund. Jeg ventet meg alt, han var jo SD-offiser og hadde min skjebne i sin hule hånd. Men ingenting skjedde. Han ble stående og stirre på meg, lenge og forskende, og jeg prøvde å holde blikket hans. Vi følte hverandre bokstavelig talt på tennene, men selv i sin omtåket tilstand innså han at han var vippt av pinnen, rett og slett. Så kom det langsomt: - Sie sind ein anständiger Mensch. Jeg våget knapt å puste. Men det var faktisk alt han sa.

Den dag i dag kan jeg hente denne scenen og den knappe ordvekslingen frem, den har risset seg inn i mitt sinn som et av de vanskeligste øyeblikk jeg har gjennomlevd. Det kunne ha endt med ren forferdelse, for jeg hadde jo utfordret ham med et direkte avslag, men jeg hadde våget - og vunnet. Nå ville han ned igjen til seg selv, han hadde ikke mer på stuen å utrette, og jeg tilbød meg å ledsage ham. Men han ville gå alene, forståelig nok. Selv i sin fullskap skjønte han at han hadde skitt seg ut om han var kommet ned til vakten støttet opp av en fange.

Jeg hadde nok vunnet dragkampen oppe på stuen, men Holenia hadde lidd et forferdelig nederlag som han måtte få utløsning for på en eller annen måte, og jeg er redd for at jeg indirekte kom til å bli den som gav støtet til det som nå fulgte. Resten av kvelden ble et rent mareritt, for den hevn han tok, var forferdelig, og den viste hans sanne vesen og hva som bodde i hans svarte sjel når noen dekklag var skrellet av. Nede hos seg selv druknet han nederlaget i enda mer brennevin, og vill av sinne kom han ravende inn i leiren igjen og satte kurs for Lenken.

Der gikk han løs på to mann, den aldrende Ola Olsen fra Rubbestadneset, som satt hardt i det for våpen- og englands-transport, og Emil Hvaal, den eneste gjenlevende fra skytedramaet i Telavåg. Arne Wærum, som drepte SS-Obersturmführer Behrens da huset til Laurits Telle ble stormet, ble selv drept. Men Emil Hvaal fortsatte skytingen og drepte en som het Bertram, før han selv måtte gi seg, alvorlig såret. En annen av Gestapo-folkene som også ble hardt såret i denne bataljen, var ingen ringere enn Helmut Klötzer, som fulgte like etter Behrens opp trappen. Nå skulle de få unngjelde. Først slo Holenia Ola Olsen halvt i hjel, og da denne til slutt lå omtrent bevisstløs på gulvet, blodig og med et forslått og opphovnet ansikt, maltrakterte han Emil Hvaal til ugjenkjennelighet. - Jeg skal lære deg, din fordømte politimorder!

Han skrek og slo uavbrutt i minst en time, og hele Lenken skalv under denne mishandlingen. Zugwachtmeister Vogel, som var nestsjef, og noen av vaktpostene kom også opp i leiren og forsøkte å roe ham ned, men helt fåfengt, han var ikke til å styre i sitt ubendige raseri. Det forteller litt om den underlige situasjonen i leiren at Zugwachtmeisteren tilkalte også meg, som ellers ikke hadde adgang til Lenken, men hva i all verden kunne jeg gjøre? En fange? Stormen oppfattet nok at også jeg var der, men reagerte ikke på det engang. Jeg var i noen grufulle minutter vitne til det nådeløse slakteriet i Lenken, men gikk fort tilbake til brakken igjen.

Hele leiren var opprørt, maktesløse måtte vi høre på de hese brølene fra Stormen og de hjerteskjærende skrikene hver gang en ny omgang slag og spark haglet over de vergeløse ofrene for hans blinde vold. Søvn ble det ikke på noen før Stormen langt om lenge gav seg. Til slutt var han rent i ørske, og full og totalt utslitt ravet han ned til sine egne gemakker og slengte seg på køyen hvor han sovnet med klærne på, som det fyllesvin han var. Dette hadde jeg fra Zugwachtmeisteren som dagen etter hviskende fortalte enden på historien.

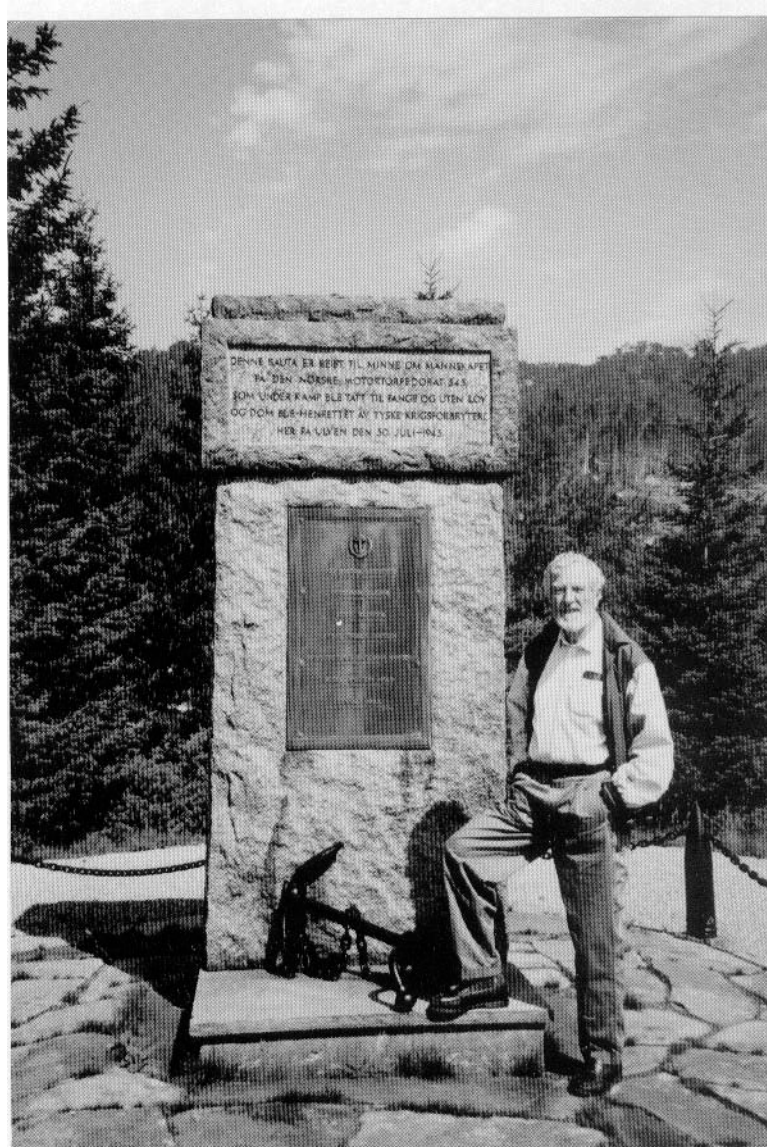
Og dagen etter, utpå formiddagen da jeg mente han måtte være våknet til live igjen, var jeg nede hos ham på Kanzlei med min skål, livet måtte jo gå sin gang, selv etter den uhyggesnatten vi hadde bak oss. Da jeg steg inn, så han ullent på meg, og da jeg fremla mitt ærend og viste ham skålen, viftet han meg bare av. Det var tydelig at han ikke husket stort om den i det hele tatt. Han var svart i ansiktet, uflidd og ubarbert, og jeg forstod at jeg gjorde retttest i å komme meg ut så fort som mulig.

Historien om skålen fikk en lykkelig slutt. Min mor fikk den i posten en uke senere og brukte den flittig. Da hun døde for mange år siden, gikk den tilbake til meg og tjener nå som daglig brødbakke på hytta. Noe hyggelig kom det altså ut av de timene også, men det er en ren ubetydelighet i totalinntrykket av den skjebnesvangre natten.

Mange ganger har jeg spurt meg selv om jeg kunne ha handlet annerledes. Selve verveforsøket hans oppe på stuen falt flatt. Det er så modig mange år etter å si at han kom nok til feil mann. Det har lite med skryt å gjøre, men jeg var ikke ett sekund i tvil om hva jeg måtte svare, og jeg har den tro at vi alle i leiren ville ha svart på samme måte. At svaret kunne være medvirkende til at han gikk amok en time senere, kan ikke legges meg til last. Han var allerede da han kom tilbake til leiren tidligere på ettermiddagen i svart humør, og når han så pøste på med en masse brennevin, vokste trangten til hevntil nådeløst hat i ham.

Noen måtte unngjelde, og fangene i Lenken stod lagelig til for hogg. Ingen kunne ha stanset ham under denne udåden, og hadde noen så meget som prøvd å hindre ham, er jeg redd det kunne det ha gått liv med. Ingen går frivillig i rette med en villmann veivende på en revolver. Selv Zugwachtmeisteren måtte stilltiende stå og se på mishandlingen. Hva annet kunne han egentlig gjøre overfor sin overordnede, som oven i kjøpet var offiser i SD? Og jeg, en fange? Hva i all verden skulle vel jeg kunne foreta meg? Bare tanken på at jeg skulle våge å stanse ham, strir mot all fornuft. Det hadde endt i ren tragedie. Men jeg legger ikke skjul på at alt jeg opplevde denne redselsnatten, fremdeles står levende for meg - det er et mareritt som aldri har sloppet taket i meg.

Ola Olsen overlevde fangenskapet og er nå død for mange år siden. Emil Hvaal ble dømt fem ganger til døden og endte sine dager for en eksekusjonspelotong på Trandum vel et halvt år senere.

Bautaen på Ulven til minne om mannskapet på MTB 345, som ble tatt til fange i kamp og ført til Ulven, hvor de ble henrettet 30. juli 1943. Fotoet er tatt sommeren 1995 – ved bautaen Frank M. Falch

Med livet i hendene

Vi snakket ikke mye om døden i leiren, men vi visste alle at den kunne lure like rundt hjørnet og at det for flere var usikkert om de ville overleve krigen. Det de fleste fryktet mest, var at saken deres skulle komme opp for SS-Polizeigericht hvor dommene var kompromissløse og ofte uten sjanse til å bli appellert. Vi regnet nok med at mange av oss ville bli sendt til konsentrasjonsleirer i Tyskland, men selv i vår villeste fantasi hadde vi ikke kunnet forestille oss den verden av elendighet som ventet. Hadde vi visst noe om det, tror jeg stemningen hadde vært langt dystre. Vi levde i håpet om å få friheten en dag og holdt tankene om retterganger og døden mest mulig fra livet.

Jeg har flere ganger gjennom livet måttet se døden i øynene, fire ganger iallfall, fem kanskje. Jeg kan sted- og tidfeste dem, og selv nå da jeg for alvor begynner å dra på årene og kan betrakte alt i avslappet ro, kan jeg føle et gys over hvor nær jeg var evigheten noen ganger. Jeg regner da ikke med den nervepirrende kjøreturen over Krohnstadtorvet på vei til Ulven, for den var regelrett et utslag av oppspilt fantasi som jeg i ettertid kan smile av.

Men den allierte massebombingen av landsbyen Oranienburg den dag vi ble evakuert av de hvite bussene, 15. mars 1945, er en av de gangene da det var lite som skilte oss fra slutten. Og det til og med i frihetens stund. Oranienburg ble totalt jevnet med jorden, murene rundt KL Sachsenhausen i utkanten av området skalv, og vi ventet bare at den neste bunten av tidsinnstilte bomber ville havne inne i leiren.

Det er en underlig opplevelse å stå og se at sveit etter sveit av svære bombefly høyt oppe i det blå slipper sin dødbringende last som raser ulende mot jorden, og høre de fryktelige drønnene hver gang bombene eksploderer, nærmere og nærmere... er det oss neste gang? Det skulle bare brøkdeler av sekunders avvik til for at dødsmaskinene 8 000 meter over oss ikke sendte djevelskapen sin en kilometer ut av kurs og rett i fanget på oss, men lykken stod oss bi. Ikke en bombe falt innenfor leirområdet, men alt skaket og skalv.

Likevel er 29. april i 1943 kanskje den dagen som har satt sterkest spor i sinnet - dette var noen dager etter dramaet på Sunde i Sunnhordland da Christian Tønseth trakk en revolver og skjøt ned to Gestapo-folk. Jeg husker at en av dem var SS-Oberscharführer Olitsch, faktisk en av de bedre jeg var borti i hine hårde dager. Gestapo var allerede på Sunde, og selveste rikskommissar Terboven lot ikke vente lenge på seg. Han kom beneste veien til Sunde - det var med andre ord duket for represalier.

Denne dagen ble 10 mann på Ulven tatt ut av rekkene og holdt i beredskap for nærmere ordre, som det het, og en av de 10 var jeg. Alle utekommandoer ble sendt av gårde snarest. Vi forstod ingenting, intet var i gjære det vi visste om, og der gikk vi en nydelig vårdag og funderte på hva dette egentlig skulle bety. Ingenting skjedde, og dagen etter var alt som vanlig igjen.

Det var også dagen etter vi fikk vite om hva som var hendt på Sunde og at Terboven hadde vært på stedet, men var dradd tilbake til Oslo. To og to blir som regel fire, og det var flere av oss som bleknet da vi fikk vite alt dette og det gikk opp for oss at 10 mann "i beredskap for nærmere ordre" betydde bare en ting: 10 mann skutt som gisler.

Når Terboven selv dukket opp, var det grunn til å frykte det verste. Så meget forstod alle under okkupasjonen. Men hvorfor skjedde det ikke noe mer? Det var da aldeles ulikt tyskerne å la være å reagere med strenge represalier. Jeg har så mangen gang grublet over denne situasjonen og forsøkt å tenke meg inn i Terbovens sinn. Han var ikke kjent for å la nåde gå for rett, hvorfor lot han være å statuere et eksempel som virkelig skapte frykt? Telavåg måtte ligge snublende nær å tenke på, svi av alt, skyte gisler, deportere folk ... hvorfor ble ikke Sunde et nytt Telavåg?

Jeg ser liksom Terboven for meg som en annen Pilatus i tvilens kval... skal, skal ikke. Jeg tror at han veide frem og tilbake, for og imot. Alt hans vesen tilsa bruk av jernhansker, men på den annen side må det han eide av fornuft, ha tilrådd ham å avreagere på en lempeligere måte. Prisen for et nytt Telavåg kunne være tung å betale. For all del ikke Telavåg opp igjen. Jeg kan selvfølgelig ta feil i mine slutninger, men ingen kan si at de er usannsynlige. Men det er jo også mulig at til syvende og sist var det øverste myndighet i Tyskland som holdt igjen, hva vet jeg.

Om en ting kan det iallfall neppe reises tvil: 10 mann skulle henrettes som gisler for Sundeaksjonen, og av grunner vi ikke kjenner til, ble livet deres spart. Hvorfor? Jeg blir aldri helt ferdig med denne historien, jeg ser for meg oss 10 som denne dagen på Ulven ble plukket ut og stilt på linje for å holdes ” i beredskap for nærmere ordre”. Jeg tror at jeg aldri har vært nærmere døden i mitt liv.

Jeg opplevde selv Terboven en gang bare fire måneder etter denne historien. Jeg var så nær ham at jeg kunne ha tatt i ham, og uvilkårlig tenkte jeg på den dag da han holdt mitt liv i sin hule hånd - jeg frøs på ryggen da jeg så ham. Rett nok var han av skikkelse ikke særlig imponerende, en bebrillet, spedvokst, litt flatbrystet og hengeskuldret mann som ikke engang i den utstafferte uniformen med brede hvite slag på frakken tok seg synderlig ut. Men ansiktet hans glemmer jeg aldri... spisst, tynne og sammenpressede lepper, kalde øyne, og jeg undres ikke over at han ikke hadde stort med venner og at mange fryktet ham og fant ham frastøtende. Hvordan hadde det seg så at jeg opplevde Terboven på så nært hold? Ja, det er også en historie, og den skriver seg fra Grini. En vakker ettersommerkveld i 1943 etter at utekommandoene var kommet inn, gikk tiden mot vanlig Antreten, og noen minutter senere stod vi klar, brakkevis, for avtelling. Vi var vel noen tusen mann i det hele, skulle jeg tro, altså et langt større apparat enn på Ulven. Men alt virket rolig og greit, og det var ingen som tenkte seg annet enn at i kveld skal vi kvikt på brakken igjen.

Så skjer det. Inn den brede hovedporten kommer avdeling på avdeling av SS-folk marsjerende. En passende stor pelotong klar til kommando fyr tar oppstilling foran den massive bygningen, og vi kommanderes i givakt. Der står vi som støtter, og der blir vi stående som støtter, langt på vei segneferdige, i nærpå fem timer, mens alle disse SS-folkene herjer rundt i leiren, river ut av skapene, flerrer opp madrasstrekk, velter utover likt og ulikt. Av og til kommer noen trampende forbi oss bærende på sin fangst som for det meste er utskårne tregjenstander, bøker og andre småtterier.

Imens siger en tropp på fem-seks mann forbi radene av fanger, langsomt og illevarslende, og vi står som lys. Dette er åpenbart alvor, og det stinker av fare hele veien.

Jeg er fløyemann i første rekke for min brakke, der ser en hva en har igjen for å være høy og slank. Langer Norweger nach vorne! De fem-seks siger forbi meg, og jeg kunne ha tatt i dem: Reichskommissar Terboven først, så øverstkommanderende for SS og SD, generaloberst Rediess, Fehlis eller Fehmer og enda to-tre stivmaskede og dystre SS-menn på slep. Jeg ser rett frem, leer ikke på et øyelokk og står stram som et lys mens gravfølget beveger seg forbi. Gode Gud, hva er det som har hendt?

Ja, hva er det egentlig som har hendt? På uforklarlig vis vandrer ryktet fra brakke til brakke der vi står, og opphavet til forklaringen er sannsynligvis Lagerführer selv, den jålete Julius Denzer, som styrer med sirkuset borte ved inngangen hvor en stakkar blir halt frem og banket opp. Han har på lissom skrevet et morsomt brev som ved en ren og skjær feiltagelse er kommet med i utgående post for vanlig sensur nede på Victoria Terrasse, og hva står det ikke i dette brevet:.... Her har vi det greit, nede på gården har vi en kanon klar til oppstanden, oppe i leiren har vi håndvåpen, radiosendere og mye annet....Noe slikt var det iallfall, tatt etter ren husk.

Jaja - tyskere har aldri hatt overdreven sans for humor, det blir så lett til Blut und Eisen. De gjorde seg heller ikke synderlig bemerket med sin dyktighet som kolonisatorer, de kunne lært av engelskmennene hvordan man ter seg best, men med militærstøvler på blir det bare tramp av det. Tenk om de hadde smilt av hele brevet og tatt det som en god spøk? Eller om

mistanken var der, likevel bare listet seg forsiktig inn på leiren og snust seg frem til både sabotørene og våpenlagrene? Nei, var det likt seg! Her skulle hele sammensvergelsen avdekkes, misdederne avstraffes i alles påsyn, og mengden av våpen og sendere beslaglegges så effektivt at ingen senere skulle få lyst til lignende oppstander.

Etterpå kan vi le av hele bestyret. Det var jo et underlig skue å se disse fryktede gestapistene komme bærende på sin fangst fra brakke etter brakke utover kvelden. Alt mulig fant de, bare ikke et eneste våpen, ikke en eneste radio, for ikke å snakke om sendere. Da hadde forferdelsen vært fullkommen. De rykker ikke ut fra selveste Terboven og nedover i systemet uten at døden går i hælene på dem. Men vi lo ikke akkurat da vi kom på brakkene ved midnatt og fikk se ødeleggelsene overalt. Det så ikke ut - det fløt av glass-skår, oppbrukne paneler, sengetøy som var sprettet opp og slengt utover. Om en tornado var gått over leiren, kunne det ikke ha sett verre ut. Det var til å gråte av, og vi var dødstrette da vi en time senere hadde fått ryddet opp så pass at vi kunne komme oss til køys.

Dagen etter fikk brevskriveren gjennomgå. Det får være måte på dumheter, iallfall når en har med maskiner å gjøre og ikke vanlige mennesker.

Vi spurte oss selv hva den høye herr rikskommissar og toppene innen Gestapo egentlig tenkte etter den mislykkede operasjonen. Her rykkes det ut massivt som om det dreide seg om en omfattende oppstand, og så reduseres det hele til latterlig tøv. Et brev så vanvittig dumt i form og innhold at det er et kunststykke å få seg til å reagere hysterisk og se spøkelser ved høylys dag. Følte de noe i retning av flauhet? Det får jo være måte på å dumme seg ut. Jeg er dessverre redd for at rikskommissaren og Gestapo-ledelsen syntes det hadde vært en vellykket operasjon. Og skulle de mot formodning mene at litt mindre kunne ha klart seg, ville det det være langt fra dem å tilkjenne noe slikt. De tenkte kort og godt ikke i slike baner, for det er så ulikt tysk tankegang å se det annerledes. I hele sin historie har den tyske nasjon hatt som særeie at jernskodde hæler er til for å trø tungt.

Ja, dette var i korthet beretningen om oppstanden på Grini, og det var så fristende å gjengi den når jeg først var i gang. Men det var liksom Terboven som var i mine tanker, og koplingen er ganske enkel når 29. april 1943 fremdeles sitter spikerfast i mitt indre. Bare tanken på at en gang har Terboven vært så nær meg at jeg kunne ta i ham og det faktisk bare noen måneder etter at han med et pennestrøk hadde kunnet sende meg over i evigheten, har mange ganger gjennom årene fått meg til å stanse opp og grunne litt over livets mangslungne sider. Og alltid ser jeg for meg den iskalde skikkelsen som denne dag på Grini med langsomme skritt siger forbi som et dyr på rov... Ikke beveg en muskel der du står i stram givakt, ikke le på øyelokket engang, for det kunne jo hende at den minste bevegelse kunne få ham til å reagere og hente deg ut av rekkene for å overlates til den skjebne han ikke fullbyrdet 29. april. Tankespinn? Ja, det er nok så, men likevel...

Jeg minnes også en natt som endte med død og undergang for dem det gjaldt, men denne gangen var mitt eget liv ikke i fare. Det var bare slik at jeg selv, fordi skjebnen trakk også i mine tråder, intetanende kom til å spille en rolle i det drama som skulle utspille seg på Ulven. Det er natten til 29. juli, og alt er stille i leiren denne sommernatten. Kl 4.00 om morgenen kommer Holenia inn på stue 3 og vekker meg av min dype slummer: - Ta på klærne og kom ned i Kanzlei for å gjøre klar til innlevering av noen nye fanger. Jeg hiver på meg skjorte og bukse, får sko på bena i en fart og er nede hos Holenia noen minutter senere. Han var uvanlig ordknapp og fortalte at han var blitt oppringt fra Veiten kl 3.30: - Fra byen kommer det noen fanger som skal holdes isolert! Det er mulig at han ikke sa isolert, kanskje brukte han et annet ord, men jeg fikk iallfall det inntrykk at det var fanger som skulle holdes atskilt fra leiren ellers, og det kunne bare bety en ting, enecelle og Lenken. Mer ble ikke sagt, og jeg drømte ikke om at det dreide seg om langt andre ting.

Noen timer senere, om lag kl 6.00, durte en motorsykel opp foran vakten, med Oberscharführer Schmidt og en Untersturmführer jeg ikke drog kjensel på, men jeg tenker meg at det kan ha vært Erwin Lang, mannen som var fast leder av Gestapos eksekusjonspelotong,

etter det som senere ble kjent. Begge var væpnet til tennene, stålhjelm, gevær og maskinpistol. Sammen med Holenia forsvant de bortover mot skytebanen som ligger noen hundre meter nord for leiren. Om lag et kvarter senere var de tilbake. Jeg fikk beskjed om å blåse av registreringen da fangene ikke kom til å bli så lenge på Ulven, allerede dagen etter ville de være tilbake i Bergen. Deretter fikk jeg beskjed om å gå opp på brakke 3 hvor vi hadde lageret av sengetøy, og bringe ned i Kanzlei 7 madrassstrekk og 7 putevar, og dermed kunne jeg gå opp i leiren igjen. I mellomtiden var en overbygd lastebil og en mindre bil kjørt opp foran leiren.

Da vi stod opp kl 7.00, så vi at en hel del tungt væpnede Gestapo-folk i uniform, mange av dem kjente av flere av oss, hadde slanket seg på bakken ovenfor Lenken, og det skapte selvfølgelig uro og var gjenstand for mange gjetninger. Noe slikt hadde vi aldri opplevd før, og de satt der nok ikke bare for sin fornøyles skyld. Så meget var klart. Alle som hadde ærend ute, skyndte seg forbi denne gjengen. De fleste skulle på dass, som lå fem meter fra dem, andre skulle hente vann, og frokost skulle bringes fra kjøkkenet. Vi likte ikke selskapet innenfor porten og holdt oss på stuene, så sant det var mulig. Så var det Antreten, utekommandoene drog av gårde, og i leiren var bare en håndfull tilbake. Alle fikk beskjed om å holde seg på stuen, eller på kjøkkenet for dem som arbeidet der, og slå skoddene for snarest. Med trusel om at det ville bli skutt uten varsel hvis vi forsøkte å kike ut. Hverannen time fikk vi bevege oss utenfor stuene noen minutter, men da var det ikke noe særlig å se, bortsett fra gestapistene på bakken. De holdt stand.

Nå var det flere av oss som likevel våget skinnet og kiket ut, for skoddene var gamle og gisne blitt med årene. Da fikk vi se at de nye fangene med bakbundne hender og med putetrekk over hodet ble ført enkeltvis opp i Lenken med en gestapist på hver side, en av dem så ut til å være hardt såret og måtte støttes. En stund etter ble de på samme vis ført ned i vakten, vi så dem komme tilbake utover formiddagen, og vi gjetet på at de hadde vært til forhør. De var likt kledd i en slags uniform, brun skjorte, brune bukser og grå eller svarte gummistøvler. Ingen av oss ante uråd om at noe annet var i gjære, og dagen 29. juli gikk mot kveld. Utekommandoene kom inn igjen, og vi fikk lov til å åpne vinduene, de mystiske fangene var under lås og slå i Lenken. Middagen gikk sin vante gang, dossingen ble gjennomført på løpende bånd, og så var det tid til å gå til sengs.

Noen mente å ha hørt motordur og skuddsalver tidlig neste morgen, og ryktet spredte seg raskt at noe forferdelig måtte ha skjedd. Da reveljen gikk, oppdaget vi at Gestapo-gjengen også var forsvunnet. En kontakt i smug med en fange fra Lenken kunne stadfeste hva vi fryktet: Han hadde sett at de syv ble hentet fra cellene og ført til skytebanen, og han mente å ha hørt skudd derfra like etter. Antreten gikk i forsert stil, utekommandoene drog sin vei, og de som arbeidet i leiren, gikk til sin jobb. Jeg gikk ned i Kanzlei.

Holenia var på plass, mer enn vanlig mutt, og det var tydelig at han ikke hadde hatt for mange timers søvn. - *Glücklich, dass die Leute wieder weg sind...* Mer sa han ikke, men det var nok til å fortelle meg at det var noe som ikke stemte. Måten han sa det på, virket ikke overbevisende, og det lå liksom en fortettet stemning i luften. Et par SS-menn inne på Kanzlei stod og undersøkte et gevær, det lå en haug med tomme patroner på bordet, og madrassstrekene og putevarene var ingen steder å se. Den overbygde lastebilen stod rygget inn mot veggen. Stormen svinset rastløst frem og tilbake, men forsvant etter en stund. Senere på morgenen oppdaget vi i et bakrom til Kanzlei syv par lange strømper og syv par gummistøvler, med navn inni, et av dem var engelsk. Vi var som forstenet -

som i et lynglimt gikk hele redselen opp for oss. De syv fangene var ikke kjørt tilbake til Bergen. De var blitt skutt ved daggry, og likene lå fremdeles på lasteplanet i bilen utenfor. En SS-mann hadde tatt seg av uniformene som ble brent, og asken ble spredt. Strømpene ble kort etter sendt opp til vaskeriet i leiren. En times tid senere kjørte lastebilen ut fra Ulven.

Et gufs av uhygge spredte seg da nyheten ble kjent om hva vi hadde oppdaget i bakrommet. Selv følte jeg meg direkte kvalm og tenkte på hvordan jeg skulle klare å beholde masken når jeg traff Stormen igjen. Men også det gikk, det var ikke annen råd. Vi hadde alle av bitter erfaring lært oss en enkel lekse: Hold tett, for Guds skyld, hold tett, la deg ikke merke med

noe. Gjør det beste ut av situasjonen. Livet må gå videre. Men underlig og tankevekkende var det å lese en innskrift som senere ble oppdaget på veggen i en av cellene i Lenken, krotet ned med blyant: Tatt til krigsfange av tyskerne 27. juli 1943.

Jeg gjør et hopp på mange år for å få en avslutning på denne historien som like før jul 1945 kom opp for britisk krigsrett i Oslo. Jeg ble innkalt som vitne og var sammen med den tidligere leirsjefen på Ulven, Håkon Kvamme, hovedvitne for å bruke et dekkende ord. Vi kunne begge fortelle om den dystre dagen på Ulven da dette skjedde, og det ble for mitt vedkommende iallfall noen underlige timer da jeg avgav mitt vitnemål for krigsretten på syv offiserer, under administrasjon av den britiske general Miller.

Aktor, en kaptein i den britiske hær, spurte meg til slutt om jeg kunne si hvem av Gestapos folk som var til stede på Ulven denne skjebnesvangre dagen, og jeg vendte meg mot rekken av de tiltalte. Der satt 8-10 mann, ikke fullt så høye i hatten som de var engang, og stirret rett frem for seg, med ubevegelig og stivnet blick etter som jeg pekte: Han var der, han var der, og han... jeg klarte å identifisere 4-5 av dem, resten var ukjent for meg. Holenia var der ikke - jeg hadde fått vite at han falt på Østfronten. Heller ikke var Klötzer og den breivoksne der.

Den dystre atmosfæren i den gamle og ærverdige rettssalen gjorde at hele scenen fikk noe uvirkelig over seg. Noen år tidligere var disse gestapistene herrer i landet, og de satt ikke bare med makten og hadde få sperrer i seg i måten de utøvet den på, men spredte ren redsel rundt seg. Nå var det jeg som hadde overtaket, og det hadde vel ikke vært så merkverdig om jeg hadde følt en viss triumf over at rollene var byttet om.

Det som slo meg, var at jeg ikke ett øyeblikk følte trang til å hovere, heller ikke kjente jeg noen lyst til hevn. Forakt kanskje, men også den fortok seg. De var blitt redusert til ingenting, små mennesker, i krøllete uniformer uten distinksjoner. Borte var alt hovmod og kaldflir, hver og en av dem så fremfor seg på en forstenet måte som røpet at de var redde for sitt liv. Å stilles for krigsrett visste de inderlig godt var ensbetydende med strenge straffer, og de var helt på det rene med at for slike forbrytelser som de skulle svare for, kunne dommen lett lyde på dødsstraff. De hadde i herrefolkets velmaktstid her i landet selv forvaltet rettsapparatet i nådeløse retterganger i SS-Polizei-Gericht Nord. Enda verre var summariske dommer eksekvert på Führerbefehl. De hadde nok all grunn til å frykte gjengjeldelsens time.

Resten av dramaet på Ulven, slik det ble klarlagt i retten, er kort fortalt. Hovedtiltalte, Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD i Bergen på den tid, SS-Obersturmbannführer Hans Wilhelm Blomberg, berettet at de 7 fangene som var mannskap på MTB 345, kom i kamp med tyske flåteenheter vest av Askvoll og ble tatt til fange. De ble overlatt til Gestapo av admiral von Schrader, og Reichskommissar Terboven henvendte seg telegrafisk til Führer-Hauptquartier i Berlin med forslag om at de skulle behandles som sabotører og ikke som krigsfanger. Svaret tilbake var i enstavelsesord: Führerbefehl... sofort erschiessen. De ble henrettet ved skytning om morgenen 30. juli av en eksekusjonspelotong ledet av SS-Untersturmführer Erwin Lang.

Under aktors inngående eksaminasjon fortalte Blomberg i detalj om hvordan eksekusjonen hadde foregått, blant annet at de ble ledet frem med putetrekk over hodet og at en av fangene haltet så sterkt etter en skade i foten at han ble ført på plass av to Gestapo-menn og skutt stående på en fot, mens de slapp taket i ham.

Der kunne historien vært avsluttet om ikke resten av den var kommet for en dag. Likene ble lagt i madrasstrekk og kister med dynamittladning i og sprengt i fillebiter på dypt vann ute i Korsfjorden mot Marsteinen fyr. For denne forbrytelsen, som Gestapo hadde gjort sitt beste for å skjule, måtte Blomberg, som hadde hovedansvaret, selv bøte med livet. Han ble dømt til døden og henrettet noen uker senere. Det går en nemesis...

Erwin Lang reddet livet og ble dømt til livsvarig tukthus, resten fikk lange fengselsstraffer. Uvilkårlig spurte jeg meg selv hvordan det var gått Holenia om han hadde sittet der den dagen og fått sin dom. Han hadde nok reddet livet han også. Når Erwin Lang med sitt spesielle synderegister ble spart, måtte Holenia hatt gode sjanser. Hans regime på Ulven var tross alt

ikke så belastende at han hadde risikert strengeste straff - selv ikke berserk-gangen i Lenken hadde vært tungtveiende nok til det. Men hva vet jeg? Jeg forsøker bare å tenke litt høyt. De 7 frihetskjemperne, 6 nordmenn og 1 brite, har fått et verdig minnesmerke på Ulven. På en stor bauta like nord for innkjørselen til den tidligere interneringsleiren, hvor de hadde sin siste levedag, lyder innskriften:

Denne bauta er reist til minne om mannskapet på den norske motortorpedobåt 345, som under kamp ble tatt til fange og uten lov og dom ble henrettet av tyske krigsforbrytere her på Ulven den 30. juli 1943.

*Alv Haldor Andresen, Sandefjord
Bernhard Kleppe, Bergen
Jens Klipper, Sarpsborg
Agnar Ingolf Bigseth, Hareid
Hans Thorvald Bærevahr Hansen, Bergen
Kjell Øystein Hals, Namsos
Rennie Hull, Blackpool*

På baksiden av bautaen står følgende enkle ord som slutfører innskriften om dem som gav sitt liv:

I skogholtet ca 300 m bak Dem foregikk forbrytelsen.

Jeg møtte jo aldri noen av disse mennene, men gjennom sprekke i vindusskoddene så jeg flere av dem med putetrekk over hodet bli ført frem og tilbake mellom Lenken og vaktbrakken 29. juli 1943, og jeg kommer aldri til å glemme dette synet. I mine tanker er alt så tett knyttet sammen med de syv madrass- og putetrekkene jeg måtte hente ut fra lageret på brakke 3. Det hender at jeg tar turen opp til Ulven, for dette stedet har en underlig dragning på meg. Jeg har gjennom årene ikke vært der en eneste gang uten at jeg har gått opp til denne bautaen og latt blikket gli over skogbrynet like bortenfor. Det var her det skjedde den skjebnesvangre dagen. Det er i slike stunder tankene farer så vide...

Vårt annet hjem

Livet i leiren bød kanskje ikke på de store variasjoner fra dag til dag, selv om enkelte dager merket seg ut. Vi gikk til vårt arbeid, hadde våre tunge stunder, men også opplevelser som gjorde livet lysere å leve. Vi slapp aldri taket i håpet om at en dag skulle frihetens klokke slå, og i de brev som ble skrevet, gikk det igjen fra alle - uten unntagelse - at vi fullt og fast trodde vi skulle komme igjennom denne harde tiden.

Så vidt jeg husker, var det tillatt å skrive ett brev hver måned, og mye var det ikke en kunne få med på en liten side, men den inneholdt alltid det samme budskap til kone, barn og alle hjemme om lengsel, kjærlighet, tro og håp. Dette leste jeg i hvert eneste brev som gikk ut, og jeg så mange av dem, for jeg var en av dem som kunne tysk, og de dagene brevskrivning var tillatt, alltid på søndager da vi ikke arbeidet og stort sett holdt oss på brakken, satt jeg timevis og skrev og skrev for kamerater som hadde bruk for hjelp. Mir geht es gut, und ich bin guten Mutes. Brev skulle skrives på tysk, slik var loven.

Timene på stuen var det sosiale fellesskap som bandt oss sammen på en helt utrolig måte. Små glimt har vi allerede vært innom, men hvordan gikk det fra dag til dag? Hver av de vanlige stuene var hjemmet for rundt 20 mann, og det sier seg selv at det måtte være en viss skikk på leveregler og atferd om det skulle gå godt. Det nytter ikke å stue sammen 20 menn, som hver og en er en individualist, kommer fra forskjellig miljø, har forskjellig bakgrunn, vaner og interesser, uten at alle jenker seg etter hverandre. Alt dette visste leirledelsen inderlig godt og satte opp et regelverk som vi strengt måtte følge. Det var ordensregler for den enkelte og for stuen som samfunn, strikse rutiner for måltidene, faste dager for vask og skifte av tøy og mye annet.

Hver stue hadde sin Stubenälteste, eller stuesjef, som kommandanten valgte ut. Han hadde første plikt til å etterse at alt gikk forskriftsmessig for seg og hadde selvfølgelig en viss myndighet, men heller ikke mer. Det falt i min lodd å bli utpekt av Holenia som stuesjef på nr 3. Viste Stormen eller nestsjefen seg på stuen, var det hans plikt - dersom han var til stede - å rope Achtung, hvorpå alle skulle sprette i været og bli stående i givakt - ellers måtte den som var nærmest døren, sørge for at ritualet ble gjennomført. Det samme skjedde ute på kommandoene om det kom inspeksjon, da måtte Vorarbeiter, eller formann på kommandoen, sørge for at hilseplikten ble overholdt til punkt og prikke med kommando om Mützen ab, luen av og langs siden, dersom en hadde den på.

Stort sett gikk dette automatisk og greit, og jeg hørte aldri at det var noen problemer med slikt. Nei, da var det verre hvis det kom inspeksjoner på stuene, for enten kunne de tyde på at noe ekstra var i gjære, eller at vaktpostene hadde sure oppstøt. De 110 bøttene med vann utover bord og benker så alt fløt, og speilakten med meg i hovedrollen har vi allerede stiftet bekjentskap med. Men de var nå engangs-foreteelser da. Så ille pleide det ikke å være, og skal jeg være helt ærlig, kan jeg ikke minnes at vi noen gang var utsatt for tilnærmelsesvis slike trakasserier som jeg senere opplevde i de store konsentrasjonsleirene. I det store og hele gikk det helst ganske gemyttlig for seg mellom vakter og fanger.

Det var vaktene som tørnet oss ut om morgenen, og da gjaldt det å komme seg på bena i en fart, og alle utslag av dovenskap og forsøk på å dra oppstandelsen ut med noen ekstra minutter ble det slått effektivt og greit ned på. Vanligvis var det stuesjefen som ble holdt ansvarlig for at systemet virket, og han behøvde sjelden å ty til ordbruk for å få fart i sakene. Alle forstod godt og vel at hele stuen, og i verste fall leiren, ville få svi for den minste oppsetsighet og sendrektighet. Men det kunne jo hende at vaktene på morgenrunden sørget for litt ekstra sirkus om vi ikke spratt ut på sekundet.

Jeg ser for meg en morgenstund med gamle Einar Hillersøy sittende i nattskjorte, søvndrukken og med bena dinglende utover fotenden på sengen, akkurat i ferd med å ta seg en diger skrå for

å få en skikkelig start på dagen før han våget seg ned fra overkøyen. Så kom vakten tilbake og oppdaget at her var det en som ikke riktig hadde oppfattet at morgenstund har gull og ikke skrå i munn. Det ble følgelig litt høyrøstet kommandering om 'raus, 'raus, ut, ut, før vakten anså seiren for sikret og forsvant igjen, men med gamle Einars megetsigende kommentar i hælene: - Bi litt te da lie på, so tenkje eg at vi skal rausa deg! Hvorpå han i ren og skjær forakt og uten helt å minnes hvor han var, sendte en diger skråklyse utover golvet mot døren. Vi fikk oss virkelig en god latter, og golvet ble vasket av i en engang.

Einar Hillersøy var en høvdingskikkelse, stor og herdebrei, midtveis i 50-årene på denne tid. Han hadde tre sønner med seg i fangenskapet, alle fra Bulandet og arrestert for det som Gestapo buntet sammen i Bulands-saken, en eksportorganisasjon som strakte sin virksomhet over kyststrøkene i hele Sogn og Fjordane. Alle fire var på min stue, og der var også andre i samme sak, Myrvågene for eksempel, far og to sønner, hvorav den eldste, Harald, døde i Natzweiler. Flere fra Telavåg var på stue 3, blant dem gamle Laurits Telle i hvis hus skytedramaet fant sted da Gestapo med SS-Obersturmführer Behrens i spissen stormet inn. Der var også hans to sønner, Lars, som måtte bøte med livet for Telavåg - skutt på Trandum 14. oktober 1943 sammen med blant andre Emil Hvaal - og Åge, bare 14 år gammel.

Det var en variert sammensetning av folk fra by og land, handelsmenn, fiskere og gårdbrukere, embetsmenn og kontorister, en katolsk prest, en arkitekt og mange, mange andre. Det sier seg selv at mye skal klaffe om folk med så mange ulike interesser og yrker skal kunne enes i ett og alt. Det skjedde heller ikke hverken på min stue eller noen av de andre. Men vi lærte oss til å trekke lasset sammen, og så langt som det var mulig, å praktisere fellesnytte fremfor egennytte. Det krever nok en god porsjon disiplin og lagånd, men når skjebnen nå engang hadde ført oss sammen i et slikt fellesskap, åpnet det også for det beste i oss, samhold og vennskap på tvers av alt.

Var det aldri tendenser til uvennskap? Nei, aldri uvennskap, selv om det ikke hadde vært så unaturlig mangan gang. Det gikk flere omkring på Ulven som ble tatt fordi andre hadde sprukket under forhør, og en sjelden gang kunne jeg merke at dette ikke var glemt. Da kunne det også dukke opp en viss bitterhet over å være blitt rammet av den vanskelige det var å havne i Gestapos klør, særlig når en kom inn på hvem som hadde den og den saken.

Bulands-folkene ble tatt under behandling av de verste av dem alle, Johan Arndt og Willi Kesting, som slo og slo til de hadde fått det meste ut av dem. Det skal krefter utover det vanlige og stor sinnsstyrke til å stå imot slik mishandling. Handelsmannen, Petter Nikøy, var en av disse, en lugn og trivelig kar, som ikke hadde mye ondt i seg. Nå var han så pass til års at han slapp å dra på utekommando, og han tuslet omkring i leiren og gav en hånd med her og der. Engang da praten kom inn på disse tingene, snudde Petter sindig på skråen og sa: - Dei bånka og dei bånka, og so stappa dei meg inn i eit skåp. Det va' ikkje so greit. Det ligger stor visdom i så enkle ord.

Siden Arndt og Kesting er nevnt ved navn, kan det være grunn til å ta med at de hørte til dem som måtte svare for sine ugjerninger. Deres sak kom opp for Gulating Lagmannsrett, og for begge ble det nedlagt påstand om dødsstraff. Arndt reddet livet og ble dømt til livsvarig tvangsarbeid, der var tross alt et element av rettferdighetssans i ham til tross for hans strenghet. Men Kesting var en sadist og måtte bøte med livet.

Fire aktiviteter gikk fast igjen på stuen om kveldene etter at matøkten var over og oppvask og rengjøring unnagjort: Kortspill ved langbordet, oppbyggelse i kroken til høyre for døren, treskjæring her og der mellom køylene, forbudt, men likevel... og lesning, noen hadde sinnsro også til det, men det var ikke lett å samle seg til nytelse av skikkelig litteratur med så mange andre gjøremål rundt seg.

Kortspill var kanskje det tidsfordriv som tiltrakk flest. Noen la kabaler, andre spilte bridge, og det ble på søndagene til og med avviklet krevende turneringer mellom stuene.

Man skulle tro at poker stod høyt i kurs, men jeg kan faktisk ikke huske at noen tok seg et slag poker i det hele tatt. Var det ikke kabaler og bridge, var det uskyldige saker som vri-åtter, eller jøssingbridge og kasino. Et slag ludo falt også i smak en og annen gang. Når kortspill var så

populært, var nok grunnen ganske enkelt den at det engasjerte så mange, og vi fikk tiden til å gå. For en stund glemte vi både Gestapo og fangenskap og bekymringer for fremtiden.

Jeg hørte til kortgjengen og hadde stor moro av det. Harald Taxt, den katolske kapellanen i St Pauls Kirke, hørte også for det meste til der. Jeg hadde ikke sett ham siden han hentet meg på Solstrand Hotell og måtte virkelig gni meg i øynene da han en septemberdag i 1942 dukket opp på Ulven. Nå var han arrestert for en tyskfiendtlig preken av alle ting, og den kostet ham 8 måneder på Ulven og deretter bortimot et halvt år på Grini før han ble løslatt. Men jeg skulle ta meget feil om han ikke hadde ganske andre svin på skogen. Jeg hadde nok forstått at det i den katolske kirke i Bergen hadde vært et slags sentrum for illegal virksomhet, og det var kanskje ikke så merkelig når så mange jeg kjente, soknet til den katolske menigheten i Bergen. Familien Bonnevie var katolsk, uten at sønnen Rolf hørte til de mest praktiserende, familien Eek-Larsen var også katolsk.

Harald Taxt hadde jeg lært å kjenne allerede før krigen, og han var etter hvert blitt en god venn. Som jeg allerede har fortalt, var det han som syklet til Solstrand for å fortelle meg at Gestapo hadde slått til og at jeg måtte komme meg vekk. Harald var fra Kristiansand, en jovial og godslig kar som var godt likt og respektert av alle. På en måte var han en fremmed fugl på Ulven og stakk seg litt ut i forholdet til det gode religiøse selskap som mange av fangene, særlig fra miljøene langs kysten, naturlig soknet til. En prest som spilte kort... hvor hørte slikt hjemme? Det passet nok ikke særlig godt inn med vanlig luthersk lære. Men Harald slo bare opp en klingende latter, noe galt kunne det da ikke være i uskyldig kortspill.

Jeg ser ham for meg en dag i en omgang bridge, rødmusset og ivrig. Petter Nikøy, som hadde et ben i hver leir, fulgte med små, lure blikk spilllets gang, som vanlig uforstyrrelig tyggende på sin lille skrå, og da Harald var blindemann en gang og tok seg et slag over gulvet i sine fine, broderte tøfler, sa Petter på sin lune måte: - Du går og du går, Taxt, og so fine tefle so du har på beino... e' da slike du tese te nonnene med om nætene? Vi lo så vi hikstet, og den som lo aller høyest, var Harald selv, for det lå ikke spor av ondskap bak Petters fornøyelige funderinger.

Når jeg sier det gode religiøse selskap, ligger det selvfølgelig heller ikke noen antydning til ringeakt i det. De som søkte dit, gjorde det av ekte religiøs trang. Og i den stilling de nå befant seg, usikre på hva fremtiden ville bringe, og syke av lengsel etter alle sine der hjemme, søkte de sammen i sin enkle gudstro og holdt sine daglige oppbyggelser. På stue 3 leiret de seg inne i kroken til høyre når vi kom inn, og kunne holde det gående i en time med skriftlesning og åndelig sang. Jeg ser grant for meg denne scenen med fem-seks velvoksne karer andektig lyttende til ordet og syngende på sin litt seige og langtrukne måte. Det var for meste åndelige sanger det gikk på, og en av favorittene som ble terpet om og om igjen med en endeløs rekke av vers, var den kjente "Navnet Jesus blekner aldri, tæres ei av tidens tann".

I slike øyeblikk kunne det slå meg hvor underlig stemningen kunne være på stuen en kveldsstund, med kortspill ved langbordet, oppbyggelse og åndelige sanger i det ene hjørnet, en eller to eller tre forstukket inne mellom køylene med en bok, like mange opptatt med litt treskjæring og en skylp eller huljern og kniv i nevene. Og hele tiden var noen på farten, ut eller inn. Som regel var det små skåler og bruksgjenstander av tre som ble laget, og jeg forstod aldri riktig hvorfor et slikt uskyldig tidsfordriv skulle være så uglesett av leirledelsen. Jeg har ikke annen forklaring på det enn at det som ble laget, ble smuglet ut, og smugling var leirledelsen stadig like opptatt av, men klarte aldri å finne ut av hvordan den foregikk og var organisert.

Bilder på neste 2 sider:

Denne utskjæring av en bjørkerot er et klassisk eksempel på slikt som var strengt forbudt. En ting var det å lage denne gedigne saken, men dobbelt farlig var det nok å samle alle underskriftene, til og med fra dem som satt i Lenken, og deretter smugle aktstykket ut av leiren. Fangekameratenes hilsen til Erling Eek-Larsen på 50-års dagen er av største historiske verdi. Den bærer navnet til samtlige som satt på Ulven på denne tid. Den tilhører nå Erling Eek-Larsens sønn, Heine.

Det skjedde alltid et eller annet. En kveld var det underholdnings-fantomet Frans Skønberg som danset can-can på bordet. Han hadde fått en pakke med to sett cellull undertøy, som ved en feiltakelse var havnet i vanlig vask borte i vaskeriet og var blitt kokt til ugjenkjennelighet. Da han skulle dra på den lange underbuksen, hylte vi av latter over den spedbygde Frans i de omgangsrike gevantene. Med vanlig kvikkhet oppdaget han mulighetene for litt ekstra kommers og entret like godt langbordet hvor han holdt det gående med en oppvisning som fikk oss til å gi oss ende over. Det var jo også et ubetalelig syn. Frans var i det hele tatt en spilloppmaker som var helt uvurderlig for den gode stemning og omgangstone vi hadde på stuen. Vi hadde jo ikke noen annen moro enn den vi skaffet oss selv, og alle bidrag til å gjøre tilværelsen litt lysere var kjærkomne.

Det var nok innimellom dager og kvelder da stemningen var mer dempet og til og med dyster. For eksempel hvis noen gikk på transport, som da Telavågs-folket forsvant i februar og etterlot seg et tomrom vi alle følte som et gufs av uhygge. Vi kjente jo hverandre alle sammen og følte med hverandre, gledet oss når det gikk godt og trøstet hverandre når motgangen ble for sterk og det var tungt å leve.

Men så kunne det motsatte skje. En større transport vi fikk inn engang på ettersommeren 1942, merket seg ut på mange måter: En av nykommerne hadde en ussel parykk for å skjule sin skallete isse, to hadde legemlige skavanker - en var homoseksuell... mente noen å vite. Hva papirene hans inneholdt, var det ingen som visste, og selv de best informerte i leiren, kjente ikke til noe annet enn at mannen var arrestert for noe mer eller mindre ubetydelig, som jeg i dag ikke riktig husker. Men tilfellet Hansen, som jeg vil kalle ham her, reiste mange spørsmål som ikke kan være uventet når vi tar små gløtt inn bak fasaden og fangelivets mer intime sider. Hansen var en lang, hengslet mann i 40-årene, med litt pløsete trekk og et flakkende blikk - med andre ord en som hverken var stort å se på eller en som skilte seg særlig ut. Hvordan i all verden oppstod da ryktet om at han var homofil? Var han det i virkeligheten, og hva skulle vi eventuelt gjøre med det?

For det første kan jeg ikke minnes hvordan ryktet dukket opp. Kanskje er det mulig at en av fangene kjente ham fra tidligere og at det var årsaken, men jeg tror jeg ville ha husket det om så var tilfellet. Ryktet var der bare plutselig, og før vi fikk snudd oss rundt, visste hele leiren det. Stakkars Hansen, sier jeg. Han ble momentant uglesett og følte sikkert selv både kulden og avstanden. Det jeg iallfall husker, er at noen av fangene oppkastet seg til moralens forsvarere og slo seg sammen om å legge en felle for ham. Den forbannede svinepelsen skulle fryses ut av det gode selskap og få seg en på trynet om han forsøkte seg på noen i leiren.

Jeg tror ikke at Hansen var homofil - av en bestemt grunn. Jeg lærte jo senere i leirer i Tyskland at homofili var forholdsvis utbredt og levde sitt skjulte liv. Som regel var det knyttet til fanger som var tatt fordi de var homofile, og som ble brennemerket med rosafarget trekantmerke på jakke og bukse. Men ikke alltid, homofili florerte også i andre miljøer. Homser ble uten unntakelse sett ned på av SS og stadig trakassert, og mange av fangene selv, som var kommet høyt på strå for en tid - som for eksempel kapoer og Blockältester - herset med dem så snart de kunne komme til.

Jeg er temmelig sikker på at hvis kommandanten på Ulven hadde fått inn en fange som var arrestert som homofil, ville vi ha fått greie på det med engang. Dette var etter at Stormen var kommet, og som SS-mann og kjent med metoder fra de virkelige konsentrasjonsleirene ville han han opplagt ha gjort livet surt for noe så ynkelig som en homofil skrulle. Hverken Hansen eller vi andre merket noe i den retning fra Stormens side.

Det var ikke mange som stod bak denne aksjonen, og den førte ikke til noe som helst. Hansen gikk sine ensomme veier og ble aldri grepet i noe forsøk på tilnærmelser. Var han homofil, visste han iallfall å skjule det godt. Og var han det ikke, ble det gjort en forferdelig urett overfor en medfange som hadde like stor rett på fellesskap og kameratskap som enhver annen i leiren. Den dag i dag kan jeg gremme meg over disse selvbestaltede overvåkerne av dyd og moral og er glad for at jeg selv ikke assosierte meg med dem som gikk rundt og mumlet bak

ryggen på ham. Det var en tøff tid for Hansen, men han ble heldigvis ikke sittende så lenge. En måneds tid etter var han på frifot.

Mens vi nå likevel snakker om homofili, kan jeg godt ofre noen flere ord på den siden av fangelivet. Forekom det i det hele tatt noen tilfeller av homofile tilnærmelser mellom fanger på Ulven, eller var leiren så idyllisk og antiseptisk at slikt overhodet ikke forekom? Det ville jo ikke ha vært merkelig med så mange menn av forskjellig bakgrunn innesperret over lengre tid.

Skal jeg være ærlig, vet jeg bare om ett tilfelle i all den tid jeg satt på Ulven, og det hadde mer med følelse av sympati mellom to mennesker å gjøre enn et utslag av homofile anlegg. To yngre menn, som må ha følt en spesiell tiltrekning for hverandre, snek seg en kveldstime inn i den tomme brakke 3 og fant utløsning for mye innesengt trang i hverandres nærhet. Ingen så dem da de forsvant inn, og ingen så dem da de kom ut igjen. Jeg er nokså sikker på at jeg var en av de få som var klar over situasjonen, og visste på grunn av helt spesielle omstendigheter at det skjedde. Men det ble med denne ene gang, og stort mer er det ikke å si om det.

Da hadde de heterofile lykkestunder langt bedre kår, selv om det var langt mellom slagene og heller ikke gjaldt alle. Det var først og fremst på gård at mulighetene bød seg, men det hendte vitterlig ved et par anledninger ellers at vaktposten snudde ryggen til når mann og kone fant hverandre på en utekommando eller at det kunne dukke opp en sjanse helt utenfor programmet. De var ikke mange, men de forekom. Dette er et nytt eksempel på den velvilje så mangel på vaktpost hadde for fangene, for gudene skal vite at de tok noen store sjanser. Var de blitt grepet i en slik situasjon, kunne det verste ramme dem. Militær justis var nådeløs i tilfeller hvor det dreide seg om brudd på disiplinen.

En annen fangetransport til Ulven, som står helt i særklasse på alle måter, skjedde da vi utpå nyåret 1943 plutselig fikk en stor tilgang av prominente fanger. En skulle ikke tro det var sant, men her opplevde vi Gestapo på sin aller mest firkantede måte. Inn kom høyremannen, arkitekt Einar Oscar Schou, høyremannen, mønstringssjef Aslak Loose, venstremannen, havnefogd Sigurd Sognnæs, og mange andre - og i Bergen ble like mange puttet i fengsel, blant dem lektorene Trygve Bull og Aslaug Blytt, begge Arbeiderpartiet, for bare å nevne noen. Alle ble arrestert for samme forseelse: Kommunistisk. Vi visste ikke om vi skulle le eller gråte, men vi gav oss til slutt over av latter. Det var tross alt ustyrtelig komisk å få inn på stuen en så eksklusiv gjeng av kommunister. De fleste havnet på min stue, og det var jo et verdifullt tilskudd av nykommere. Men de hadde jo lite og ingenting på Ulven å gjøre, og flere av dem ble løslatt etter en tid. Andre ble sittende, ikke først og fremst fordi de var kommunister, men fordi de på andre måter var suspekte.

Selv hadde jeg et spesielt oppdrag gjennom lengre tid på stuen. Stormen kunne ha sine øyeblikk hvor han fant på noe i retning av sosiale tiltak, han holdt flere foredrag for meg hvor opptatt han var av at den sosiale siden av fangenskapet ikke skulle forsømmes. Da alt Telavågs-folket gikk på transport østover i midten av februar 1943, ble unggutten Åge gående alene tilbake på Ulven. Han var for ung til å dele skjebne med de andre, og meningen var vel at han før eller senere skulle løslates fra Ulven og sendes til Hardanger, hvor kvinner og barn fra Telavåg var internert.

En dag like etter at de andre var borte, sa Stormen til meg at det var synd å se at en gutt, som uskyldig var kommet opp i dramaet ute i Telavåg, skulle gå slik og slenge i leiren uten sjanse til å få skikkelig skolegang. Jeg fikk ansvaret for å gi Åge undervisning i de viktigste skolefagene, bøker ble innkjøpt, og timevis hver eneste dag satt jeg med ham på stuen og gav ham opplæring i norsk og regning. Stormen selv vimset rundt og var stadig innom for å forsikre seg om at det gikk skikkelig for seg.

Hvor lenge vi drev på med dette, husker jeg ikke nå. Men det varte da en tid, og både Åge og jeg hadde glede av det. Jeg mener jeg tok min oppgave ganske alvorlig. Når jeg senere har truffet Åge, og det har skjedd en del ganger opp gjennom årene, har vi hygget oss over denne

tiden på Ulven da jeg var hans lærer. Han bor fremdeles i Telavåg og var i mange år fyrvokter på Marsteinen som ligger ut mot havet sørvest av Bergen.

Tredemøllens lyse side

Interneringsleiren var ikke særlig stor, bare fem-seks dekar, om jeg skulle gjette. For så vidt var det rimelig med plass til oss alle, iallfall så lenge bestanden ikke lå på mer enn rundt 90 - 100. Men likevel kunne det nok være skort på friarealer for dem som hadde trang til være litt for seg selv. Da var mulighetene straks mer begrenset, og det kunne være et problem å måtte leve sammen så trangt tross alt. Vi gikk jo mer eller mindre i bena på hverandre fra morgen til kveld.

Nå skal vi ikke gjøre disse små problemene verre enn de var. Tenker jeg tilbake på denne tiden, slår det meg hvor lite krangel og uenighet det var blant fangene, og det synes jeg er ganske enestående. Husk på at her var det stuert sammen menn med ulike bakgrunn, ulike interesser, ulike behov - og fremfor alt på ulike alderstrinn, fra 15 til 80. Når alt gikk så bra, tror jeg at grunnen var den sterke følelsen av fellesskap og viljen til å dra lasset sammen, som jeg har fortalt om tidligere. At vi var dømt til å leve sammen bak piggtråden, gjorde at hver mann innordnet seg mest mulig og hentet frem det beste i seg selv for at leirlivet skulle funksjonere så knirkefritt som mulig.

Private problemer holdt hver enkelt mest mulig for seg selv, tankene på hjemmet og alle kjære var noe som man ikke delte med andre. Men det hendte jo at en og annen kunne føle trang til å snakke med en medfange om ting som tyngtet, dele litt av børen med en man hadde tiltro til, lette sinnet for uro og bekymring. Alle så det ikke likt, noen var mer innesluttet, andre mer åpenhert. Selv var jeg skriftefar noen ganger for kamerater som simpelthen måtte snakke ut i stedet for å gruble seg gjennom tilværelsen på egenhånd.

Tilfellet med mannen med parykken er et godt eksempel. Han hadde i sin ungdom på grunn av en sykdom mistet all hårvekst over hele kroppen. Det meste hadde han kunnet skjule, men hodehåret var det verre med. Han hadde derfor fått seg parykk, selv om en unektelig ikke var kommet så langt med fremstilling av den slags i de dager. Det var iallfall en primitiv sak med stritt hår i en suppelignende rødfarge. Alle så jo at det var en parykk, og det kan ikke ha vært lett for den unge mann å ha det slik, han måtte hatt mangen tung stund opp gjennom årene. Men han mente vel at en parykk tross alt var bedre enn et totalt skallet hode.

Han var av dem som hadde behov for å ha enkelte stunder for seg selv. En kveldstid like før køyetid tok jeg en runde i leiren, og da jeg passerte vinduet til vaskeriet, oppdaget jeg vår venn parykkmannen i ferd med en større tvett - uten parykk. I samme nu oppdaget han meg og grep i en fart etter parykken. Da jeg stod i døren, hadde han fått den på hodet, men ikke på plass. Den hang som en klase på høyre siden, og han var rød av fortvilelse - jeg hadde overrasket ham i en situasjon hvor han følte seg avkledd og avslørt.

Jeg syntes selv det var en penibel situasjon, men tenkte at jeg kanskje kunne hjelpe ham ved å gå rakt på sak. - Kjære venn, det var ikke min mening å trenge meg inn på deg. Men hvorfor tar du ikke av parykken for godt?... legg den vekk. Du ser sikkert like grei ut uten. Han så hjelpeløst på meg, så rev han parykken av og slengte den på vaskebordet. Nå stirret han meg rett i ansiktet, trassig på en måte, fremdeles tydelig rød helt opp til sin hårløse isse. Jeg hadde avslørt hans hemmelighet, og han innså at et tilbaketog var det uråd å gjøre.

Det endte med at han kom på stuen igjen med sin blanke skalle, litt beskjemet kanskje, men ingen så meget som leet på øyebrynet. Han hadde overvunnet den frykt og sjenanse han hadde båret på i årevis, og jeg var glad for at jeg hadde kunnet opptre som fødselshjelper. En ubetydelig sak kanskje i den store sammenheng, men viktig nok for den det gjaldt. Når jeg i det hele tatt nevner den, er det fordi den forteller en del om samlivet i en fangeleir og hvor godt det kunne være av og til å stikke seg bort for seg selv. Fellesskapet var en bærebjelke i leirtilværelsen, men de stille stunder hvor man kunne være alene med seg og sitt, var sannelig like viktige.

Det hører historien til at han overlevde fangenskapet i Tyskland og kom hjem igjen i brukbar form. Nå er det mange år siden han gikk bort, og han gikk i graven med sin blanke skalle - han falt aldri for fristelsen til å skaffe seg ny parykk.

Livet på stuene var nøkkelen til det gode forhold i leiren. Hadde det skåret seg der, var tonen blitt atskillig mer amper og samlivet en pest og en plage. Det var jo ikke all verden en kunne foreta seg ute i leiren. Var det sommerkvalder og fint vær, kunne en jo sitte på trammen, eller slå små slag rundt brakkene - men med to klare unntak: Ikke nærmere piggråden enn 2 meter, og ikke i nærheten av Lenken. Ellers var det for så vidt fritt å vandre rundt og sysle med sitt. Der var jo alltid bevæpnede politi-soldater som døgnet rundt gikk sine faste runder utenfor piggråden, men de hadde som regel svært lite å gjøre. Selvdisciplinen var så sterk hos oss alle at vi holdt oss innenfor grensene av hva som var tillatt, og falt aldri for fristelsen til å virke utfordrende.

Jeg husker faktisk bare ett tilfelle hvor en mer uryddig type - for vi hadde jo også noen kjekkaser av det slaget - eglet seg inn på en av vaktene en dag ved suverent å gå innenfor piggrådsonen og dumme seg, og da ble det litt skråll. Men jeg husker opptil flere tilfeller da vi kunne ha det ganske gemyttlig med vaktene utenfor, for både de og vi kunne føle trang til litt menneskelig kontakt utover den daglige tredemøllen.

Det gikk ikke med alle, vaktpostene var også forskjellige, men vi lærte fort å føle dem på pulsen og merke oss hvem vi kunne stole litt på. Selvsagt var all slik kommunikasjon mellom vakter og fanger strengt forbudt, og vi måtte stadig ha et øye på hver finger at ikke Zuggen - det vanlige oppnavn for Zugwachtmeisteren - eller Stormen uforvarende dukket opp. Da hadde det nok blitt månelyst, ikke minst for vaktposten. Stort sett var de greie å ha med å gjøre, og jeg overdriver ikke når jeg sier at de ofte gav uttrykk for respekt for oss og forståelse for grunnen til at vi satt på Ulven. I manges øyne var vi ikke lovbrøyttere, men folk som av kjærlighet til folk og fedreland hadde satt oss til verge mot angriperne og okkupantene. Das Vaterland... det er slikt som tyskere flest forstår.

Men tyskere er også selv lik på andre måter. Det er med dem som med sirkushester når de lukter sagmugg, de begynner å trave. Skrik ut en kommando, og jeg skal ta et veddemål på at tyskere rent instinktivt strammer seg opp og står i givakt. Engang utpå våren 1943 dukket Mons Haukeland opp som fange på Ulven, hvor han satt en kort tid før veien gikk videre til Grini og Sachsenhausen. Det gikk aldri opp for Gestapo hvilken gullfugl de hadde sikret seg - mistanken var der nok, men det lyktes dem ikke å finne frem til den helt store hemmeligheten om hans posisjon som leder i motstandsbevegelsen.

Mons Haukeland - som forresten var en fetter av Jon Søfteland - hadde en egen utstråling, han var innbegrepet av sinnsro og inngjød en naturlig respekt som alle bøyde seg for. Mange av oss kjente ham fra tidligere, flere hadde hatt ham som gymnastikklærer på Sydneshaugen, og som idrettsleder var han et navn for de fleste. Når Gestapo ikke fikk mer på ham, tror jeg forklaringen ganske enkelt er den at han hadde et godt navn som kaptein i den norske hær og virket så suveren i sin opptreden at de lot seg dupere og gav opp.

Jeg føler meg fristet til å våge den påstand at det var deres medfødte sans for kadaverdisiplin som gav utslaget. En yrkesmilitær med kapteins grad og hans solide omdømme var ikke hvem som helst som fange, og det skulle ikke forundre meg om de stod i givakt under forhøret av pur respekt. Jeg har moret meg litt over denne tanken ettersom det var den meget omtalte Helmut Klötzer som hadde også hans sak. Jeg ser liksom for meg den glattslikkede og sleipe Klötzer i givakt under forhøret - det måtte ha vært et aldeles ubetalelig syn.

Men fra spøk til alvor. På Ulven kom altså Mons Haukeland, og der gjorde han seg raskt bemerket, ikke minst blant vaktpostene. Som gammel gymnastikklærer - han var 50 år da han ble arrestert - hadde han sitt øvingsprogram og faste rutiner som han aldri avvek fra. Opp tidlig, før andre var kommet seg på bena, morgengymnastikk for seg selv, aktivitet hele dagen, raske runder i leiren før sengetid. I helgene drev han det enda mer intenst. Da inntok han den

åpne plassen i sørenden av leiren og gymnastiserte seg gjennom et utall av runder med løping vekslende med rask gange, knebøyinger og vanlig linjegymnastikk. Noen av hans medfanger prøvde å henge seg på, men som oftest ble det solo-opptreden.

Under disse seansene brydde han seg som regel lite om 2-meteren fra piggråden, og vaktpostene lot ham drive på uten å kny. Igjen dette med tyskernes sans for militær kadaverdisiplin - de stilte seg faktisk opp av ren respekt og beundring og kom med forsiktige, anerkjennende tilrop. Jeg opplevde til og med at en av vaktene som så på, stiv i blikket, mumlet med henimot ærefrykt i stemmen: ... Der Hauptmann.... Jeg kan muligens ta feil i at Gestapo-folkene stod i givakt, men ikke når det gjelder denne vakten og flere med ham. Det var like før de presenterte gevær.

Også Holenia var litt imponert. Han var til stede en ettermiddag og overvar Mons Haukelands gymnastikkøvelser med et lite grin, som så langt jeg klarte å tolke det, tydet på anerkjennelse. Et øyeblikk fryktet jeg for at han kunne finne på å innføre tvungen gymnastikk i dagsprogrammet, men han tok aldri opp tanken om noe slikt.

Den eneste gangen jeg husker at han drev gymnastikk med fangene, var en dag utpå våren 1943 at han av en eller annen grunn, som jeg nå ikke husker, fant på å ville statuere et eksempel. Hvem misdederne var, husker jeg heller ikke, men noe hadde vel irritert ham, og straff måtte det til. Han benyttet seg av helt enkle Gestapo-metoder for avstraffing, slik jeg mange ganger senere fikk oppleve det. De kunne bestå i eksersis av vekslende hårdhet, eller et totalt latterlig og intetsigende arbeid. Han valgte det siste.

Mellom Lenken og brakke 2 lå det en haug med murstein, så sirlig stablet opp at det ikke var noen grunn til å endre på det. Men nå skulle det skje, haugen skulle stables opp i en fart og like sirlig inntil veggen på Lenken, og når det var gjort...los, los! Aber Tempo!...så skulle den like raskt og effektivt og sirlig flyttes til veggen på brakke 2... los, los! Noch mehr Tempo!... Han førte selv kommandoen og oppet seg noe gevaltig, tre-fire forflytninger av mursteinen måtte til før han syntes at dette idiotarbeidet var tilfredsstillende utført. Så trakk han seg seiersstolt tilbake i vissheten om at tukt og myndighet var utvist og eksemplet behørig statuert. Ofte var det slik at vi ikke visste om vi skulle gråte eller le. Denne gangen lo vi høyt.

En annen gang lo vi også høyt. Som man vil ha forstått, var Stormen fra landet, som vi sier, og han var opptatt av gårdsdrift og dyrehold. En dag kom han trekkende med en gris han hadde skaffet seg, og like etter kom han med enda flere. I skuret på baksiden av dass ble det laget til binger og et passelig område gjerdet inn. Det ble opprettet en ny kommando for griseholdet, og de fangene som ble tatt ut etter nøye gransking av kvalifikasjoner, fikk mer enn nok å henge fingrene i. De vocket på disse få grisene som om det skulle dreie seg om premiedyr på en storgård, kokte på grisemat, brukte timer på foring og stell, og det var i det hele tatt et grandios sirkus.

Stormen var ofte til stede under arbeidet i grisehuset og kom med råd og tilrop. Ingen skal si at han ikke var levende opptatt av griseholdet. Så var tiden inne til at han begynte å tenke på formering, en galte gjorde sin entre blant purkene, og nå ble det sirkus for alvor. Først ville galten ikke ha noe med damene å gjøre, og Stormen arbeidet seg opp i et hysteri uten like... Wo gibt's denn sowas? Det nyttet nok ikke bare med huiing og slikt, det forstod vi til overmål alle sammen, og dermed ble galten drevet av gårde nesten som jaget vilt, men det tok lang tid før Stormen oppdaget små tegn til interesse.

En gang skulle vi forsøke å hjelpe den opp i arbeidsstilling, men så vidt jeg husker, fikk den det ikke skikkelig til, og Stormen ble fly forbannet. En av purkene kom i veien og vraltet seg frem. Men den hadde gjort regningen opp uten vert. Hold fast, skrek Stormen. Selv grep han i grisekrøllen og holdt fast av all makt, spente imot og øste fornedrende brøl utover svinet. Hold fast! Og to av grisepasserne tok tak rundt livet på ham for å få skikkelig spenntak. Plutselig satte purka ut og drog Stormen, som tviholdt på stussen av alle krefter, forover så lang han var midt i svinestien, og katastrofen var komplett.

Det ble et helsikes spektakkel, for å si det mildt. Stormen raste og svor, men heldigvis var det grisene det gikk ut over. Grisepasserne hadde jo bare gjort sin plikt og fulgt ordre om å holde fast, og en av dem hadde så vidt unngått samme skjebne som ble Stormen til del. Den høye herre så ikke ut! Den fine uniformen var bokstavelig talt dradd i sølen, og han måtte sågar tørke det verste vekk fra fjeset med sine møkkete hansker for å kunne se skikkelig.

Etter en ny salve med forbannelser over de gryntende grisene, som ikke engang forstod at han bare hadde villet hjelpe dem til litt glede her i livet, forsvant han ned til seg selv med lange skritt. Det ble ikke slutt på griseholdet, men jeg kan ikke huske at han personlig tok del i arbeidet i grisegården mer. Dette var annen gang da vi fikk oss en god latter i leiren. Vi lo uhemmet, men passet vel på å holde masken da Stormen viste seg første gang etter sitt fall.

Vi storlo også en tredje gang. Det var en langt alvorligere sak, men dumheten fra Gestapos og Stormens side var så grenseløs at vi til å begynne med ikke riktig visste om vi skulle reagere med gråt eller latter. Det endte med latter etter et ynkelig tilbaketog fra Gestapos side, og slik gikk det til:

En dag på vårparten 1943 kunngjorde Stormen høytidelig under Antreten at det var opprettet en ny stilling for leiren, han skulle få en nestkommanderende fra SD. Selv skulle han med det første reise hjem på ferie og bli borte noen uker, og den nye mannen ville komme en av de nærmeste dagene. Det var en ting han ville legge hver og en av oss på hjertet: Hans nestkommanderende som var tysk, skulle vises full respekt som om det var han selv som var til stede, og hans ordrer skulle adlydes. Det sier seg selv at vi var temmelig spent på hva alt dette skulle bety.

Jeg husker den dagen han kom med sin nye nestsjef, en velvoksen, men litt hengslet mann midt i 20-årene, antrukket i SS-uniform, med Scharführers grad så vidt jeg minnes. Offiser var han iallfall ikke. Mannen ble behørig presentert, og vi merket oss at han snakket tysk, men bare i to-ords setninger og med enstavelsesord. Dette var underlig, ja, rent ut mystisk. Men utekommandoene kom da av gårde, og innekommandoene gikk til sitt arbeid. Så trakk Stormen og nestsjefen seg tilbake i all sin verdighet.

Om kvelden brøt skravlet løs på stuene. Fyren er ikke tysk, han er fra Hardanger, sa noen av kameratene fra Odda og Tyssedal, som hadde gjenkjent ham, og det var det. Hvordan i huleste skulle vi takle denne situasjonen? Vi ble fort enige om at her måtte vi bare gjøre gode miner til slett spill, og så fikk vi holde øynene åpne og se hvordan det hele utviklet seg.

Vi slapp å vente svært lenge, for utspillet fra Gestapo var så gjennomsliktig og direkte dumt at det satte en stopper av seg selv. Hva hadde man egentlig tenkt seg i det store huset nede i Veiten? De kunne vel ikke ha innbilt seg at vår oppfatningsevne var så sløv? Og faren for at denne kroppen ville bli gjenkjent av en eller annen, kan vel ikke ha vært fullstendig borte i hjernen deres. Det var faktisk så vi måtte undres over om dette virkelig var klekket ut av folk i verdens mest fryktede politi.

Selv traff jeg nestsjefen dagen etter og hadde vanskeligheter med å holde spillet gående, men jeg la da i vei på tysk og oppdaget at mannen ikke kunne snakke med i det hele tatt. Hans ordforråd på tysk var begrenset til helt enkle saker og ting, og for å bøte på sin hjelpeløshet endte han hele tiden opp med nicht eller nich. For eksempel: Also machen Sie das, nicht? Og jeg svarte pliktskyldigst og gravalvorlig Jawohl. For en komedie!

Etter noen dager gikk dette aldeles i stå. For det første måtte han gi opp å snakke tysk og tilstod at han var norsk, men det var hans oppgave å opptre som Holenias nestsjef. For det annet, og det var langt verre, han innså at han var gjenkjent. Kanskje kjente han selv igjen fangene fra Odda og Tyssedal, hva vet jeg. Da gav han seg endelig, for all hans autoritet var borte. Tonen ble faktisk langt friere mellom oss da hans navn og identitet var kjent, og spillet var over. Han kunne til og med smile, litt forlegent kanskje, og det sier jeg i grunnen ikke stort om. Jeg ville vært dyktig flau om jeg var blitt tatt med buksene nede og avslørt så grundig.

Det eneste han fortalte om seg selv, var at han hadde sluttet seg til Waffen SS, hadde kjempet på Øst-fronten og var blitt såret. Det er mulig at dette er riktig, det spiller mindre rolle. Men

hvorfor han kom til Ulven under foregivende av å være tysk, og hva som måtte ha vært hans egentlige oppdrag, ble aldri kjent. Vi funderte over alt dette, og meningene var delte. Jeg tror det hadde helt enkle årsaker.

Hva vi enn mente om Gestapo, begikk vi aldri den dumhet å tro at de var korttenkte og impulsive. De kunne sikkert begå sine bukker de også, og underveis er vi vel kommet over noen eksempler på det. Men å undervurdere Gestapo? Nei, for all del - vi kjente samtlige til deres grundige og metodiske arbeidsmåte. Hadde Gestapo i Veiten tross alt vært så enfoldig at de med denne elendige køpenickiaden trodde å kunne narre oss på en så gjennomskuelig måte? Det var i så tilfelle intet mindre enn en grov underkjennelse av vår intelligens. Og likevel....

Jeg har ingen annen forklaring enn at de tok en sjanse, tåpelig eller ikke, i håp om at det skulle gi gevinst. Holenia trengte ingen nestsjef, han hadde jo Zugwachtmeisteren fra før, så stillingen som nestsjef var bare et påskudd for å gi å gi denne Scharführeren et slags alibi og plassere ham i systemet. Det er klart at han måtte ha et oppdrag for å komme til Ulven, men hvilket? Det er der jeg tror forklaringen er enkel.

Holenia var sykkelig opptatt av smugling i leiren, ikke bare smugling inn og ut av ting og gjenstander, men forklaringer, opplysninger og kontakter begge veier. Det samme vet vi at Gestapo-ledelsen var, det har Anna Søfteland i sin bok "Som menneske til menneske" gitt fullgode beviser for. Enten det var Holenias eller Veitens ide, kan Scharführerens virkelige oppdrag ikke ha vært noe annet enn å skaffe seg innpass i leiren og vinne fortrolighet for å kunne avsløre fangenes kontaktnett og de hemmelige forbindelser inn og ut. Håpløs logikk, men den eneste forklaring som holder.

Han forsvant like etter, og hvor han ble av, vet jeg ikke. Holenia var vel borte da dette sprakk for alvor og måtte atter engang se at hans planer var strandet. Men han gav aldri opp sin kongstanke som kommandant, og uten at han selv hadde tatt noe nytt initiativ, hadde han omsider hellet med seg. Men den historien hører til i et senere kapittel i denne bok.

Enten forklaringen på mysteriet med Scharführeren var slik eller sånn, fikk leiren en tid etter en ny nestsjef. Plutselig dukket en ny Scharführer opp, hans navn var Fuchs, og som en rev så han også ut, liten av vekst og passe slesk av vesen. Han fikk omgående økenavnet Reven, og det ble han hetende så lenge interneringsleiren på Ulven eksisterte. Da den senhøstes 1943 ble nedlagt og fangene overført til Espeland, fulgte han med på lasset og navnet Reven med ham.

Reven var atskillig sluere enn sin forgjenger, og vi lærte fort at vi gjorde best i å være på vakt. Plutselig kunne han dukke opp, alltid med et innfult lite flir om munnen, og vi visste faktisk aldri helt hvor vi hadde ham. Han kunne virke intim og inviterte åpent til samarbeid, men alle kjente jo til eventyret om Rødhetten - ulv eller rev - og holdt ham godt fra livet. Likevel må jeg late ham at det til tider kunne være noe enkelt og tilforlatelig over ham, og han var langt ledigere i sin opptreden overfor fangene enn den utilnærmelige Holenia. Men Holenia var langt farligere.

Nå har vi sett Holenia fra så mange sider at vi etter hvert må kunne danne oss et korrekt bilde av ham. Hadde han kunnet lese disse sider om seg selv, ville han føket opp over den grenseløse mangel på forståelse som var blitt ham til del. Og han ville med engang sagt at alt det gode han gjorde for fangene, ikke var blitt nevnt med et ord. Hva med alt jeg satte i verk av sosiale tiltak, ville han ha tilføyd. Rett skal være rett, han fikk innimellom noen lyse ideer, og han kunne faktisk være så oppglødd av tanken om å sette i gang med velferdstiltak at han lot seg rive med av sitt eget storsinn. I slike stunder kunne han legge ut for meg om hvor viktig det var at fangene følte seg vel. Han var i sannhet en sammensatt natur som jeg aldri ble helt klok på.

Tannbehandling var det første av de velferdstiltakene han satte i gang. Med et stort smil fortalte han en dag at han var dypt bekymret for at vi ikke fikk komme til tannlege, men nå hadde han ordnet det slik at en tysk felttannlege ville komme med hele sitt utstyr til Ulven og foreta en grundig undersøkelse og behandling av tennene hos den enkelte. Det han ikke visste, var at flere av oss som hadde fått sjansen til en tur til Os, som lå snaut fem kilometer unna,

også hadde sneket oss til behandling hos tannlege Lars Skorpen i bygda. Det var en rettelig venn av fangene på Ulven, gratis behandlet han alle som kom innom, men dessverre var det ikke alle som kom så langt som til Os. Farlig var det til og med, og jeg kan bare berømme de vaktpostene som lukket øynene og lot dette skje, mens de selv holdt vakt. Hadde vi blitt oppdaget, ville vaktpostene iallfall ligge temmelig tynt an.

Selv fikk jeg en dag sjansen til en tur til Os og fikk da trukket en jeksel som hadde skapt seg vrang. Vi var fem mann med vaktpost på denne turen og fikk ikke bare mulighet for behandling hos tannlegen, men så også vårt snitt til å stikke innom en fotograf for å forevige besøket. Det var virkelig en real og modig vaktpost vi hadde med oss denne dagen. Han løp en veldig risiko. Det illegale bildet, ett av de få som eksisterer fra denne tiden, er virkelig godt og har vært gjengitt flere ganger, blant annet i Anna Søftelands bok. Jeg har også tatt det med som illustrasjon til denne fortellingen.

Dette skjedde bare en uke før den tyske felttannlegen dukket opp, og jeg var en av dem som stilte i kø for behandling. Tannlegen på Os hadde hatt stort bråk med tannen han trakk, tingene måtte jo skje i en fart, og et stykke av den ene roten hadde han ikke fått ut. Nå hadde det satt seg verk i kjeven, og alle mine forsøk på å kurere den med det altvirkende preparatet Rivanol, var mislykket. Det gjorde temmelig ondt, og hvis ikke den tyske tannlegen tilfeldigvis var dukket opp da dette begynte å bli virkelig ille, vet jeg sannelig ikke hva jeg skulle ha gjort. Gå til bekjennelse hadde jeg jo ikke kunnet gjøre.

Felttannlegen hadde rigget til sine medbrakte apparater i solskinnet ute på den åpne plassen, og da jeg så utstyret hans, sank motet i livet på meg. Stolen for pasientene var ikke stort annet enn en alminnelig pinnestol med armlener, og boremaskinen var en antikvarisk innretning som han drev med pedal og beintråkk. Så gikk han til verks, i de fleste tilfeller uten bedøvelse, trødde og slet, og det var synbart en alvorlig påkjenning for enkelte av pasientene. Jeg mannet meg opp, turen var kommet til meg.

Stormen hang over tannlegen under behandlingen, og da jeg satte meg til rette i stolen, strakte han hals for riktig å kunne følge med når der Falkj skulle til pers. Tannlegen tok en rask titt og konstaterte at det var en betennelse som krevet spesiell behandling. Jeg fikk beskjed om å gape godt opp og holde meg skikkelig fast i armlenene, og før jeg visste ordet av det hadde han med en liten skalpell og uten bedøvelse skåret tannkjøttet vekk helt ned til benet. Jeg ble faktisk talt lammet, og det tok flere minutter før følelsen begynte å komme tilbake. Så kom tårene, det gjorde så jevlig ondt at jeg kunne ha skreket høyt, og jeg ravet ut av stolen.

Stormen lo høyt over den effektive behandlingen og syntes det hadde vært storfine saker. Selv var jeg mer død enn levende. Det hører historien til at jeg kom meg av betennelsen etter noen dager, men skalpellen hadde etterlatt et dypt søkk i tanngarden, som ingen tannlege siden har kunnet rette opp. Min nåværende tannlege har kartlagt hele operasjonen og ettervirkningen, og søkket omtales i hans annaler bare som tyskerhullet.

Alle som fikk ryddet opp i tanngarden denne dagen, syntes det var en temmelig brutal og hardhendt opplevelse. Slike trømaskiner fra en forgangen tid og uthuling av større hull uten bedøvelse og med ujevnt og langsomt roterende bor er en prøvelse man ikke skal ønske engang sin verste fiende å gjennomgå. Det var bare en mening på stuen etterpå: Takk himmelen for at det var et engangstilbud.

Ikke så mange ukene etter tannbehandlingen fulgte neste post på velferdsprogrammet, vaksinasjon av hele bestanden. Nå tror jeg ikke at planene om en omfattende vaksinasjon mot tyfus og flekktyfus skyldtes akkurat storsinn hos Holenia. Så meget forstod jeg iallfall når jeg senere måtte igjennom flere vaksinasjoner i konsentrasjonsleirer i Tyskland, at SS-folkene midt oppe i all sin brauting og skriking var noen store pyser, som var livredde for smitte og sykdom.

Scenen var den samme på Ulven, den åpne plassen mot sør, strålende solskinn og en lege på plass med sprøyter og rekvisitter på et bord - og en lang slange av fanger med bar overkropp

klar til injeksjonen. Det hele foregikk med militær presisjon, se til siden, inn med sprøyten, nestemann klar... se til siden... nestemann...

Jeg har fått mange slike injeksjoner i årenes løp, og alltid ble sprøyten satt i armen eller skulderen. Her ble sprøyten satt på skrå i brystet, paratyfus til venstre og flekktyfus til høyre. Det hadde den fordel at man slapp mye av stivheten i armen eller nakken etterpå, og lite kvalme fulgte det også med, syntes jeg iallfall. Vaksineringsen foregikk over tre uker, og det hele gikk stort sett fredelig for seg. Stormen var på plass hver eneste gang, og hadde løpende kommentarer til dem som ikke oppførte seg mandig nok.

Den første gangen var det nemlig tilløp til stor dramatik, noen hadde små trekninger om munnen, og en av de kraftigste, en svær rusk av en behåret tømmermann, bleknet av da turen kom til ham, og han deiste rett i bakken. Han ble prompte dradd på bena igjen, og halvt bevisstløs fikk han sine sprøyter, en i pelsen til venstre og en i pelsen til høyre. Stormen var ikke nådig... maken til kujon!

Denne episoden hadde han nok gått og ruget på hele uken før annen omgang, og da legen atter gikk i gang med sine sprøyter, var Stormen på plass, riktig opplagt på å få mest mulig ut av situasjonen. Tømmermannen stod et stykke nede i rekken, og nå ble han ropt opp: - Kom, kom... ned med buksen... ræven i været! Stakkaren torde ikke nekte å parere ordre, og mens han stod slik bøyd med sin solide rumpe opp, grep Stormen resolutt sprøytene med et bredt grin og kjørte dem egenhendig inn så langt nålen rakk.

Det var i grunnen et urkomisk syn, og det var flere som hadde problemer med å skjule latteren. Vaksinasjon er jo i grunnen en enkel sak, men det står ikke til å nekte at mange kjenner et visst ubehag og til dels frykt for slike stikk, og ingen har sagt at de største og kraftigste skal være de mandigste. Så ingen av oss lo, det følte vi ville være å lefle med Stormen på bekostning av en av våre egne. Mye kunne vi gå med på, men ikke det.

Engang på forsommeren fikk Stormen virkelig en god ide som han lanserte med brask og bram. Det var en tid med så varmt og fint vær at hele leiren stønnet i solsteiken, og det var vel synet av svette fjes og kropper som satte ham på tanken at vi fortjente et skikkelig bad. Han hadde også sett seg ut et tjern til venstre for veien før vi svinger inn mot selve Ulven, og en kveldsstund bar det av gårde med hele flokken.

Han hadde instruert oss på forhånd, alle fikk holde seg på den siden av dammen som lå nærmest veien, ikke dykke og ikke svømme for langt utpå, forsøk på rømning ville det bli slått hardt ned på. Noen vakter hadde oppsyn med oss på utflukten, og Stormen selv var fremmøtt og fulgte det hele med årvåkent blikk.

Ikke alle lot seg friste til å ta en dukkert. Noen av bluferdighet, tror jeg, for badebukse hadde ingen - noen simpelthen fordi de ikke kunne svømme. Men storparten av oss slengte klærne og hev oss uti. Det var en forfriskende opplevelse, og Stormen var såre fornøyd, ikke minst med seg selv. Dette var jo et synlig bevis på at fangenes velferd lå ham sterkt på hjertet. Han kurret av selvtilfredshet og nedlot seg til å komme med rent kameratslige tilrop til flere som viste sine kunster som svømmere.

Et helt kvarter fikk vi holde på før han beordret oss på land igjen, og mens vi tørket oss og drog i habitten, vimset han rundt oss som en yr guttunge og utdelte ros og heder for at vi hadde svart til hans forventninger og oppført oss som det var ventet av nordmenn. Noe slikt iallfall.

For en gangs skyld var vi fornøyd med Stormen. Kanskje var det noe godt på bunnen av ham likevel, for ingen av oss så noe fordekt denne gangen. Nei, vi var faktisk ganske tilfredse med dette uventede tiltaket hans. For første gang i vår fangetilværelse hadde vi følelsen av litt frihet.

Ikke lenge etter fortsatte han suksessen og drog av gårde med oss en kveld til en liten vik med fin sandstrand på Drange ikke langt fra Lysekloster. Samme formaning riktignok om ikke å svømme for langt ut og ikke finne på å rømme, men det var også alt, - og så langt var vi kommet i inndoktrineringsen av leirdisiplin at vi ikke reagerte og nesten syntes at slik skulle det være.

Så slengte vi klærne av oss og gjøv på sjøen, vaktene satt fredelig og fulgte med, og Stormen selv var i skyene. Opplevelsen var enda større denne gang. Ikke bare var det en vidunderlig aften, men synet utover den solblanke fjorden mot Ole Bulls hjem på Lysøen var helt betagende, og lukten av frisk, salt sjø og tang i strandkanten var som ren bedøvelse og døyvet for en stakket stund våre bekymringer og følelsen av ensomhet, som vi alltid bar på i vårt indre.

Det var en glad flokk som marsjerte tilbake til leiren i kveldingen, taktfast og syngende som vi av og til pleide på kommando, og vi så allerede frem til flere slike badeturer. Men det ble med disse to. Stormen hadde vel annet å tenke på, kanskje var nyheten om det ekstravagante badelivet på Ulven kommet Veiten for øre og hadde fått Gestapo-ledelsen til å holde tommelen ned, hva vet jeg. Stopp ble det iallfall, og livet i leiren gikk etter hvert over i den gamle tralten med gjøremål inne og utekommandoer i sving på åkeren og i skogen - men nå er det på tide å høre om det gjeveste av alt utearbeid, arbeidet på gård.

Kommando gårdsarbeid

Arbeid på gård var ikke noe som ble innført under Holenia, tvertom, han forsøkte å redusere gårdsarbeidet mest mulig, iallfall den første tiden. Muligens var det under Bauhover som Zugwachtmeister at ordningen kom i stand, den eksisterte iallfall da jeg kom til Ulven 8. juli 1942. Selv slapp jeg ikke ut på gårdsarbeid. Det hadde med saken å gjøre, og jeg var ikke alene om den ting. Hvem som bestemte slikt, vet jeg ikke. Gestapo i Veiten antakelig. Det stod sannsynligvis i papirene. Nesten hver dag var det en kommando ute på gårdsarbeid, og de fleste gikk til Jon og Anna Søfteland på Søfteland, til familien Berg på Drange, til slakter Styve på Os og Rekonvalesenthjemmet Ravneberghaugen, men også andre gårder fikk etter avtale med leirledelsen sporadisk hyre arbeidskraft.

Oftest var disse gårdskommandoene på fem-seks mann med en vaktpost, de drog ut til vanlig tid og vendte tilbake utpå kvelden engang. Det kunne jo være lange avstander å gå, og kommandoen måtte ta bena fatt, busser gikk ikke, og andre fremkomstmidler fantes ikke. Men hva gjorde det? Alle som fikk komme på gård, var av mange grunner overlykkelige. Lange tilbaketurer om kvelden betydde bare avslutningen på en minnerik dag, og marsjen tilbake gikk lekende lett med sang og gode historier.

Jeg opplevde ikke å komme ut på gård før etter at jeg var tilbake på Ulven 2. februar. Egentlig skulle jeg da ha vært overført til Lenken, som jeg alt har sagt, men Stormen hadde andre planer og gav etter en tid også grønt lys for gårdsarbeid. I løpet av våren fikk jeg med fem av disse stedene: Søfteland, Drange, Ravneberghaugen, Os hos familien Styve og en gård ikke langt fra Ulvenskiftet.

Det var alltid stor stas på gårdene når de hadde en kommando på besøk. Det ble disket opp, og vi hadde alltid følelsen av at de gjorde alt de kunne for å skape trivsel for fangene. Men det ble jo ikke bare spising, vi skulle jo også arbeide, selv om vi ikke akkurat ble presset til tungarbeid. Som regel gikk det på litt skogshogst og vedkløving og arbeid ute på åker og eng, men ofte var det faktisk talt bare for syns skyld.

Søfteland stod helt i særstilling på grunn av den illegale virksomheten familien drev, men også Ravneberghaugen og familiene Berg og Styve stod høyt i kurs. De våget seg ikke helt ut på det samme vågespillet som Søftelands, men de "fusket sporadisk i faget" og gjorde stor krus på oss når vi var på besøk. Det var så overlag mye at vi kunne føle oss rent beskjemmet. Vaktpostene var uten tvil helt på det rene med forholdene, men var så lojale og forståelsesfulle at vi faktisk følte en trygghet i å ha dem hengende rundt oss. Det var selvfølgelig en grense for hvor langt vi kunne driste oss å gå, men det lå likesom i luften at vi selv ikke overskred den og satte oss alle i fare. Og å stikke av var aldri på tale, det ville ha ødelagt alt.

Det var underlig for oss fanger å få oppleve disse gårdsbesøkene, men sannelig må det ha vært underlig for de tyske vaktene også. De ble alltid ønsket velkommen på linje med oss og gav mange ganger åpent uttrykk for takknemlighet og glede over å kunne slippe bort fra den tråkige polititjenesten for noen timer. Det har også hendt meg at jeg hørte en og annen av dem beklage at de var nødt til å utføre denne vakttjenesten... de forstod på sett og vis at de ble sett på som fiender da de kom til landet.

Vi var alle helt avhengig av et godt forhold mellom vakter og fanger. Jon Søfteland spilte bevisst på dette. Han hadde gjennom mange år vært en høyt hedret skytter-veteran og hadde hyller og skap fulle av premier han hadde vunnet, beger, krus og pokaler i uante mengder, og det lyste i blankt sølv i alle stuer. Jon gav hver eneste vaktpost som stelte skikkelig med fangene, et sølvbeger som et minne om besøket på gården, og det unnlot aldri å gjøre sin virkning: Blide og tilfredse vakter som visste å snu ryggen til det meste. Jeg vet også at det blant vaktpostene var ren dragkamp så å si for å bli satt opp for tjeneste på gårdskommando, særlig på Søfteland, hvor det var mulig å hente med seg et sølvbeger som suvenir.

Hvor fritt vi kunne ha det når vi var på gård, opplevde jeg engang på Ravneberghaugen. Det var en strålende dag på forsommeren, og jeg var syk etter en dukkert i viken nedenfor hovedhuset. Det forteller ikke så lite om det gode forhold mellom vakt og fange at jeg dristet meg til å spørre vaktposten om han kunne tenke seg å gi meg lov til å smite ned til stranden for en stund... jeg hadde slik lyst på et lite bad og stikke av var det ikke tale om. Han så på meg, nikket kort og snudde seg en annen vei. Den mann tok en stor risiko, det er sikkert. Tenk om noen var kommet på inspeksjon.... Zugwachtmeisteren... enda verre, Stormen.... for ikke å snakke om Gestapo! Meg var det temmelig sikkert gått ille, men han hadde stilt langt svakere. Jeg så meg rundt og forsvant raskt nedover stien til stranden som lå et godt stykke nedenfor. Det var en nytelse over all måte å slenge av seg munduren og komme seg uti. En rask dukkert, så opp igjen og la solen tørke skrotten. Jeg var lett nervøs for å dra tiden for lenge ut, så jeg fikk klærne på meg og la i vei opp stien igjen. Jeg hadde vært borte i vel et kvarter, men følte selv at det måtte være minst en time. Jeg meldte meg ikke tilbake hos vaktposten, men gled inn blant de andre. Han så meg, og det var nok. Det var hva jeg kaller "gentleman's agreement" - hva det heter på tysk, vet jeg sannelig ikke. Det spiller heller ikke den helt store rolle, men hadde jeg visst det, skulle jeg ha skrevet det på tysk til ære for en vaktpost som viste både forståelse og mot.

Det ble ikke så mange besøkene på Ravneberghaugen, det lå vel for langt borte etter leirledelsens smak. Etter en tid falt også Drange og andre sporadiske steder ut, og så ble det slutt på besøkene hos familien Styve på Os. Det var synd, for fru Styve hadde alltid lagt opp store programmer, og kontakten med bygden var også verdifull for oss. Ikke bare var det en spesiell oppdisking hos slakter Styve, men det vanket alltid ekstra gaver til leiren. Familien Styve var en del av forsyningsnettet som sørget for levering av matvarer, frukt og grønnsaker til fangene

Det var Stormen som kuttet ut familien Styve. Rent instinktivt kunne han ikke fordra fru Styve, hans lille bart strittet av mistenksomhet over hennes stadige besøk på Ulven, her lå det nok noe under. Hadde hun ikke til og med forsøkt å smøre ham med godbiter fra slakterens disk? Og hva foregikk egentlig i hennes hus når det var fanger der? Hun drev jo ikke gårdsbruk! En dag da hun hadde fanger hos seg, dukket han plutselig opp, sur og grinet. Hun mottok ham med et stort smil og stod nesten på hodet for å blidgjøre ham, men han var utilnærmelig. Ikke fant han heller noe å ri seg ut over, så han forsvant etter en rask runde, og alle pustet lettet ut.

Dette ble siste gang fru Styve hadde fanger på besøk. Hun ble ført opp på Stormens svarteliste, og da hun selv dukket opp en dag for å forhøre seg om grunnen til det, kastet han henne egenhendig på dør. Det skjedde ikke uten store protester fra hennes side, for fru Styve var ikke av det slaget som gav opp i første omgang. Men omsider måtte hun se i øynene at hun ble nødt til å dra hjem igjen med uforrettet sak. Verrücktes Weib! var Stormens kommentar.

Vi fanger tok det langt tyngre. Styves hjem hadde vært en frihavn, og fru Styve selv hadde vært som en mor for oss. Hadde Stormen visst hva hun egentlig drev på med, var det blitt månelyst langt tidligere. Men nok engang strakk ikke hans inngrodde mistenksomhet til for å få vite hva som virkelig foregikk. I vanlig stil surmulte han, og så gav han opp. Fru Styve og hennes mann fortsatte, etter det jeg forstod, som medspillere i forsyningsnettet, og kontakt hadde vi nok på andre måter. Men "gårdsbesøkene" hos familien Styve var det definitivt slutt på.

Jeg tror ikke at de som fikk sjansen til å komme til Søfteland og oppleve hva som virkelig foregikk der, noensinne vil glemme det. Familien stod sammen om dette spillet som flere ganger holdt på å ende galt. Hele huset virket til tider som en stor maurtue hvor det foregikk noe i alle etasjer: Bispisning og hyggesamvær i stuene og besøk mellom fanger og pårørende i kjelleren og der det ellers var mulig. Stadig dukket det opp nye folk, telefonbeskjeder kom inn og gikk ut igjen på løpende bånd - gården var kort og godt en eneste stor og velsmurt besøks- og informasjonssentral. Flere ganger hendte det at de i siste liten fikk skyssset pårørende på

besøk ut kjellerdøren i samme nu som de ovenpå måtte ta imot gestapister, som fant på å stikke innom. I slike situasjoner ville folk flest ha klappet i hop av nervøsitet, men Anna Søfteland kunne kunsten å smile avvæpnende, selv om hun medgir at hun gikk på tå-hev hver eneste gang.

Til daglig hadde de på gården en husholdning på 7-8, men så kom alle tilleggene: 5-6 hver gang det var fanger på gården og 3-5 besøkende alt ettersom. Å skaffe mat til alle disse til enhver tid må ha vært et strev uten like, men det var så mange leverandører og støttespillere med i det omfattende forsyningsnettverket at det aldri var noen skort det vi kunne se. Men å administrere hele denne virksomheten krevde stadig planlegging, og det slet på alle som var i sving.

La meg ta et eksempel som i tørre tall forteller ikke så lite om hvilke dimensjoner det dreide seg om. Fru Søfteland nevner i boken sin at det på gården i disse årene ble laget noe de kalte "fange-kuchen", en slags lomper, men beskjedent som hun var, nevner hun ikke hvor mange det ble bakt. Vi tenkte ikke så meget over det når vi var på gård der og nærmest tok det som en selvfølge at "fange-kuchen" hørte fast til på menyen. Etter krigen fikk jeg vite at det i alt ble bakt noe slikt som 20 000 - tyve tusen - og kan vi egentlig forestille oss hvilket arbeid det ligger bak bare denne baksten? Rett nok var det mange flittige hender på gården, men likevel... og dessuten skulle alle ha middag og kaffe med kaker. Det er nesten ikke til å tro.

Likevel var det ikke dette som tæret mest. Hele presset av den øvrige virksomheten på gården må ha vært en psykisk belastning som det skulle mer enn gode nerver til for å holde ut. Jeg har brukt uttrykket balansegang om min egen situasjon på Ulven, men Anna og Jon Søfteland må ha følt tilværelsen i disse årene på samme måten. Hele tiden i helspenn og med fare for å rase utfor. Og tenk på den påkjenning det må ha vært å ta imot Gestapo-folkene i sitt hjem, varte dem opp, smile og vise vennlighet, vel vitende at det for enhver pris gjaldt å beholde masken for å dekke over den dobbeltrollen de spilte. De dystre uniformene med SD på ermet og dødninghodet på luen var mer enn nok til at man kunne fryse på ryggen. Ingen kan bedre enn oss som var Gestapos fanger, forstå fullt ut hvilket mot Anna og Jon viste i disse årene.

Tankene mine har ofte gått tilbake til disse dagene på Søfteland, og jeg er redd for at vi ikke viste nok den store takknemlighetsskjold vi stod i til dem alle, vi tok kanskje for meget for gitt. Det var liksom en selvfølge at på Søfteland ordnet de alt, ikke minst besøk. Selv fikk jeg besøk av mor en gang og to tanter senere, Anna Søfteland ringte opp og arrangerte alt sammen. For alltid vil jeg være takknemlig for alt hun gjorde for meg og oss alle sammen.

Jeg er glad for at jeg etter krigen fikk sagt dette til Anna Søfteland, men det bare vinket hun av. Det var typisk for henne at hun snakket om at det skulle bare mangle... de hadde gått fri... og det hadde vært et privilegium å få gjøre noe for alle som led i fengsel og fangeleir, og deres pårørende.

Nei, det som slet mest, var usikkerheten, faren for hele tiden å bli avslørt. Nå har hun selv fortalt at hun og Jon hadde gode hjelpere i Veiten og nevner spesielt forholdet til Gestapomannen Georg Fischer. Da det til slutt holdt på å sprikke og det forelå arrestordre på Jon og transport til konsentrasjonsleir i Tyskland, var det nettopp Fischer som grep inn og fikk ordren tilbakekalt.

Men det var andre store fisker ute på rov, Eischner den sleipe, som Fischer advarte mot: Han er farlig, pass på....eller Holenia for eksempel. Hun forteller selv at han kunne dukke opp og snoke rundt, bevertes måtte han, og barna måtte underholde ham. Det må ha vært enorme påkjenninger hver eneste dag i disse årene, og hun var flere ganger så langt nede at hun var i ferd med å gi opp det hele. Men hver gang slet hun seg på bena igjen og holdt spillet gående.

Ofte var hun alene om dette ansvaret, for Jon var stadig ute på reiser. Han hadde fingrene med i hele forsyningsnettverket, men enda viktigere var all aktiviteten i illegalt arbeid og organisering av motstanden mot tyskerne. Fischer nede i Veiten og muligens noen andre kjente sikkert til hjelpevirksomheten for fangene og lukket øynene, men alt det andre? Nei, det er utenkelig. Ingen velvillig hånd hadde kunnet hindre en arrestasjon om bare en liten del av all den illegale

virksomheten var blitt kjent. Og Holenia og andre snokere? Som bare ventet på en sjanse til å slå til? Enten må de ha vært blinde, for det kan ikke bare ha vært tale om englevakt for familien Søfteland, eller så har de også lukket øynene.

Tanken har faktisk streift meg. Holenia hadde store personlige fordeler av et godt forhold til familien og særlig til fru Søfteland selv. Hun lappet i lange tider hans tøy og stoppet hans strømper, og kunsten med stadig smøring for å få innpass på Ulven og levere mat og frukt til fangene kjente hun til fullkommenhet. Det var ikke få liter melk, kaker og andre godsaker som fant veien til Holenias gemakker. Det var nesten fast takst når det var fanger på Søfteland at de hadde med seg tilbake et fire-liters spann med nysilt melk til sjefen. Ja, han hadde glade dager så lenge det varte, det er sikkert og visst.

Hun forstod raskt at han var både korrupt og bestikkelig og spilte bevisst på det. Når han var i godlag, fikk hun fast fisk på kroken og oppnådde både det ene og det andre. Men hun sier selv at det var et vanskelig spill, for var han i det sure og mutte hjørnet, og det hendte jo ikke sjelden, holdt hun seg av erfaring vekke fra Ulven - hun hadde fått tvert nei for mange ganger i slike situasjoner. Da kunne det hende at hun sendte den 14-årige datteren Gunvor til Ulven i stedet, og en kalkulert risiko må det ha vært. Holenia hadde et godt øye til den lyshårete, kjernesunde jenta, uten at jeg vil legge noe mer i det. Jeg tror faktisk at det som betok ham, var personifikasjonen av den rene ariske rase, og det var et klippefast begrep hos ham. Kanskje bar han innerst inne på et mindreverdskompleks fordi han selv ikke akkurat hadde det man forbandt med såkalte ariske rasetrekk.

Gunvor kunne også kunsten å smile, og hun spilte bredt på dette for å få innpass i leiren med sine sendinger til fangene. Jeg tar sikkert ikke munnen for full når jeg sier at hun med sitt enkle og endefremme vesen sjarmerte ham i senk. Hun klarte til og med å få komme med Stormen inn i leiren julekvelden 1942 for å hilse på fangene, og det tror jeg ingen andre ville ha oppnådd. Men hun har senere sagt at hun måtte legge bånd på seg selv hver gang hun la i vei til Ulven, av ren frykt for denne uberegnelige mannen, og for moren kan det ikke ha vært lett å skikke henne av gårde som sendebud på denne måten. For et spill og for en innsats!

Anna Søfteland forteller om en aften da Holenia dukket opp på gården og snuste rundt - det var forresten den samme dag han gikk til aksjon i Lenken og nesten slo Ola Olsen og Emil Hvaal i hjel. Da søkte han egenhendig gjennom lommene på fangene og fisket frem småtterier som sigaretter, men lot nåde gå for rett. Men besøkende kom han ikke over, det klarte man å avverge på nesten ufattelig vis.

Jeg blir aldri ferdig med familien Søfteland og de sjansene den tok til stadighet. Jeg har den dypeste beundring for alt Jon og Anna Søfteland og barna deres gjorde, for den illegale virksomheten de hadde gående på gården gjennom flere år, og det må ha vært bittært for Anna og Jon Søfteland å vite at det ble skumlet både under og etter krigen om deres forbindelser med Gestapo... de hadde nå fordeler av det arbeidet de drev, ble det sagt. En gang ble også ordet nazister brukt om dem.

Jeg har vanskelig for å finne ord som karakteriserer dem som tenkte slik. Jon og Anna Søfteland, deres barn og alle hjelpere gjorde en innsats og viste en nasjonal holdning som fortjener takk og anerkjennelse overalt. Nå er begge borte. Jon levde ikke så mange år etter krigen, og Anna døde i 1973. Jeg vet at det en gang ble tatt et initiativ for å tildele henne Kongens gull, men det ble stoppet fordi hun selv ikke ville ha mottatt noen form for offentlig påskjønnelse. Slik var Anna Søfteland - beskjeden og stillferdig. Men alle vi som kjente henne, vet at hvis noen skulle ha vist seg verdig til denne heder, ville hun ha stilt i første rekke. De var mennesker det har vært godt å lære å kjenne, og i våre hjerter lever de videre.

Jeg kan ikke gå arbeidet på gård og utekommandoer forbi uten å fortelle litt om smuglingen som etter hvert utviklet seg til en ren sport. Stormen tok hele tiden feil når han trodde at det eksisterte et hemmelig kontaktnett i leiren med sambandslinjer inn og ut. Det foregikk så enkelt så enkelt, alle som hadde muligheter for det, smuglet etter evne, og det er nesten ufattelig at han ikke oppdaget det og klarte å gripe noen på fersk gjerning. Vel hadde vi

utviklet en viss ferdighet etter hvert og hadde flaks med oss, men han var kort og godt ikke våken nok. Det ville ikke by på større problemer å skrive side opp og side ned om smuglingen, som var en så viktig side av leirlivet, men skal innskrenke meg til noen typiske episoder som jeg selv var med på.

Den første gang jeg var med på å smugle noe inn i leiren, var da jeg ble tatt ut til den turen på Os hvor vi både gikk til tannlege og fotograf. Vi gjorde mer - vi var innom en av forretningene og provianterte gratis en hel del røyk og andre ting og oppsøkte også fabrikkeier Gerhard Berg, Bergen Packing Co, som generøst fylte lommene våre med sardinbokser. Alt under oppsyn av vaktposten, og enda engang vil jeg berømme ham vi hadde med oss denne dagen. Han så gjennom fingrene med alt og tok en risk som kunne ha blitt ham dyrt å stå om vi var blitt oppdaget. Omsider var vi fullastet, og med bulende lommer og gummistøvler begav vi oss på hjemveien.

Vi hadde en frisk marsj på om lag en time tilbake til Ulven, og da vi nærmet oss, tok vi snarveien gjennom skogen og militærforlegningen i stedet for å følge hovedveien rundt. Klokken var blitt så mye at vi regnet med at Stormen var til middag, og vi hadde lagt opp en snedig plan om å komme oss usett inn i leiren via porten på sørsiden av brakkene. Dette var strengt forbudt, all atkomst til leiren skulle skje på fremsiden ved hovedinngangen, men vaktposten hadde ingen motforestillinger. Enten visste han ikke om forbudet, eller så tok han en ny stor risk.

Som tenkt, så gjort. Han som gikk vakt på sørsiden, slapp oss igjennom, og da vår egen vakt var forsvunnet ned til seg selv, gikk vi inn på snekkeriet for å laste av. Det var ikke lite vi hadde med oss. Snekkeriet var en av "sentralene" våre, der var løse planker i veggen og lett å forstikke saker og ting. Vi var i god gjenge med å tømme varene og ante fred og ingen fare. Plutselig får vi øye på Stormen like utenfor vinduet, og etter farten å dømme brygget det opp til bråk. Han måtte være kommet tidligere tilbake fra sin middag oppe i militærleiren enn vanlig og hadde antakelig møtt vaktposten på vei ned fra leiren og forstått hvilken vei vi var kommet inn.

Her hadde vi ikke mange sekunder å handle på, og aldri tror jeg smuglervarer har forsvunnet i en slik fart. I det øyeblikk han stod i døren og det ble ropt Achtung, var løsbordet på plass igjen, og vi fire-fem som var der inne, stod stramme som lys. Bare den ting at samtlige fra Os var der, forsterket sikkert mistanken hans om at det foregikk noe "Schweinerei", for å bruke et av hans yndlingssuttrykk. Men høvelbenken så ryddig ut, og der var ingen tegn til "svineri". Så var turen kommet til oss. Et skulende blick som oste av mistenksomhet, fanget oss inn enkeltvis, og så brøt bråket løs. Vi var kommet inn bakveien og visste at det var strengt forbudt...trodde vi kanskje at han ikke ville få vite det? Et slikt overtramp skulle vi få angre! Hva hadde vi brakt med oss fra Os? Enda en gang: Hva hadde vi brakt med oss fra Os? Han ville ha det på bordet omgående! Det var Kvamme som fikk den verste skyllebøtten, men det var som det skulle være. Han var tross alt leirsjef. Men vi rystet alle på hodet, vi kjente ikke til noe. Det skal stor frekkhet til å se så uskyldig ut all den tid panelet bare en meter unna skjulte et lite lager av smuglergods.

Så pekte han på meg: - Om 10 minutter er De nede i Kanzlei med alt dere har hatt med dere inn i leiren. - Und ich wiederhole... alles! Dermed feide han på dør.

Vi hadde en rask rådslagning og ble fort enige om at hvis vi la frem sakene fra Os, ville det iallfall bli bråk. Men på den annen side... å komme tomhendt ned til ham, var kanskje enda verre. Så fant vi på at en pakke spiker kanskje var det minst mistenkelige, og der fikk vi ta en sjanse. Før det var gått 10 minutter, var jeg på vei med en spikerpakke, banket på og strammet meg opp. Dette var en av de situasjoner da det var mest tilrådelig å begynne med Herr Untersturmführer....

- Herr Untersturmführer, her er det vi hadde med fra Os... en pakke spiker.

Han stirret vantro på meg... en pakke spiker??? - Alles, habe ich gesagt! Alles!

Et tilbaketog nå - nei, det var umulig. Jeg måtte holde fast ved spikerpakken og strammet meg opp så mye jeg kunne i håp om at han ville gi seg, men jeg hadde sterkt på følelsen at synden dryppet av meg.

- Herr Untersturmführer, det er alt. Han skulte stygt på meg, og jeg kunne nesten se hvor det romlet rundt oppe i hodet på ham. Så ble jeg kastet på dør ledsaget av en passende trussel om at dette var skjedd for første og siste gang, og hvis vi så mye som nærmet oss bakporten igjen, skulle vi få oppleve noe ganske annet. Og med min spikerpakke i neven kom jeg meg opp i leiren igjen i en fart og inn på snekkeriet hvor Os-gjengen fremdeles var. Da jeg hadde fortalt om seansen nede i Kanzlei, skuttet vi oss og syntes at lykken på ufattelig vis hadde stått oss bi, men jamen var det på nære nippet denne gangen.

Hvis Stormen hadde vært like lur som han var mistenksom, hadde det sett atskillig verre ut. For det første kunne han jo spurt vaktposten og presset ham en del. Da hadde han muligens fått stakkaren til å pumpe ut med noe. For det annet burde han vel vært så oppfinnsom at han hadde gitt seg mer tid inne på snekkeriet. Ved å snuse litt omkring ville han hatt store muligheter for å oppdage løspanelet, løse bordender i en vegg kan det ikke være så vanskelig å oppdage. Vi lærte iallfall en ting av denne hendelsen: Heretter måtte vi være langt mer forsiktige, nå var Stormen for alvor på vakt.

Neste gang for mitt vedkommende hendte ikke så lenge etter. Vi hadde vært på gård på Søfteland, en kommando på fire-fem som vanlig pluss vaktpost. Det hadde vært en strålende dag, med mange besøk og gode ting, og i kveldingen begav vi oss på tilbakeveien. Vanligvis pleide vi å marsjere hovedveien frem og tilbake, men denne gang spurte vi vakten om han hadde noe imot å ta veien over åsen i retning Lysekloster og derfra til Ulven. Han hadde ingen innvendinger og syntes kanskje at det kunne være artig med en forandring for en gangs skyld. Vi hadde selv ingen baktanker med å ta en ny vei, marsjere måtte vi jo likevel, og det var faktisk kortere enn å følge hovedveien. Når ingen hadde prøvd veien over åsen tidligere, var grunnen sikkert den at vi måtte gå de bratte bakkene til topps, og det kunne jo røyne på etter en lang dag.

Det var en nydelig kveld, og vi nøt den i fulle drag. Veien opp er noe av det vakreste vi har på våre kanter, smal er den, og slyng i slyng fører den gjennom skog og over åpne glenner før den møter hovedveien til Lysekloster, og da er det strake veien til Ulven. Vi hadde forberedt oss godt, for denne kvelden var vi fullastet med smuglergods, ingen brev, men fullt opp av sardinbokser og andre gode ting. Vi hadde fordelt sakene før avmarsj og hadde stappet gummistøvlene fulle, men svært lite i lommene. Det var best å være forsiktig, en kunne jo aldri vite om Stormen var der når vi ankom og hvilket humør han var i.

Prosedyren var vanligvis slik at vaktposten meldte kommandoen tilbake, og så pleide vi som regel å få gå opp i leiren uten inspeksjon og andre vidervedigheter. Vi hadde maksimalt uhell, ikke bare var Stormen der, men han var i et elendig humør og hadde forlangt at vi skulle stille for inspeksjon i Kanzlei ved tilbakekomsten. Nå var gode råd dyre, og da vi ble marsjet inn, kjente jeg et sug i mellomgulvet og tenkte at dette går aldri godt. Han behøvde jo bare å ta en titt på munduren og de bulende støvlene for å gjøre den storfangsten han alltid fablet om.

Vi likte oss lite alle sammen, det var tydelig å se. Det var jeg som førte ordet på vegne av kommandoen - vaktposten var allerede dimittert - og jeg meldte av at vi var tilbake fra gård og stilte etter ordre. Det var noen nervepirrende øyeblikk, kan jeg forsikre.

- Jeg vil ha på bordet alt hva dere har hatt med fra Søfteland! ... Alles, habe ich gesagt!

Dette var klar tale, hva i all verden skulle vi gjøre? Tømte vi lommer og gummistøvler for innholdet, ville det bli virkelig ballade, og gjorde vi det ikke og så ble avslørt, kunne vi belage oss på alvorlig bråk. Jeg forstår den dag i dag ikke hvordan jeg våget den frekkhet å si at vi ikke hadde noe, men grunnen kan bare være den at alt gikk så fort for seg at jeg ikke fikk tenkt meg om før jeg faktisk hadde svart.

- Herr Untersturmführer, vi har ingenting med oss fra tilbake fra gård.

Så stod vi der da og stirret, stram givakt over hele linjen, og han kastet et surt blikk på oss, men fulgte ikke opp. Det tok andre veier, gled ut av vinduet, rundt i rommet kanskje - jeg husker det ikke riktig. Så snakket han igjen, ut i luften på en måte, og uten å se direkte på oss.... Han var lei av disse gårdskommandoene...de var et skalkeskjul for mye "Schweinerei"... og nå skulle det være det slutt.

Jeg kan ikke innestå for at jeg har gjengitt ord for ord korrekt, bortsett fra "Schweinerei", men omtrent slik falt de, og de er iallfall helt dekkende for den overhøvlingen vi fikk. Deretter fikk vi beskjed om å forsvinne, og vi lot oss ikke be to ganger.

Da vi gikk ut døren, hadde jeg følelsen av at nå smeller det, og jeg hadde en ille følelse av at han bare hadde spilt teater for å nyte avsløringen enda mer. Jeg kjente blikket hans i ryggen, men ingenting skjedde, og noen minutter senere var vi oppe i leiren. Fremdeles fatter og begriper jeg ikke at det gikk godt denne dagen, han behøvde jo bare å saumfare oss litt mer, og han ville ha tatt oss på den ferskeste av alle ferske gjerninger. Og ikke bare det, vi hadde løyet ham rett opp i ansiktet.

Når jeg tenker på denne historien og den beklemmende situasjonen vi befant oss i, har jeg faktisk også vært inne på den tanken at han kanskje tross alt ikke ville avsløre oss, han hadde selv fordeler av å stå seg godt med familien på Søfteland og nøyde seg derfor med sine vanlige trusler. Han hadde jo et sikkert grep på oss likevel. Ja, hva vet jeg. Merkverdig var det iallfall, og jeg holder det nesten for usannsynlig at den medfødte sluheten hans ikke strakk til for å avsløre oss.

Men det var jo ikke bare inn i leiren det ble smuglet, ut igjen gikk det til stadighet beskjeder og små lapper. Det var ikke bare uskyldige hilsener til kone og barn, vel så viktig var det kanskje for dem som satt tungt i det, å få kontakt. En dag hadde jeg et ekstra oppdrag. Vennen Rolf hadde et gull-armbåndsur som det var viktig for ham å få brakt i sikkerhet for alle tilfelles skyld. Hvis jeg ikke husker rent feil, hadde han en tid vært litt nedfor og fryktet å bli sendt på transport.

Egentlig var det slik at han selv hadde håpet å bli tatt ut til en bestemt kommando i nærheten av Hagavik, hvor han hadde mulighet for å treffe sin kone. Han var svært glad i henne, men det hjalp ikke stort - han hadde ikke lykken med seg denne dagen. Det hadde derimot jeg, og Rolf ba meg smugle uret ut og hilse fra ham om jeg fikk sjansen til det. Jeg hadde det godt gjemt på kroppen da vi trasket av gårde. Igjen viste det seg at kontaktnettet vårt hadde funksjonert perfekt, for konen var på plass, og i et beleilig øyeblikk fikk jeg listet uret over til henne med hilsen fra mannen.

Anna og Jon Søfteland

Knall og fall

Det skjedde så meget på Ulven disse midtsommerukene, til dels ganske nerveslitende ting, og jeg var nok ikke alene om å føle at vi gikk i helspenn. Stormen gikk omkring mer uberegnelig enn vanlig, Reven snek seg rundt som han pleide, overalt dukket han opp, alltid med sitt fule, lille smil. På Søfteland var en nervøs stemning ofte til å ta og føle på - men utad virket det hele rolig. Spillet gikk videre, og alt var under kontroll - så langt det var mulig å se iallfall.

Jeg selv kom opp i en fryktelig vanskelig situasjon i leiren i denne tiden og følte meg ensom og sterkt i tvil om hva som var rett og riktig å gjøre. Jeg har tidligere fortalt at det var som en balansegang på en skarp knivsegg. Som leirsjef satt jeg med et ansvar som jeg i min unge alder kjente som et press, og min nære kontakt med Holenia gjorde det ikke lettere. På den ene side skulle jeg være hans mann overfor fangene på Ulven, og på den annen side var jeg deres tillitsmann overfor ham som kommandant og leirledelsen.

Han var ingen lett herre å tjene, stadig på vakt og stadig på søken etter hemmeligheten om hva som rørte seg i leiren. Hans slu sinn og mistenksomme vesen fortalte ham at det måtte eksistere et velsmurt apparat for smugling og formidling av informasjon inn og ut, men hvor gikk kontaktlinjene, hvordan arbeidet de enkelte ledd i denne vel organiserte virksomheten, og hvem var hjernen bak alt sammen? Nøkternt og kaldt regnet han med at jeg måtte kjenne til alt dette, og vissheten om det må ha vært ham til mer enn ergrelse.

Underlig nok prøvde han aldri å fritte meg ut eller nytte seg av trusler for å få meg til å røpe noe. Det ble med den ene gangen da han i fylla på stue 3 forsøkte å vinne min fortrolighet og verve meg som spion i leiren. Jeg har mange ganger undret meg over at han ikke forsøkte seg på nytt, han hadde både makt og midler til det, og jeg har ingen annen forklaring på det enn at han regnet med at svaret ville bli det samme - et nederlag til på samme sak ville han for alt i verden unngå.

Det var ren sykkelighet som inngav ham denne forestillingen om at det var en hjerne bak det hemmelige spillet. Hver eneste fange visste at dette var rent oppspinn. Vi var alle delaktige i smugling, men noen mer enn andre. Det sier seg selv at de som hadde sjansen til å være med på gårdsarbeid, eller var på spesielle utekommandoer, hadde større muligheter for å drive med smugling, som var en av nervetrådene i tilværelsen vår og dermed livsviktig for oss alle. Jeg gjorde det også når jeg hadde mulighet for det, og mye av smuglingen hadde jeg fingrene med i. Når vi ikke ble heftet, skyldtes det kort og godt at vi lærte oss knepene og klarte å holde tett som potte.

Det var denne merkelige posisjon jeg hadde i leiren, som førte meg opp i vanskeligheter, og denne gang var det ikke i forholdet til Holenia, men til mine medfanger, og det var nesten verre. Jeg forstår jo - særlig nå da mange år er gått og jeg kan betrakte alt med større ro - at det kunne dukke opp spørsmål om tillit, men ikke måten det skjedde på.

En dag sa vennen Frans Skønberg at han måtte snakke med meg, og det han hadde å fortelle, var så viktig at det måtte foregå i enerom.

- Er du klar over, Frank, at det er misstemning mot deg i leiren?

Spørsmålet vippet meg rett av pinnen, og jeg forstod ingenting. Aldri hadde jeg hørt ymt om noe slikt.

- Det er flere som ikke har tillit til deg.... det er dette forholdet til Stormen, som de mener du har rotet deg godt opp i.... de synes at du er for ung til å kunne klare å stå imot... de mener de har bruk for en voksen kar som tillitsmann for fangene, og de vil gå til Otto Røsberg og spørre om han vil overta som leirsjef.

Det var som om jeg hadde fått et slag midt i ansiktet, jeg ble sittende og glo tomt fremfor meg før jeg fikk samlet meg til å spørre om det var noen aksjon på gang og hvor mange som

eventuelt stod bak den. Det kunne Frans ikke si for sikkert, men mange kunne det ikke være. Selv hadde han tilfeldig fått vite om det.

Så grep sinnet meg. Ikke bare var det dypt urettferdig, men så utrolig sjofelt at dette skulle vi ha en slutt på, straks og med engang, det skulle jeg selv sørge for. Jeg øste ut av meg alt jeg gikk og bar på av bekymringer og frustrasjoner. Visste noen om de vanskeligheter jeg hadde å stri med når det gjaldt Stormen? Hvilken balansegang jeg til dagen måtte foreta? Jeg hadde gjort alt jeg kunne som tillitsmann, og kunne en eneste en stå frem og fortelle hvor jeg hadde sviktet? Nå tilla man meg uhederlige motiver, opptrådte bak min rygg med lurvete beskyldninger om at jeg hadde sørget for egen vinning... en mann på 22 år var ikke til å stole på lenger. Jeg var såret i mitt innerste, for å si det mildt. Jeg har tross alt i meg en stolthet som ingen får krenke.

Jeg hadde gjort opp min mening. Jeg ville gå direkte til Otto Røsberg, en av leirens grand old men, og si til ham at dette ville jeg ikke lenger. Jeg hadde ikke fangenes tillit og ville ved første anledning fortelle Stormen om dette og be meg fritatt for vervet å være leirsjef. Frans forsøkte å stagge meg litt, men jeg la i vei og fant Røsberg på kjøkkenet.

Han gjorde sitt beste for å roe meg ned igjen. For det første hadde han ikke hørt et ord om dette, ingen hadde snakket med ham, og det kunne ikke være mer enn noen få, som hadde for lite å gjøre, og som derfor gav seg av med slikt vas. - Du har full tillit i leiren, forsikret Røsberg, - og det er ingen som kan si at du ikke gjør en skikkelig jobb. Du må ikke engang tenke på å gå til Stormen, det blir det bare bråk av, og dessuten er det bare latterlig å tro at fangene på egen hånd kan peke seg ut leirsjefer.

Jeg følte meg straks lettere til sinns og lovet at jeg ville tenke over sakene til dagen etter, så fikk vi se. Røsberg spurte om jeg visste hvem som stod bak dette, men jeg svarte nei og sa at jeg heller ikke ville vite det. Til det sa Røsberg at han selv ville prøve å finne ut av det og snakke med dem - dette kunne vi ikke ha gående. Dermed gikk jeg tilbake på stuen. Jeg spurte også Røsberg dagen etter om han hadde funnet ut noe, og han svarte kort at det ikke var noe å bry seg om mer. Og det er i grunnen hele historien. Jeg fikk aldri vite hva som var foregått, og det døde hen av seg selv. Det var jo også en liten flamme han hadde sløkket, ingen brann. Godt var det, jeg hadde mer enn nok å stri med. Jeg fortsatte i jobben som leirsjef og visste lite om at jeg likevel ville få avløsning, til og med bare noen dager senere.

I leiren var det en rastløs stemning, og personlig følte jeg det som om vi befant oss på en kjele under voldsomt trykk, som før eller senere ville få den til å springe i luften. Små rykter om at Ulven ville bli nedlagt, gjorde ikke saken bedre, og den ufattelige tragedien 30. juli da 7 mann fra MTB 345 ble henrettet borte i skogbrynet, spredte virkelig uro og en følelse av avmakt, som vi hadde vondt for å komme over.

Det bygde seg følbart opp til et klimaks som måtte føre til utløsning på en eller annen måte, men at finalen lå like rundt hjørnet, ante hverken jeg eller andre. Jeg minst av alle - underlig nok kanskje - siden jeg var den som ble årsaken til at det hele sprakk. Med et smell som rystet leiren. Jeg gjennomlever fremdeles disse dagene med en blanding av undring og fortvilelse. De førte til mitt fall, utstøtelse i mørket og transport til Grini bare 14 dager senere. Knappt fire måneder etter det igjen var interneringsleiren på Ulven nedlagt og fangene overført til Espeland.

Det var en av de første dager i august, en lørdag, at Stormen drog til byen en tur, men skulle være tilbake ved middagstider, og Zugwachtmeisteren hadde kommandoen for noen timer. Hvor Reven hadde tatt veien, husker jeg sannelig ikke, men på Ulven var han i hvert fall ikke. Litt utpå formiddagen kom en eldre mann og en kvinne til leiren med rent tøy til en av fangene som satt i Lenken, de fikk snakke med Zuggen, og han hadde ikke noe imot at de fikk skitnetøyet med seg tilbake. Mannen var far til denne Lenkefangen, kvinnen hans forlovede. Zuggen lot meg hente, kiket fort igjennom kofferten de hadde med seg og ba meg bringe den opp i Lenken og ta skitnetøyet med meg ned igjen. Jeg så gjorde.

Som jeg før har sagt, hadde jeg ingen tillatelse til å gå inn i Lenken, men Stormen var borte, og Zuggen mente vel at den risken kunne han ta, for engangs skyld. Det kunne vel ikke være så farlig. Mannen på celle i Lenken var helt ukjent for meg, men i all hast fortalte jeg ham at hans far og forlovede var nede i Kanzlei, og jeg skulle hilse så meget. Hvis han hadde noe jeg skulle si til dem, fikk han komme med det, så skulle jeg se om jeg fikk en sjanse når jeg kom ned igjen med skitnetøyet. Han gav meg da et sammenbrettet brev som jeg stappet i lommen uten å se nærmere på det, og dermed begav jeg meg på vei ned igjen med kofferten.

Jeg ser denne scenen i Kanzlei for meg. Ved bordenden står Zuggen og roter gjennom kofferten, ved siden av ham står jeg og ser på, og bak meg igjen står faren og forloveden. Jeg fisker frem brevet og holder det på ryggen, vifter forsiktig med det for at en av dem kan ta det, men ingenting skjer. Zuggen er på det nærmeste ferdig med kofferten, og jeg tenker fort: Få brevet ned igjen i lommen i en fart. I det samme blir det nappet ut av hånden min, og samtidig snur Zuggen seg og ser at forloveden stikker brevet i en brystlomme.

Han stivnet og var ikke alene om det, jeg stivnet også. Jeg var grepet på fersk gjerning, hva ville nå skje? Det som nå fulgte, husker jeg ord for ord.

- Hva var det De gav henne?

Jeg prøvde å rette meg opp, her gjaldt det å tenke fort, og uten å ha det klart for meg hva jeg kunne nevne av plausible saker, svarte jeg:

- Et tomt syltetøyglass. Jeg var momentant klar over at det ikke lød særlig sannsynlig.

- Quatsch! - Tøys! - Hva var det De gav henne?

Jeg innså at slaget var tapt og tenkte at det kanskje var fornuftigst å være medgjørlig.

- Et brev.

- Et brev? Hva står det i det?

- Jeg elsker deg.

- Gib mal her! - Kom med det!

Jeg snudde meg til forloveden og ba henne gi meg brevet, motvillig trakk hun det opp fra lommen, hvorpå jeg rakte det til Zugwachtmeisteren.

Han så stivt på meg og sa:

- De vet hva De har gjort og får ta følgene av det. De kan gå opp i leiren igjen!

Det var ikke mer å si. Jeg var faktisk glad for å kunne komme meg vekk fra Kanzlei. Hva som skjedde med faren og forloveden, vet jeg ikke, men de ble antakelig kastet på dør med skitnetøyet - og det var det.

Oppe i leiren igjen gikk jeg inn på kjøkkenet til Otto Røsberg. I få ord fortalte hva som var hendt, og han bleknet: - Vi må få stoppet Zuggen før han får tenkt videre, og be ham for fangenens skyld å la være å vise brevet til Holenia, det kommer til å bli et helvete for hele leiren. Jeg var enig.

- Men jeg våger ikke å gå ned igjen. I øyeblikket har han mer respekt for deg. Røsberg tenkte fort, så sa han seg enig og la i vei.

Det var ulidelig spennende. Jeg syntes tiden sneglet seg av gårde, men det var faktisk ikke mer enn 10 minutters tid før han var tilbake. Han hadde snakket med Zuggen, som hadde hørt på ham og sagt at han foreløpig ikke ville foreta seg noe, han ville tenke seg om. Jeg pustet lettet ut, og så var det bare å vente til Stormen var tilbake fra byen og se hva som da hendte.

Jeg gikk på tå-hev, snek meg rundt brakkehjørnene og kiket etter Stormen... hadde han fått vite noe, og hva ville komme til å skje? Endelig så jeg ham på vei inn i leiren, og under over alle under, i godlune. Jeg kunne jublet høyt. Zuggen var gått i seg selv og hadde ikke sagt et ord.

Jeg var reddet,

vi var alle reddet.

Det er ett døgn senere, søndags ettermiddag og stille i leiren. Vi har spist middag og vasket opp, noen har slasket seg på køyen, noen har slått seg ned utendørs i det fine været, og en del av oss på stue 3 har tatt frem kortene for å få et slag bridge. Stormen er gått på Soldatenheim for å spise middag, og vi slapper av. Alt ånder fred og ro.

På kjøkkenet har Røsberg trukket seg tilbake i enerom. Zuggen var kommet til ham i dølgsmål i morgentimene og sagt at han hadde tenkt over dette med brevet. Han hadde ikke vist det til Stormen ennå, og før han bestemte seg endelig, ville han vite hva som egentlig stod i det.... kunne Røsberg gjøre ham den tjenesten å oversette det? - Men det må bli mellom oss to, verstehen Sie? Røsberg forstod og mente at det ikke kunne være noe galt i å oversette det, så meget mer som han nå hadde et visst tak på Zuggen. Nå satt han bøydd over brevet for seg selv og skrev og været ingen fare, Stormen var jo på Soldatenheim.

Han var omtrent ferdig og skulle bare slutte av. Fem minutter til, og han hadde vært klar. Så ivrig og oppslukt er han av arbeidet at han ikke merker at døren til kjøkkenet blir åpnet forsiktig, og en mann kommer listende inn, stiller seg bak ryggen på ham og leser over skulderen. Stormen! En hånd strekkes frem... Geben Sie mir! Røsberg fyker opp og forsøker å skjule brevet, men her er det ikke mye å gå på. Han leverer det til Stormen.

- Wo haben Sie den Brief her?

Røsberg hadde ikke engang sekunder til å tenke seg om, så han svarte at han hadde fått det av Zugwachtmeisteren. Uten et ord skrittet Stormen ut av kjøkkenet og gikk strakt ned i vaktstuen. Vi så ham fra vinduet der vi satt og spilte bridge, og en eller annen bemerket at det var da fælt til fart på ham. Sekunder etter kommer Røsberg farende inn på stue 3 og sa: - Nå er fanden løs! Så fikk vi høre

hva som hadde gått for seg borte på kjøkkenet.

Jeg kjente en syknende følelse i mellomgulvet, nå kunne alt skje. Spent stirret vi ut mot porten inn til leiren, og noen minutter senere kom Stormen settende med lange skritt. Et øyeblikk etter stod han inne på stuen, og jeg føk opp og ropte Achtung. Alle var på bena i samme nu. Jeg stod i stram givakt.

- Ta med ullteppet... kom. Jeg tok ullteppet mitt under armen og fulgte etter ham... ned i Lenken... helt inn til bunnen av korridoren til en ledig celle på venstre hånd. - Her kan De sitte og tenke over hva De har gjort. Døren ble låst igjen, jeg var overlatt til meg selv og hørte skrittene hans forsvinne oppover korridoren.

Det var temmelig mørkt i cellen, litt lys sivet det inn ved den gisne dørkarmen, men det var også alt. Jeg forsøkte å finne en bryter, men måtte gi det opp og forstod at jeg kort og godt var havnet på en mørkecelle. Den hadde intet vindu, og inventaret var en pinnestol og en briks.

Ja, hva tenker man i en sådan stund? Alt var et eneste rot oppe i hodet mitt, og jeg prøvde fortvilet å få litt orden på tankene mine. Alt var gått så galt som det vel kunne, og Stormens reaksjon kunne tyde på at vi kunne vente oss det verste. Jeg hadde bare meg selv å klandre for det som var skjedd, jeg var en stor idiot som fortjente å få svi for de utilgivelige brølerne jeg hadde begått.

For det første hadde jeg overvurdert min egen dyktighet og tatt en sjanse som all fornuft burde ha avholdt meg fra. Jeg var vel så innstilt på at smugling var noe vi kunne, og jeg hadde i min villeste fantasi ikke kunnet forestille meg at det ikke skulle gå godt denne gangen også. Jeg hadde gjort den enorme brøleren å forlate meg på en ukjent mann uten så meget som et sekund å tenke på hva brevet inneholdt.

For det annet hadde jeg undervurdert Zugwachtmeisteren, som jeg aldri hadde hatt den helt store sans for. Han var en litt satt, bebrillet fyr som i ett og alt minnet meg om en god dott. Jeg hadde aldri innbilt meg at han ville være mann for å knipe meg i noe som helst. Typisk for ham var at han ikke hadde klart å stagge sin egen nysgjerrighet, men bedt Røsberg bak ryggen på alle, til og med Holenia, å oversette det famøse brevet for å få vite hva det inneholdt. Nå satt jeg virkelig fint i det.

Jeg ble sittende på mørkecelle i tre dager, og mat så jeg lite til.

Den tredje dagen ble jeg hentet ned til Holenia i Kanzlei, og det var et underlig møte. Han var så svart og dyster i ansiktet som jeg nesten ikke kunne huske at jeg hadde sett ham. Det var tydelig at denne historien var gått dypt inn på ham. Jeg stilte meg opp i givakt og ventet på hans utspill. Han så nesten ikke på meg, og det gikk en hel liten stund før han sa noe.

- Jeg har i lang tid vært opptatt av å finne ut hva som foregår i leiren og hvilke kontakter fangene har, men hittil har det ikke lyktes for meg å komme til bunns i det. Ganske uventet har lykken stått meg bi, og hele nettet for smugling inn og ut av leiren er blitt avslørt uten at jeg har behøvd å bevege en finger engang. Så De er altså hjernen bak denne virksomheten, De som jeg har hatt stor tillit til og vist fortrolighet. De har sveket meg og vist Dem denne tilliten uverdig! Nå ser jeg hvilket dobbeltspill De har drevet. Jeg burde ha forstått at De og ingen annen måtte stå bak dette.

Jeg forsøkte å si noe:... Herr Untersturmführer... men ble viftet av. Det så nesten ut som om han var på gråten, men en SD-offiser gråter ikke så lett. Likevel forstod jeg at det hadde gått mer inn på ham enn han ville være ved.

- Vet De hva som står i brevet? Jeg svarte nei. Så leste han opp av Røsbergs oversettelse:

- Du vil få dette brevet ad ukjente veier. Men den samme vei du får det, kan du bruke for å få brev inn til meg igjen. Guttene er meget flinke til å klare slikt.

Han rakte meg originalbrevet for at jeg selv kunne se. - Forstår De hva dette betyr? Om jeg gjorde. Der stod det med rene ord hvordan smuglingen ble organisert, og ord som dette var det livsfarlig å sette på trykk. En annen sak var det at Stormen tok feil. Han mente å ha gjort et kjempevarp ved å finne frem til meg som hovedmannen for smuglingen i leiren, men det var jo helt tilfeldig at veien ut denne gang gikk gjennom meg. Brevet skulle jo ha gått ganske andre veier ut fra Lenken.

Gram i hu spurte Holenia så om jeg hadde noe å si, og jeg prøvde å forsvare meg... jeg visste ikke om noe smuglernet i leiren, og det var helt tilfeldig at jeg var kommet opp i dette... jeg hadde følt medynk med en medfange, og jeg hadde ikke hatt aning om hva det virkelig stod i brevet. Jeg hadde trodd at det bare var noen ord om kjærlighet. Han ville ikke høre mer. Samtalen var slutt, og jeg fikk beskjed om å gå opp på stue 3 igjen og ta den hvite stripen av ermet på jakken. Jeg var bare glad til at jeg kunne komme meg vekk. Spillet var over.

På stuen var det en trykket stemning, men alle var glade over å se meg igjen, og det var en stor trøst i all elendigheten. Spørsmålet alle stilte seg, var hva som nå ville skje. Morgenen etter da vi stilte opp til Antreten, var Stormen knapp og kort. Jeg stod på linje sammen med de andre og ble tatt ut til en utekommando... arbeid i gulrotåkeren like ved innkjøringen til Ulvensletten. Det ble noen trasige dager fremover. Været var slått om, og regnet høljet ned. Vi slet på den gjørmete åkeren og kom hver dag søkkvåte tilbake til leiren i kveldingen. Ellers skjedde det ikke stort, det var ikke tegn til at avsløringen av meg ville føre til ytterligere reaksjoner fra Stormens side, og langsomt bredte håpet seg om at skyene var drevet over for denne gangen.

Så slo lynet ned. Uten forvarsel fikk vi noen få timer på oss og stille til transport, og navn på navn ble ropt opp. Alle fra "Sache Erling Eek-Larsen" var blant dem, så dermed var klokken slagen også for meg. Det er litt underlig å stå slik på linje og vente på å høre sitt eget navn. Alle håper jo på et under, men mange frykter det verste. Luften er som ladet med spenning og nervøsitet, oppropet er som en ulidelig lang og mekanisk prosess. Ett for ett kommer navnene, og hvert enkelt lyder som et hugg.

Så er det gjort. Ikke mange timer etter dreide Gestapo-bilene opp foran vaktbrakken, og en for en gjorde vi oss klar til å stige på med våre koffertene. Vi tok et hastig farvel med dem som skulle være tilbake, nå var det bare å si farvel til Ulven.

Jeg så meg om mens jeg ventet på at det ble min tur til å ta plass i bussen og følte meg tung om hjertet. Stormen var der, men så ikke i retning av meg en eneste gang. Det siste ord mellom oss var allerede vekslet, det skjedde den morgenen da oppgjørets stund var kommet nede i Kanzlei, og best var det slik. Tankene mine vandret frem og tilbake der jeg stod, og det slo meg at jeg ble spart for meget når jeg nå ble sendt på transport sammen med alle de andre i organisasjonen vår. Vi var iallfall sammen. Det kunne ha blitt tøffe saker å bli gående på Ulven under Stormen etter avsløringen. Jeg visste at han kunne gå og ruge selv på småting - kanskje kunne han finne på å ta hevn. Med det ustyrlige svartsinne han hadde vist flere ganger, kunne han sikkert ha vært troende også til det.

På den annen side spurte jeg meg også om jeg ville ha blitt spart for transport om ikke brevhistorien hadde funnet sted. Jeg hadde iallfall unngått oppgjøret med Holenia, men det var også alt. Han hadde nok ingen makt til å holde meg tilbake når Gestapo-ledelsen hadde avgjort at nå skulle Eek-Larsen-folkene av gårde. Nei, jeg hørte hjemme i den transporten sammen med de andre, det var det ingen tvil om. Kanskje var han innerst inne til og med tilfreds med denne avsløringen som gjorde det enklere for ham å bli kvitt meg, hva vet jeg. Noen ulogisk tanke er det egentlig ikke.

Ulven var blitt som et hjem for meg, kanskje ikke så underlig når jeg tenker på at jeg hadde vært der i over et år. Nå lot jeg blikket gli over åsene og videre mot sør til mine fjell langt borte. Der lå Rosendal, min hjembygd, ved foten av Melderskin, og tankene gikk til min mor og mine brødre. Ville jeg noensinne få se dem igjen? Jeg følte meg så underlig tom og hjelpeløs - nå skulle jeg sendes på transport østover til en ukjent skjebne, først til Grini... og siden? Det har gått rykter om at saken vår skulle opp for SS-Polizei-Gericht Nord... og hvis ikke, blir det Tyskland? Det får vi tidsnok vite.

Det ble Tyskland, men det er en annen historie. Jeg vil slutte med avskjeden fra Ulven og transporten over fjellet til Oslo og Grini - og for å få likevekt i en beretning som strekker seg over mange år, hekter jeg på noen tanker jeg har gjort meg gjennom årene om den underlige tiden i fangenskap. Den har satt sitt spor.

Det er rundt 20 i tallet av oss som skal på transport denne dagen, og vi skriver 18. august. Nå sitter vi på plass i bussen, alvorlige, stemningen er trykket, hver har sine tanker å stri med. Det er så vondt dette, men ingen knekker sammen, og ingen feller tårer. Herdet er vi blitt gjennom lange måneder på Ulven, og Gestapo-folkene skal få se at selv om de har makten og vår skjebne i sin hånd, skal de ikke få oppleve at vi gir oss over. Slik tolket jeg stemningen hos oss som nå tok avskjed, og jeg vet at den er riktig.

SD-folk med våpen har plassert seg i bussen, så startes motoren, og langsomt dreier vi ut fra leiren, vi er på vei. Vi suger inn de siste inntrykkene av skog og åser, det brede Ulvenvannet mot sør - og fjellene langt borte. Jeg strekker hals for å få med det siste glimt av dem før vi dreier inn på hovedveien til Bergen. Like etter passerer vi Søfteland og ser at det vinkes til oss fra Jon og Anna Søftelands hus. Det gikk for fort til at vi klarte å fange opp hvem som stod der, men det var tydelig at de var underrettet om transporten og ventet på å vinke farvel.

Ingen har sagt noe om hvorledes vi skal reise, og vi har gjettet på at vi skal til jernbanestasjonen i byen for innlasting. Men Gestapo hadde andre planer. Kanskje ventet de oppmøte fra pårørende og scener på jernbanestasjonen, det kunne jo ha spredt seg rykter om transporten. Da vi kom til Nesttun, dreide vi av til høyre og slo inn på Hardangerveien. Nå forstod vi ingenting, hvor i all verden kjørte de oss hen? Det bar videre gjennom Heldalen, vi passerte Haukeland, og med ett dreide vi av til høyre igjen. Opp gjennom dalen et stykke, så var det stopp, og vi ble kommandert ut. Vi var kommet til interneringsleiren på Espeland.

Der var Reven, så det var altså grunnen til at vi hadde sett mindre til ham i det siste. Det virket som om han hadde kommandoen på Espeland, og han ble leirsjef der da Ulven ble nedlagt og de siste fangene overført til Espeland. Vi ble beordret inn i en av brakkeene, og der satt vi da og glodde - noen timer kanskje. Det var ikke mye smil å se, alle var vi vel mer eller mindre oppspilt, og spenningen var til å ta og føle på.

Jeg husker vi syntes Espeland var et godt hull. Leiren lå ødselig til et stykke oppe i dalen, og naken og halvferdig virket den. Den hadde ikke den lunhet vi var vant til fra Ulven, og naturen var ganske annerledes, ingen åser, intet utsyn, bare den nakne dalen innover mellom bakker og hauger. Innestengt sammenlignet med Ulven - passer jevlig godt til en fangeleir, kom det fra en. Akkurat et sted som passet Gestapo, utenfor allfarvei.

Så bar det av gårde igjen, ned til oppstilling på plattformen på Espeland stasjon - og ny venting. Omsider kom det et tog ruslende, og vi opp i en reservert vogn. Det tok sin tid før vi og vaktpostene var på plass, men omsider kom vi oss av gårde. Toget sneglet seg videre, stopp var det til stadighet, og vi syntes det tok en evighet før vi kom til Voss i kveldingen. Det er den

lengste og mest anstrengende togreise jeg noen gang har opplevd. Vi sliter oss opp Raundalen og får en lengre stopp på Myrdal. Under over alle under atter engang - vi får lov å strekke bena utenfor og gå på toalettet, godt bevoktet selvfølgelig, men vi er for lenge siden vant til at skal vi bevege oss noe, har vi en vaktpost med gevær hengende i hælene. Vaktholdet er forresten ekstra strengt denne gangen, det synes å være en transport som krever høy beredskap. Det er vel ikke så underlig hvis vi ser det med tyske øyne, for det er mange med som sitter hardt i det. Turen over fjellet ble en opplevelse jeg ikke glemmer. Først stillheten i natten, enhver med sine egne tanker, selv klappingen av hjulene og den jevne slingringen i toget som arbeider seg opp mot Taugevatn, kjennes som noe fjernt. En og annen prøver å sove litt, men jeg får ikke blund på øynene, og jeg sitter ved vinduet, stirrer ut og suger alt inn. Så lysner det smått av dag, og toget får mer fart på seg nedover mot Haugastøl. Morgenrøden og de første skjær av sol i den gryende høst får fjell og vidder til å eksplodere i en fargeprakt uten like. Det er en fantasi i stadig skiftende sjatteringer av violett, rust og gult, og jeg kan ikke se meg mett på all denne herligheten. For en stund kan jeg glemme dysterheten og vonde tanker om fremtiden. Jeg har sett fjellet i all sin høstprakt så mangen gang, men jeg kan aldri huske å ha hatt så sterke opplevelser av uendelig skjønnhet.

Det ble lang dags ferd mot natt igjen før vi seg inn på jernbanestasjonen i Oslo og fikk akkurat den mottakelsen vi hadde ventet oss. Det var stort oppbud av Gestapo og biler, og her var det bare å få bena med seg og komme seg opp i en ventende buss. Ikke lenge etter seg kortesjen ut av stasjonsområdet, men slo ikke inn på veien ut av Oslo i retning Grini. Først skulle vi innom Gestapos hovedkvarter på Victoria Terrasse av en eller annen grunn. Der satt vi tause og trette og ventet på hva som nå skulle skje, men en time senere bar det videre ut i natten, og etter en halv times kjøring dreide vi inn porten på Grini og stoppet foran hovedbygningen, en massiv fleretasjes historie som gren imot oss, dyster og truende. Vi var fremme.

Avlastingen foregikk med atskillig mer los, los og Tempo enn vi var vant til, og vi kom oss raskt på linje. Hvordan innskrivingen og fordelingen på brakkene foregikk, husker jeg svært lite om. Jeg var trøtt som en hund, og hadde mer enn nok med å holde meg på bena. Omsider kom vi oss til køys, men hvor mange som fikk litt søvn, aner jeg ikke. Bak oss hadde vi så mange timer fulle av nerveslitende inntrykk og uvisshet om fremtiden at jeg tror de fleste av oss slet oss gjennom natten uten større blund på øynene.

Dagen etter hadde vi mer enn nok med å tilpasse oss et nytt kapittel i fangelivet - Grini var så meget større og ganske annerledes enn Ulven, brutalere og dystre. Grini var forgården inn til et virkelig helvete, men det hører i grunnen en annen historie til - bortsett fra noen glimt jeg tar med for å skape den helhet jeg synes er naturlig - selv om det er Ulven jeg først og fremst har søkt meg tilbake til og villet leve ut i disse kapitler av mitt livs dreiebok.

50 år senere

Jeg husker en sommerkveld for noen år siden. Jeg satt på berget nede ved stranden på eiendommen vår i Rosendal, solen var i ferd med å gå ned og farget drivende skyer på vesthimmelen med en selsom gyllen glød som etter hvert gikk over i dyp rosa og violett. Fjorden lå stille og blank og tapte seg i nesten svart mot landet på den andre siden, hvor åser med blå døkk i vekslende sjatteringer og fjell strakte seg så vidt og langt jeg kunne se. Skumringen seg på, og det fredfulle landskapet svant inn i en dis som visket ut konturene og sendte kvelden for godt over i natten. Det klukket i tangen der nede i strandkanten, og fra en liten bekk like ved hørtes den jevne, vage lyden av rislende vann rundt steiner og i små kulper på veien ned mot sjøen.

Det er ren lise å være slik alene og med våkne sanser ånde inn all den ro som en sommernatt hyller alt og alle i. Tankene kan fare så vide og åpne dørene inn til det lukkede land vi alle bærer i oss, for jeg er sikker på at vi alle har inne i oss en verden som er vår egen og ikke et felleseie med noen andre. I en slik verden ferdes jeg ofte når jeg er alene og søker inn mot dybdene i meg selv. Det kan gi fredfulle opplevelser, som i denne stille natten. Men andre ganger kan det være en tung vandring med dystre minner som jeg vil være alene om. Et utall av slike vandringer ligger bak meg i lange netters mørke. I denne verden vil jeg være for meg selv, for ingenting kan jeg dele med andre, og intet av min bør kan jeg legge over på andres skuldre.

En påskedag for noen år siden var vi en tur innover dalen fra de øverste gårdene i Rosendal. Det var slik en sjeldsynt fin dag med sol og stille, og etter en rast inne ved Myrdalsvatnet begav vi oss på hjemvei. Min sønn, Edvard, og jeg gikk først, og etter en stund sa han: - Far, du har aldri snakket noe om de årene du satt inne under krigen... fortell... jeg vil så gjerne vite....

Han virket så oppriktig at jeg tenkte det kanskje ikke ville skade om han fikk noen gløtt inn i min egen verden, og så fortalte jeg, litt om dette og litt om hint til jeg følte at nå nærmer vi oss grensene inn mot viddene i mitt lukkede land, der hvor bare smale, trange veier fører videre i ensomhet. Snart var vi også kommet frem mot hellingen ned til bygda, og også av den grunn var det naturlig å slutte av denne samtalen som for en stor del hadde vært en monolog, bare få ganger avbrutt av forsiktige spørsmål.

Noen år senere ble han så engasjert i arbeid for Amnesty International at jeg engang bemerket at dette syntes jeg var interessant. Han så på meg og svarte: - Jeg skal betro deg noe... det som har gitt støtet til min interesse for dette arbeidet, var den turen vi hadde ned dalen påskedag for noen år siden. Det du fortalte, har engasjert meg mer og mer.

Senere har vi snakket mer sammen om disse årene, og flere ganger har han sagt: - Dette må du skrive ned. Selv om det ikke skulle bli noen bok av det, må du skrive om det for dine barn... snart kan det være for sent. Slik ble du en pådriver for meg, og jeg har skrevet med tanke på dere - Edvard, Anne og Birgit -, lengre har min ambisjon ikke strukket seg i første omgang. Takk også for engasjementet for Amnesty, en bedre oppgave kan jeg ikke tenke meg. Det gjør meg godt å vite at det jeg fortalte på veien til bygds den påskedagen, sådde et frø i fruktbar jord.

For noen år siden satt fem venner en kveld på SAS Royal i København og snakket sammen om krigens dager. De fem var finske Kai, danske Palle, svenske Nils, islandske Jón og jeg, landsredaktører i det felles-nordiske tidsskriftet Rotary Norden. Det ble en hyggelig kveld som strakte seg godt inn i natten, og den ene fortellingen avløste den annen. En lang stund var det jeg som fortalte om hendinger som hadde gjort ekstra inntrykk på meg gjennom tre års

fangenskap, og da jeg omsider tenkte at nå får det være nok, sa mine venner: - Dette må du skrive om... det er et interessant stoff som du må gjøre noe mer med.

Jeg mente at det er kommet nok bøker fra krigstiden, og at jeg ikke hadde hatt tanker om å gjøre mer ut av det enn en beretning for mine barn og familien. Om jeg da gjorde noe med det i det hele tatt. Takk likevel, Kai, Palle, Nils og Jón. Når jeg nå har arbeidet mer med stoffet, er det fordi dere har mast på meg, ikke bare denne ene gangen, men flere ganger. Takk for den inspirasjon dere har gitt meg.

Enda en takk er jeg skyldig, og den går til min venn Lasse i Oslo. Mangen gang har vi snakket om bøker gjennom årenes løp, og du har flere ganger sagt at nå burde også jeg skrive. Jeg har nok hatt dine oppmuntringer i vennlig erindring, men som regel har jeg avfeid dem med at det skrives så mange likegyldige bøker av ubetydelige forfattere at jeg er lite fristet til å føye nye navn til listen.

Men du har tatt dette opp så mange ganger at også du har oppnådd å så et lite frø, og det falt heller ikke på steingrunn. Det merket jeg da jeg satte meg ned for å feste de første setningene på papiret. Derfor takker jeg for den stimulans du har vært for meg når jeg nå har slitt mer med stoffet, og blitt så innforlivet med det at jeg har bestemt meg for å gi det en langt videre ramme enn jeg fra først av hadde tenkt.

Stimulans og oppmuntring til tross, det hadde trolig ikke blitt mer av det enn noen siders beretning for barn og etterslekt. Men etter som jeg arbeidet meg frem, oppdaget jeg at jeg satt med et slikt vell av tanker og erindringer at jeg ble bitt av tanken om å gjøre noe mer ut av stoffet og gi det en så bred fremstilling at det virkelig ble representativt for en tid det ikke er skrevet meget om. Den eneste bok jeg vet om, hvor interneringsleiren Ulven spiller en vesentlig rolle, er Anna Vårdal Søftelands varme og interessante bok "Som menneske til menneske", og hun gir en omfattende skildring av det illegale arbeid hun og mannen Jon drev, med hjemmet sitt som sentrum i en uselvisk, men livsfarlig virksomhet.

Anna Søfteland har likevel ikke kunnet skrive om interneringsleiren og tilværelsen for fangene på Ulven sett fra innsiden, og med årene er så mange falt fra at det er få tilbake som kan fortelle om den i dag. Jeg tror også at jeg stiller litt i særklasse. For det første må jeg være en av de meget få som har sittet så lenge på Ulven at vi kan se det hele i større sammenheng - 13 måneder satt jeg i fangenskap der før transporten østover til Grini. For det annet ble min stilling i leiren på grunn av den nære kontakt med kommandanten, SS-Untersturmführer Otmar Holenia, etter hvert så spesiell at ingen andre tilnærmelsesvis kan ha et like inngående kjennskap til det som rørte seg i leiren.

Nå er det gått over 50 år siden den tid, og mye er nok gått i glemmeboken. Det er også fare for at en del er blitt fortegnet med årene, det er jeg fullt oppmerksom på. Det har derfor vært langt fra meg å tenke på å gi en dokumentarisk og historisk skildring. Da må vi til med kildegranskninger, og det vil være en mer omfattende sak. Jeg har jo ikke tatt sikte på å levere et vitenskapelig verk. Heller ikke har en kronologisk fremstilling fra dag til dag og måned til måned vært av interesse for meg.

Jeg har gravd meg ned i min egne annaler og min tankeverden hvor meget har risset seg så ettertrykkelig inn at jeg kan huske enkelte sekvenser ordrett, og mange enkeltepisoder har jeg bevart slike presise inntrykk av at ikke meget er tæret bort av tidens tann. Jeg kan når som helst hente dem frem fra min indre verden, projisere dem på netthinnen og gjennomleve dem på ny og på ny. Det er rent underlig. Har jeg vært i tvil, har jeg enten utelatt enkelthendelser eller gjort tilføyelser om at jeg ikke har vært personlig til stede og derfor tenker høyt om hvordan det og det egentlig foregikk.

Jeg er klar over at ved å åpne mine dører og berette så inngående om personlige forhold og situasjoner der jeg selv spilte en rolle, stiller jeg meg for hogg. Men det får våge seg - enten får jeg skrive slik jeg opplevde det, eller gi det hele på båten. Jeg har arbeidet meg igjennom innvendingene og gjort meg ferdig med dem.

Det er mine personlige opplevelser jeg forteller om, men selv de kan være av interesse utover min egen krets. Jeg stiller dem jo inn i en større sammenheng, og det kan ha sin verdi for dem som vil vite om livet bak piggråden i en underlig tid. Slik fikk denne beretningen sin form. Quod scripsi, scripsi! Det jeg skrev, det skrev jeg!

Det er særlig to personer som har opptatt meg i alt jeg har skrevet: Islendingen Oláfur Pjétursson og SS-Untersturmführer Otmar Holenia. Det var ikke til å unngå at jeg måtte gi Pjétursson en langt bredere plass enn jeg til å begynne med hadde tenkt, men nå tror jeg at jeg er kommet til veis ende. Jeg har tegnet et bilde av en mann som av egen fri vilje og uten å være lokket eller overtalt kom til å spille hovedrollen i en ufattelig tragedie som rammet mange med død og lidelse. Det får klare seg. En udåd brennemerker alltid misdederen, og Oláfur Pjéturssons møte med historiens dom danner ingen unntakelse.

SS-Untersturmführer Holenia er jeg derimot ennå ikke ferdig med til tross for at jeg har skrevet om ham på nesten annenhver side. Jeg har fremdeles ikke funnet et tilfredsstillende svar på hvorfor han valgte meg ut blant fangene og drog meg inn i et samarbeid som rent logisk måtte ha et eller annet formål. Jeg vil gjøre det tindrende klart en gang for alle, om det fremdeles måtte være de som tror at jeg hadde personlige fordeler av dette, at svaret er nei. Om noen skulle tro at jeg kom inn i et slags avhengighetsforhold til Holenia som gjorde at han fikk nakkegrepet på meg og kunne utnytte det til egen fordel, er svaret også nei. Med hånden på hjertet kan jeg si at jeg aldri siklet etter noen særstilling og aldri innlot meg på noe som kunne få konsekvenser for meg eller leiren som helhet.

Jeg stod overfor mange ubehageligheter og vanskelige situasjoner, men den jeg tok tyngst, var forsøket på å få meg vekk som leirsjef på forsommeren 1943. Det hadde med mistillit å gjøre, og selv om det bare var et spinkelt fåtall som ønsket en forandring, var det likevel nok for meg. En leirsjef med mangel på tillit hos kameratene stiller svakt.

Ja, det kunne være nok å stri med. La meg nevne et eksempel som også gikk inn på meg. En dag på vårparten 1943 kom fru Bonnevie til leiren med noen saker til sønnen Rolf, som satt i Lenken. Jeg var tilfeldigvis nede i Kanzlei da hun kom, men der var også Holenia. Jeg husker at hun fikk en heller ublid mottakelse og ble kastet på dør uten å få levert pakken. Det kunne ikke jeg gjøre noe med. Det var Holenia som var sjef på Ulven, ikke jeg.

En stund senere skulle jeg en tur opp i leiren, og da jeg kom ut på trappen, så jeg at fru Bonnevie var der fremdeles, i en oppøst samtale med vaktposten utenfor gjerdet. Da hun fikk øye på meg, kom hun helt inn mot piggråden og rakte frem pakken som hun ba meg ta med inn til Rolf. Det var en helt umulig situasjon. Jeg måtte bare svare at jeg ikke kunne gjøre noe og måtte komme meg videre. Det kostet meg en overhøvling som jeg senere ikke har glemt, fordi den var så dypt urettferdig. Jeg forstod så inderlig godt at alt vellet opp i henne, tapet av sin eldste sønn under en trefning en av de første krigsdagene, og nå frykten for å tape også den annen, den eneste hun hadde tilbake. Kanskje tenkte hun også i denne stund at jeg måtte bære noe av ansvaret for at Rolf var blitt tatt.

Det siste har jeg allerede vært inne på, og ikke noe kan legges meg til last. Jeg skulle så gjerne ha hjulpet henne med den pakken, men der og da lå det langt utenfor mine muligheter. Nå måtte jeg sluke beskyldningene om at jeg hadde sørget godt for meg selv, etter hva hun kunne se, men å hjelpe et menneske i nød, det sa jeg nei til. Hennes bitterhet var grenseløs. Jeg måtte bare gå videre og var ille til mote da jeg kom opp i leiren.

Fru Bonnevie tilgav meg aldri. Etter krigen hadde jeg tanker om å besøke henne, men fikk vite gjennom andre at jeg kunne spare meg. Hun ville ikke se meg. Til sin dødsdag lot hun seg ikke rokke i troen på at jeg hadde avslått hennes bønn om hjelp og nektet å gjøre henne denne tjenesten. Det får så være, og jeg har måttet leve med beskyldningen.

I årenes løp har denne historien dukket frem i mine tanker mangen gang. Min samvittighet er ren, men likevel blir jeg aldri helt ferdig med den - ikke fordi jeg kunne ha handlet annerledes, det var ikke mulig, men fordi jeg likevel ikke oppsøkte henne etter krigen i håp om at vi kunne

snakke ut. Nå gikk hun i sin grav uten at jeg tok et initiativ for å få brakt de vonde følelsene ut av verden og forsøkt å trøste en mor som hadde mistet alt som gav livet hennes verdi og mening. I ettertid angrer jeg på at jeg ikke forsøkte å ta kontakt med henne. Jeg tror ikke at det hadde nyttet, men så hadde jeg iallfall gjort et forsøk. Den tanken kan fremdeles plage meg. Egentlig hadde jeg tenkt at jeg ikke ville nevne denne historien fordi den rommer så sterke følelser og drar nærmeste pårørende av en kamerat inn i en situasjonsbeskrivelse av tilværelsen i en fangeleir. Men jeg kom til at når jeg blottstiller meg selv så sterkt som jeg gjør, får jeg stå løpet ut. Dessuten - og det var også hensikten - forteller denne historien sitt om de ubehageligheter en leirsjef kunne komme opp i.

Anna Søfteland, som bedre enn de fleste kunne uttale seg om Ulven og leirkommandanten Holenia, beskriver ham som stiv og kald, motbydelig og kvalmende, brutal, sadistisk, farlig. Hun knytter disse drepende adjektivene til en tildragelse da han i sivil og godt beruset dukket opp på besøk hjemme på Søfteland en dag på sommeren 1943. Da underholdt han seg med henne og sønnen Øystein om hvordan fanger skulle behandles - her i landet nyttet det ikke med de samme straffene som i Tyskland, men når fangene på Ulven kom dit, skulle de få gjennomgå, da først fikk de det de fortjente.

Anna Søfteland måtte spille forekommende, men følte seg så hjelpeløs overfor ”dette udyret” at da han endelig gikk i 9-10-tiden, følte hun det som ”ei useieleg kjensle av lette. Alle glas måtte opp, teppa ut til banking. Eg vaska og lufta utover kvelden til eg endeleg fekk stanken av han ut av huset”. Når jeg tar med denne historien, er det fordi hun beskriver hvordan han etter at han kom tilbake til Ulven, gikk løs på fanger han hadde noe imot.

Denne historien kjenner jeg igjen og har beskrevet det som skjedde i leiren om kvelden som en av de vanskeligste situasjoner jeg noen gang har stått overfor. Det kan neppe være tvil om at det dreier seg om den samme historien. I den tid jeg satt på Ulven, og det varte til midten av august, hadde han ingen andre fyllerier enn denne ene. Og det kan neppe være etter at vår transport gikk østover - da var det bare et lite antall fanger tilbake, og de ble overført til Espeland etter noen måneder.

Jeg har enda en liten bemerkning. Hvis det er den samme historien, som alt tyder på at det er, kan den ikke ha funnet sted om sommeren, men atskillig tidligere. Emil Hvaal, mannen fra Telavåg, var en av de to Holenia mishandlet den kvelden. Emil Hvaal gikk på transport fra Ulven 14. eller 15. februar, han kom iallfall til Grini 16. februar og satt på Fallskjermen til han ble henrettet på Trandum 14. oktober.

Jeg kan for så vidt tidfeste den enda mer. Jeg kom tilbake til Ulven fra fengslet 2. februar. Altså må dette opptrinnet ha funnet sted engang mellom 2. og 14. eller 15. februar, sannsynligvis rundt 10. februar. Det kan passe med mine erindringer. Jeg var iallfall stuesjef, men ikke leirsjef. Det ble jeg først i mars da Kvamme ble sparket.

Den beskrivelsen Anna Søfteland gir av opptrinnet på Ulven, dekker bare et lite avsnitt:...”Og så dei som sat på Ulven, og var i hans vald...Ja, korleis ville han oppføre seg når han kom tilbake? Det fekk eg greie på neste dag. Folk som hadde vore til Ulven på søndagsvisitt, kunne fortelje at Holenia hadde vore full og brutal om natta, hundsa og hersa med fangar han hadde imot”. Det var nok atskillig verre enn det. Men det har jeg allerede fortalt om.

Jeg er ikke ferdig med Anna Søftelands beskrivelse, for det er fremdeles en side ved den som fortjener kommentarer. ”Seinare tok nye rykte til å svirre - at Holenia hadde drukke seg full her hos oss, ja, alt i hop var vår skyld. Ein talar om sjelepine, men det eg følte etter dette, har eg ikkje namn på”, sier hun. Rett nok følger hun opp med at ”Fangane som kom hit neste gong, kunne fortelje at Holenia hadde drukke godt da han kom attende til Ulven, og blitt kraftig full. Dermed fekk sadismen hans utfalde seg fritt”, men likevel henger ”dei simple rykta” igjen. - I leiren veit dei kva som er sant, trøstet Jon henne.

Anna Søfteland forteller ikke hvor de ”nye ryktene” kom fra. Fra fangene på Ulven kom de iallfall ikke, altså må såkalte bedrevitere ha vært ute med skumlerier. Det er sjofelt, men faller helt i tråd med tisking og hvisking fra tid til annen om familien Søftelands holdning og

omgang med tyskere. Det kom vel helst fra folk som lite og ingenting gjorde selv, og er uttrykk for den brødnid som er et særkjenne når misunnelse er drivkraften.

Anna og Jon Søftelands nasjonale holdning og fabelaktige innsats står for enhver rett, og for den saks skyld behøver de ikke noen frikjennelse fra min side. Men jeg er vel kanskje den nærmeste til å bevitne at den mengde alkohol Holenia satte til livs i disse kveldstimene, den kom fra hans eget forråd på Ulven. Koplingen med besøket på Søfteland har ingenting med alkohol å gjøre, og ingen der kan legges noe til last - like lite som jeg selv, som kanskje ble den som endelig utløste hans ubendige raseri. Om det har jeg også skrevet.

Anna Søfteland har gitt en sterk karakteristikk av Holenia - jeg har brukt andre ord også: Slu, uberegnelig, og fremfor alt mistenksom. Bortsett fra den skjebnesvangre ettermiddagen og redselsnatten opplevde jeg ham aldri som grusom. Hans små runder i leiren var som pirk å regne, småtrusler som aldri ble til noe mer, og jeg kan med min beste vilje ikke huske at han lot sinne og hevngjerrighet gå ut over fangene. At han skulle statuere eksempler, som den gang en gjeng måtte flytte murstein frem og tilbake, kaller mer på smilet enn frykt for ham. Det var forresten enda en gang at han viste sider ved seg som ikke kom til syne til daglig - det var oppgjøret med meg da jeg ble grepet i smugling.

Det kunne ha endt med forferdelse for hele leiren, og jeg medgir gjerne at det er en av de ganger jeg i mitt liv har følt ansvar tyngre. Jeg følte meg ille til mote der jeg satt i mørkecellen i Lenken og tenkte på den situasjon jeg var havnet i. Men underlig nok, jeg har forstått at det faktisk var en vanskelig situasjon for Holenia også. Avsløringen av meg kom som en kalddusj på ham, det var rent svik, og svik var etter hans enkle filosofi jevn godt med forræderi.

Utstøtelsen i mørket var en selvfølgelig reaksjon, men bare den første del av den straff forrædere fortjener. Han var nok enig i at jeg gikk på transport 14 dager senere, men jeg har vondt for å tro at det var han som avgjorde den sak. Den bestemmelsen ble nok tatt av Gestapo i Veiten. Tiden var inne for oppgjøret med folkene i "Sache Erling Eek-Larsen, Militär- und Nachrichtenorganisation", og jeg var en del av den. Vi gikk samlet på transport den augustdagen, først til Grini, så videre til Tyskland.... til vårt møte med den skjebne Gestapos øverste ledelse hadde utsett oss til.

SS-Untersturmführer Otmar Holenia så jeg siste gang ved avreisen fra Ulven. Han skulle ha sittet på tiltalebenken i den britiske krigsretten i Oslo sammen med de øvrige fra Gestapo i Bergen, men plassen hans stod tom. Han ble aldri stilt til ansvar for sine gjerninger på Ulven. Han falt i krigen på østfronten og opplevde knapt å få se de fruktbare, endeløse slettene og åkrene som han i sine velmaktsdager fantaserte om skulle bli hans eiendom. Sic transit gloria mundi!

Jeg ville ikke ha hovert om jeg hadde truffet Holenia igjen, men jeg tror det kunne ha blitt et ganske interessant møte. Kanskje kunne jeg få holdt et foredrag for ham for en gangs skyld til gjengjeld for alle de han serverte meg i sin velmaktstid på Ulven. Hovore gjorde jeg heller ikke da jeg på ettersommeren 1945 fikk sjansen til å treffe Helmut Klötzer som da var pågrepet, så vidt jeg husker, i Vik i Sogn. Nå satt han i Bergen Kretsfengsel og ventet på forhør og rettssak. Det hadde seg slik at jeg kom til å nevne for min sjef, captain Argent i British Field Security, at Klötzer hadde vært hva jeg oppfattet som hovedetterforsker under forhørene i 1942. - Ham skal vi snakke med, sa captain Argent. - Han har godt av et avhør. Dagen etter ble Klötzer fraktet fra fengslet til sitt gamle arbeidssted, det tidligere Gestapo-hovedkvarteret i Veiten, og der møtte jeg ham. Jeg har mange ganger fundert på om han følte det like sterkt som meg å gå inn ad døren i dette skrekkens hus på nytt.

Så stod vi med ett overfor hverandre, han i uniform uten distinksjoner, med sitt vanlige, spotske smil om munnen - jeg, med en underlig følelse i magen, lett nervøs ved tanken på hvordan det ville arte seg å treffe ham igjen. Han ble stående og fikk heller ingen anmodning om å sette seg, stadig med sitt arrogante smil, avventende og tilsynelatende helt uaffisert. Om han kjente meg igjen, røpet han det ikke med en mine. Navnet sa ham heller ikke noe, lot det

til. Kanskje hadde han hatt med så mange å gjøre at det var gått i glemmeboken, men jeg har vanskelig for å tro det. Klötzer var en skarping, det visste jeg godt, og det var ikke mer enn tre år siden han hadde meg til forhør. Så dårlig husket han ikke, det skal ingen få innbilt meg.

Foto tatt noen dager før jeg ble arrestert i 1942

Helmut Klötzer – fotos av Gestapo-mannen er tatt like etter arrestasjonen i 1945

Bergen Kretsfengsel – min celle er markert med pil

Nå skulle ikke jeg lede noe forhør av ham, jeg skulle ikke engang være til stede - dette var min private lille seanse.

- Det er mulig at De ikke husker meg igjen, skjønt det er litt påfallende. Men Eek-Larsen og Bonnevie husker De nok?

Han så ut i været, stadig med sitt ufordragelige smil. Han spilte teater, det var jeg overbevist om.

- Eek-Larsen? Han dvelte ved ordene og gjentok navnet. - Eek-Larsen sagen Sie? Nein.

- Men Bonnevie? Bonnevie husker De nok!

Han la an en mine som om han konsentrerte seg sterkt, så sa han:

- Es gab wohl einmal ein Bonnevie...

Det var alt jeg fikk ut av ham. Jeg følte forakt og sinne over denne snørrhovne djevelen og klarte ikke helt å styre meg:

- De var begge til dagelange forhør hos Gestapo her i huset og ble slått helseløse. Nå er begge døde... i det helvete dere sendte dem til! Dere visste hva dere gjorde!

Han trakk på skuldrene, det var hans eneste reaksjon. Iskald og følelsesløs til det siste. Jeg sa sikkert enda mer, men de få setningene er alt jeg husker. Hva hadde jeg egentlig ventet meg av dette møtet? Jeg vet sant å si ikke. Kanskje få ham til å snakke...erkjenne noe...angre seg. Til ingen nytte hadde det vært - jeg hadde overvurdert meg selv og grovt undervurdert den drevne Gestapo-mannen. Jeg burde ha visst bedre.

Så ble Klötzer ført ut igjen, seansen var over. Jeg kom meg ut i friluft og trengte besatt å roe meg ned. Nå kom reaksjonen. Møtet med den mann jeg engang hadde hatt slik frykt for, han som hadde tvunget tilståelsen ut av en mishandlet og knekket Eek-Larsen - møtet med ham, og på det selvsamme sted, ble for meget. Minnene ble for sterke. Det var tross alt ikke mer enn snaut tre måneder etter hjemkomsten fra Tyskland.

Det var så mange av våre folk som ikke kom hjem igjen fra fangenskapet i Tyskland. Jeg kjenner ikke navnene på alle, men har grått over dem. Rolf Bonnevie og Erling Eek-Larsen var blant dem som ikke fikk se hjemlandet igjen. Rolf døde i Natzweiler 11. juli 1944, 21 år gammel, og hans jordiske levninger er ikke blitt funnet.

Eek-Larsen døde 4. mars 1945, 51 år gammel, i Dachau, om jeg minnes rett. Det er dobbelt bittert at han - etter å ha holdt ut så lenge - til slutt bukket under, bare noen uker før "De hvite bussene" hadde kunnet bringe ham i sikkerhet. Hans jordiske levninger ble funnet og ført hjem til Norge - de er stedt til hvile på Møllendal Kirkegård i hjembyen Bergen.

Det er lenge siden nå, og gjennom 50 år er meget blitt avklart. Netter er kommet, og dager er gått. Jeg har slitt meg gjennom mange av dem, men jeg har likevel vært tilfreds med livet slik det har artet seg for meg. Det ble så rikt på mange andre måter, og jeg har mye å takke for. I de første årene etter krigen sa jeg så ofte at jeg ikke ville ha unnvært den tiden jeg var i fangenskap, nå er jeg ikke lenger så sikker. Den modnet meg i all sin beiskhet og gav meg en innsikt i sider av livet, som det er få forunt å oppleve, men ikke sjelden ble det en tung lærdom å føre med seg.

Fra tid til annen gjennom årene har jeg hatt kontakt med fangekamerater, særlig i de første årene etter krigen, og det har alltid vært hyggelig å møtes igjen. Jeg er vel ennå formelt medlem av Tysklandsfangers forening og Krigsinvalidforbundet, men deltar ikke aktivt lenger. Etter hvert er vi glidd fra hverandre, mange er falt fra, og det har ebbet ut. Alt har sin tid, heter det. En sjelden gang hender det at jeg kan treffe en gammel venn på byen, men det blir bare med noen ord i forbifarten... disse dagene ligger så langt tilbake.

Nå ser jeg at dagen heller, og natten nærmer seg. De lange linjer i livet tegner seg av for mitt indre øye, en kavalkade av minner drar forbi og kaster en gyllen glans inn i den underlige verden i meg, som ble min og bare min. Jeg er tilbake på berget mitt nede ved sjøen, blikket glir over den lysende vesthimmelen som i all sin skjønnhet forteller meg at solen - dagens store

fakkell - snart er kommet til slutten av sitt løp. Så bryter plutselig et billed utenfra inn og kolliderer med min tankeverden - nå når det går mot natt, måtte selvfølgelig også det dukke opp og minne meg om tilværelsens underlige tilskikkelser. I samme nu føres jeg tilbake til en tildragelse engang i begynnelsen av 1960-årene i konsentrasjonsleiren Terezin i det tidligere Tsjekkoslovakia - eller Theresienstadt, som det så vakkert heter på tysk. Lille Graah og jeg skulle som NRK-reportere besøke blant annet Terezin for å lage program om noen av de tyske konsentrasjonsleirene.

Jeg kunne skrive side opp og side ned om denne ene leiren alene, men det er bare noen korte minutter av oppholdet på dette heslige stedet som trenger inn på meg og avsporer min tankerekke. Vi står sammen med en gammel jøde som i mange år satt som fange i Terezin og nå er vendt tilbake for å oppleve alt enda en gang fordi hans liv går mot slutten. Drevet av indre krefter han selv ikke råder over, er han kommet tilbake, og nå har han styrt sine skritt opp til en murvegg midt i leiren med et lite gresstepp foran. Der måtte de dødsdømte stille seg opp og vente på skuddene som endte deres liv. Han hadde opplevd så mange av disse scenene, sett så mange av sine venner måtte vandre de siste skritt opp mot muren og segne om. Og han forteller, enkelt og litt famlende etter ordene, om denne del av hverdagen på dette skrekkelige sted.

Tårene rinner sakte nedover hans furete kinn, minnene blir for sterke, og Lille og jeg står der og gråter sammen med ham, fordi vi begge kjenner følelsene hans som våre egne, hun har sine fra Ravensbrück og jeg mine fra Sachsenhausen. Den lille, gamle jøden stanser opp, så glir blikket hans langsomt over himmelen mot vest hvor solen nærmer seg horisonten, og med et blekt smil og stillferdig, fordi han nå er på hellingen av sitt eget liv, hvisker han hen for seg.... die Sonnenuntergänge waren immer so schön hier in Terezin... solnedgangene var alltid så vakre her.

I dette øyeblikk tror jeg at han ikke var klar over at vi fremdeles stod der sammen med ham, tause vitner til den døende mannens blikk inn i seg selv og den verden som var blitt hans. Hverken Lille eller jeg selv glemte senere dette underlige øyeblikket, vi dvelte over det når vi møttes... husker du den lille, gamle jøden i Terezin? Husker du hvordan han liksom gled inn i skumringen? Og at det bildet som satt sterkest i hans sinn den dagen han gjenopplevde fangenskapet i Terezin og års lidelser og fornedrelse i denne redselen av en konsentrasjonsleir, var de vakre solnedgangene?

Jeg har aldri fått denne underlige scenen i Terezin ut av mitt sinn, den var så fullstendig uvirkelig, et forjettende møte med noe fjernt utenfor tid og rom. Solnedgangene? Det var som om jeg med ett skuet inn i en annen verden hvor ondskapen og døden ikke er mer, og heller ikke sorg eller tårer, skrik eller smerte. For det som før var, er nå borte, som skrevet står. Den lille, gamle jøden lærte meg med sine enkle ord noe om tro og håp, styrke... og skjønnhet. Livet er forunderlig...

På nytt er jeg tilbake hos meg selv, bildet fra Terezin som så plutselig trengte seg inn på meg, er dradd videre på sin flakkende ferd og er forsvunnet inn i et av de mange gjemmer jeg har i mitt indre. Blikket glir over horisonten, og tankene samler seg langsomt igjen om solen som snart synker ned bak fjellene langt mot vest. Velsignede stund som fyller sinnet med skumringens fred etter en lang dags slit og møye. Om ikke lenge er det full midnatt, og stillheten vil senke seg, mykt og vart.... så ånder alt ut i den store forventning. Den første virkelighet er over, fra den fører veien inn til den annen. Tiden er oppfylt, og ringen er sluttet.

På

*trappen til Kanzlei
SS-Untersturmführer Otmar Holenia,
sivil for en gangs skyld, og ved hans
side nestkommanderende
Zugwachtmeister Vogel,
som presterte å knipe meg i
smugling og førte til mitt fall.*